

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

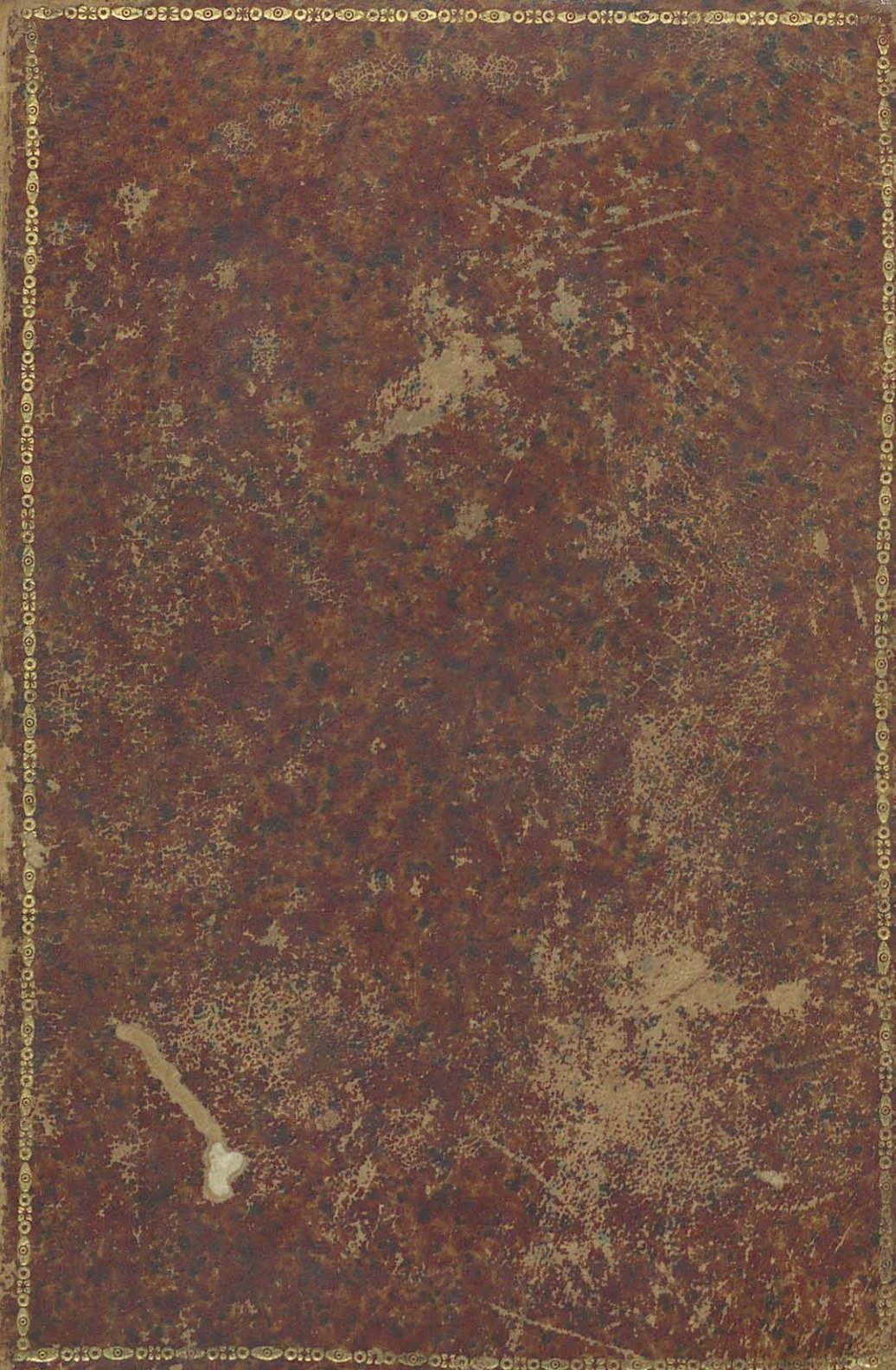
Դու կարող ես.

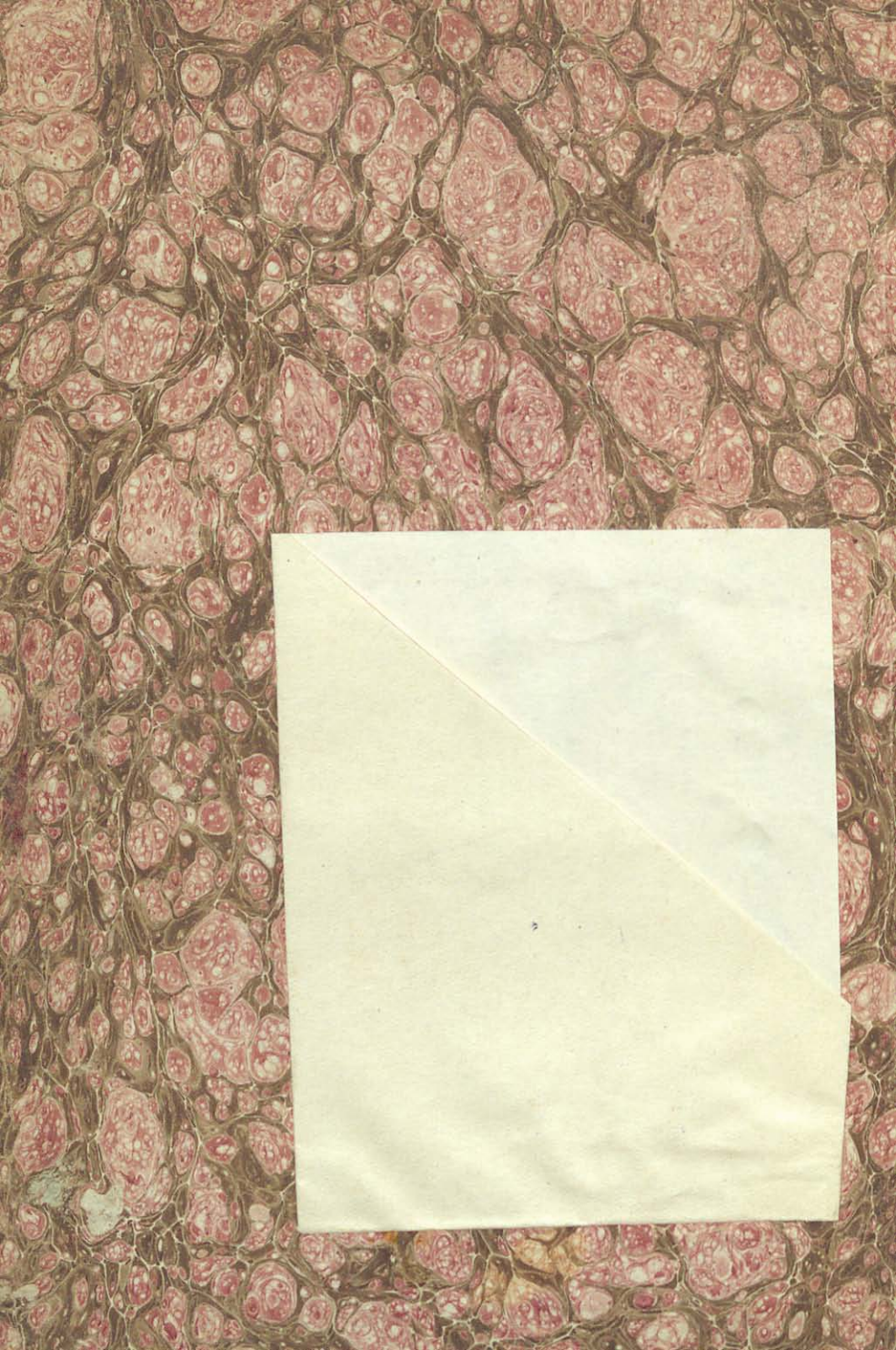
պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

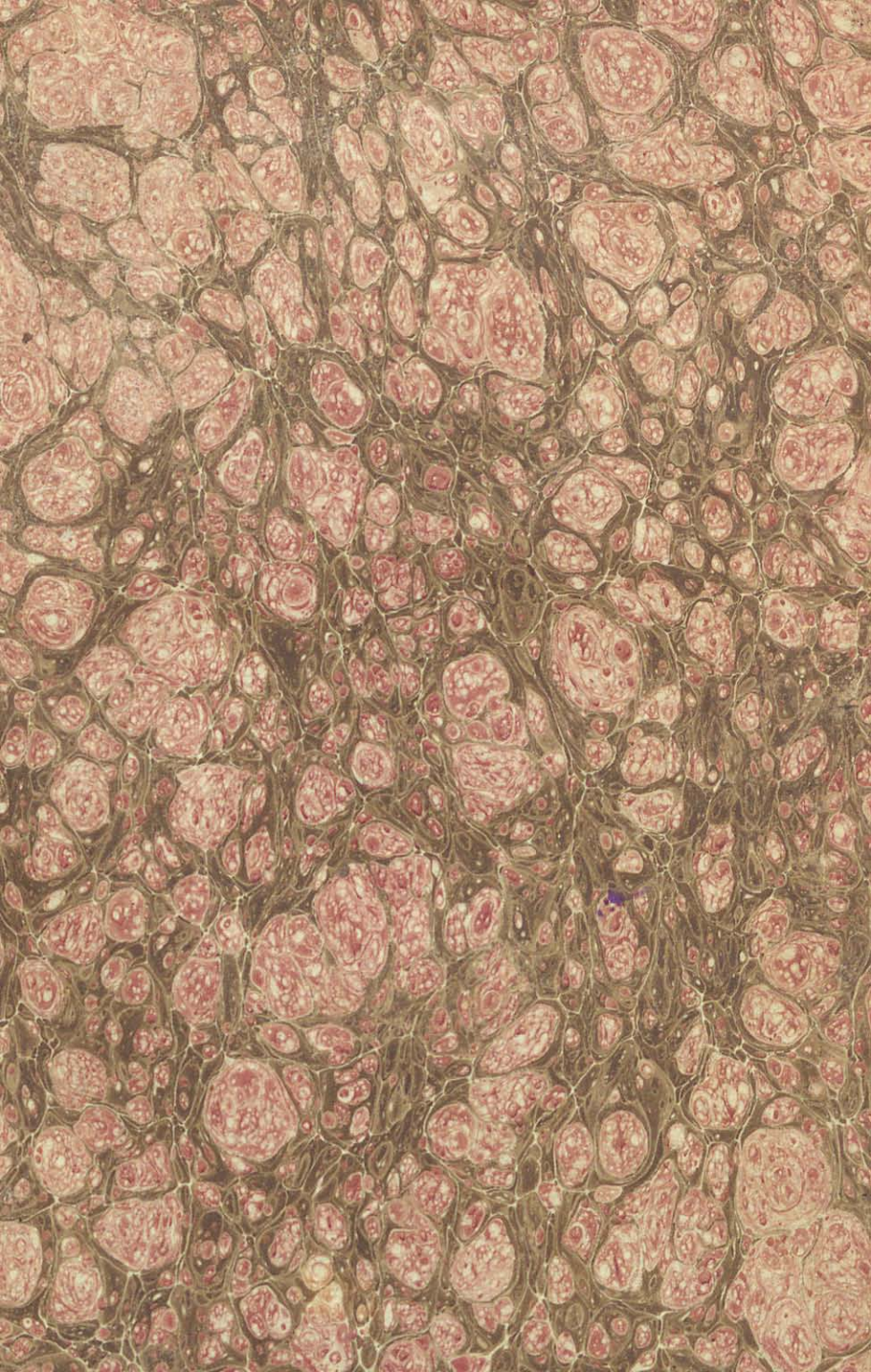
You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

NY 158

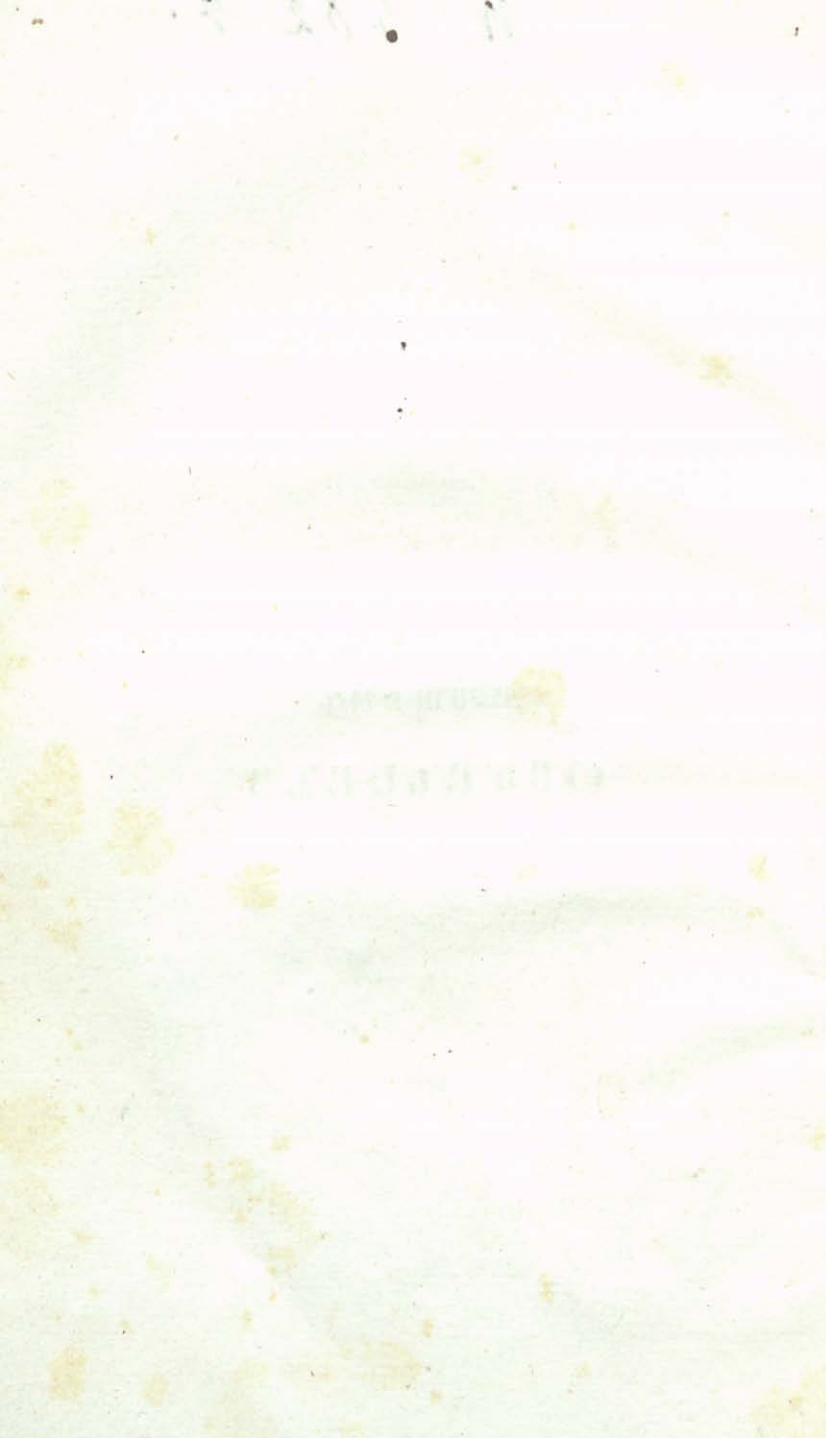
W 582 9.

2068.

ՊԸՏՄՈՒԹԻԻՆ

ՕՍՄԸՆԵԸՆՑ

2213

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
ՕՍՄԸՆԵԸՆ
ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

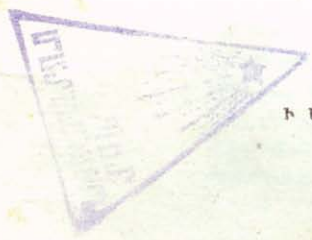
ՅՕՐԻՆԵԱՑ

Հ. ԳԱԲՐԻԷԼ Վ. ԱՅՎԱԶՈՎՍԻ

ՄԻՒԹԱՐԵԱՆՑ

ՀԱՏՈՐ Գ.

899
668

Ի ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՍՈՒՐԻՆ ԴԱԶԱՐ

—
1844

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՕՍՄԸՆԵԸՆՅ

ԻԷ

ՍՈՒԼԴԱՆ ԱՊՏԻԼՀԱՄԻՏ Ա.

ԱՊՏԻԼ ՀԱՄԻՏ արքայ որդի էր Ահմէտայ երրորդի. և ՚ի մեռանէլ հօր իւրոյ հնդեմեան գողով քառասուն և ութ ամաց էր յորժամ թագաւորեաց : Եւ նախ ինքնագիծ հրովարտակաւ հաստատեալ զվէղերն և զամենայն զաւազանին յիւրաքանչիւր պաշտամունս, յաւուրն վեցերորդի գնաց յԵյուսըստ վաղընջուց սովորուէ ածել զսուսերն ընդ մէջ մեծաշուք հանդիսի :

Այս առաջին անգամ չբաշխեցան ՚ի զօրականս պարգևքն սովորականք, որովհետեւ դատարկացեալ իմն էր դանձն

արքունի 'ի պատճառս վերահաս պատերազմին . թէպէտ և մահուամբ ականաւոր իշխանաց ոչ ասկաւ գանձք մթերեցան ընդ նոյն ժամանակս յարքունիս : Քանզի Ապուղէհէպ առաքեաց յԵգիպտոսէ չորեքհազար քրտակա արծաթոյ յընչից Ալի պէյին . Մոլտովանձի Ալի փաշա դեռ ևս վախճանեալ է թող քսակս հազար և հինգհարիւր . շէխն Գահիր մատուցանէր արքայի ամի ամի քսակս եօթն հազար պայմանաւ զի տիրեսցէ Աքեայ և Սայտայի աղգաւ , և որ այլն ևս :

Փոփոխեաց արքայ զոմանս յաւագորերոյն ըստ յաճախ սովորութեան . և յետ տասն աւուրց երթեալ 'ի Քեաղատխանէ 'ի զնին եկաց վարժից թնդան թաճիւք զօրաց , և հաճեալ ընդ մարդս նոցին՝ հրաման ետ պարգևել հրահանգողի նոցին , որ էր պարոն Թոթ , լի քսակաւ ոսկի :

Ապտիւլ Համիտ արքայ , որպէս և վէզիրն մեծ Միւհսինդատէ և աւագորեարն ամենայն , կամէր խաղաղութիւն առնել ընդ Ռուսս որպէս զխարդ և հնարից . այլ քանզի գիտնականացն դասք առ հասարակ սնդէին՝ եթէ հակառակ է դենիս և մնասակար պետութեանս

մասնեւ ՚ի ձեռս Ռուսաց զկերչ և զԵնիպէ, հրաման եղև սկիզբն առնել պատերազմին այս հինգերորդ անգամ: Աուրբք յառաջ արձակեաց Բուսեանցոյ ՚ի բանակն արքունի սպայ զոմն խնդակից լինել վէղերին մեծի ընդ թագաւորել նորոյ արքային, և միանգամայն առաջի առնել նմա զհաշտութիւն խաղաղութեան բառ պայմանացն հաստատելոց ՚ի Պուքրէշ նախ քան զուծանել ժողովոյն: Զնոյն գրեալ էր և առ դեսպանան Գերմանացոց և Բրուսաց, և նոքա զամենայն ճիգն ՚ի վարարկեալ ջանացին հնարս հաշտութեան գտանել օ սակայն ՚ի զուր:

Յամենանն ապրիլի րէիս էֆէնտին Ապտիւրրիզադ առաքեցաւ յառումն հըրշովայ, և Կէյլի Ահմէտ աղա արձակեցաւ յԱդրխանուպօլիս զի խափանեացէ զանցս փախստականաց: Այլ Ռուսք յարձակեցան միւս ևս անգամ ՚ի Պազարճըդ և յառաջապահ դունդ բանակին Ապտիւրրիզադայ դիմեաց յօժանդակութիւն քաղաքին: Զօրավարքն Ռուսաց Քամենաքի և Սուվորով հարան բախեցան ընդ Օսմանեանս որոց քսան և հինգ հազար էր թիւ համարոյ, և ցիր և ցան կացուցին զնոսս, և առին

'ի նոցանէ թնդանօթս քսան և ինն, ընդ որս և զմի 'ի մեծամեծ թնդանօթիցն զորս ածեալ էր Ռուսաց 'ի պաշարեւանդ զՍիւլիստրէ: Մինչդեռ Ապտիւրրիզագ և եղբայր խանին խրխուրտիս Պախթ քէրէյ փութային հասանել 'ի տեղի ճակատուն՝ տեսին զի ենիչէրիք համագունդ դարձ առնէին 'ի բուն բանակն. ասէ ցնոսա Ապտիւրրիզագ. « Զի է զի թողէք, եղբարք, զպատերազմն սուրբ »: Ասէն. « Զվերաւորսն մեր դարձուցանեմք »: — « Եւ իցէ պիտոյ, ասէ, ընդ իւրաքանչիւր վերաւորսն յուղարկ երթալ յիսուն արանց. և երկուք ոմանք չիցէն շատ. հապա դարձցին այլք 'ի պատերազմ. ես եղէց ձեզ առաջնորդ »: — « Ո՛ր զի հանձարեղ ես 'ի խօսել՝ ասէ մի ոմն 'ի նոցանէ. դու հեծեալ ես յերիվար, և մէք հետի դնամք. եթէ վտանգ ինչ մեզ հասցէ, դու նախ առաջին փախուցեալ զերծանիցիս »: — « Քաւ լիցի ինձ թողուլ երբէք և լքանել զձեզ, գոչեաց Ապտիւրրիզագ. եթէ կամիք և ես ևս հետիտաս ընթացայց իբրև զձեզ »: Եւ ահա թնդումն հրացանի միոյ եհատ զթեւ զըուցատրութեանն, և յարեալ ազմուկ մեծ 'ի տեղւոջ անդ. յուրմք

յուզեկցացն Ապտիւրրիզադայ անկան
անդէն, և ինքն և Պախթ քերէյ միաձի
ճողոպրեցան 'ի փախուստ :

Յայնմ վայրի յառաջեցին Ռուսք և
հասին մինչև Մնիպազար մերձ 'ի Շոււ
նա, ուր ամրացեալ նստէր վէզիրն ութ
հազար արամբք : Բէկն Ապտիւրրի
զադ էֆէնտի փորձ փորձեաց վառել
խրատուսական բանիւք զղօրս և զքնա
կիչս քաղաքին 'ի սաշտականութիւն ան
ձանց և կանանց և որդւոց իւրեանց :
Ապա և հրաման խիստ 'ի վերայ եղաւ
ամենեցուն որ փախչել անտի կամիցին :
Ատենագալիր փոխանորդի վէզիրին
'Նուզէթ էֆէնտի կամեցեալ խոյս
տալ 'ի քաղաքէն՝ զգեցոյց կնոջ իւրում
հանդերձ առնացի զի և զնա փախուսցէ :
Կասկած կալաւ զբարապան քաղաքին
զերացն, և 'ի վերել դաւաճանութիւնն .
և զօրականքն մոլեգնեալ մերկացին
զսուսերս իւրեանց և յարձակեալ խող
խողեցին զկինն և զայր նորա : 'Նուզէթ
էֆէնտի մինչ չև մեռեալ էր աղաղա
կեաց և ասէ . « Ո՛րքք, աղախին բէխին
է կինն իմ » : Սմին իրի ևս առաւել
զգրդուեալ զօրականացն՝ ընթացան 'ի
խորանն Ապտիւրրիզադայ : 'Նորա իմա
ցեալ զաղմուկն, և աճապարեալ ան

կեալ էր 'ի վրանն՝ յորում պահէր դրօշն նուիրական • անդր դիմեցին և աղփակեալքն • այլ հազար Աննաուտք կարդեալք 'ի վէզիրէն առ դուրս վրանին՝ հարին և ցրուեցին զնոսա • և Ապտիւրրիզագ դադտագողն ելեալ 'ի Շումնայէ ապրեցաւ փախստեամբ 'ի Կոստանդնուպօլիս, և հազիւ զերծեալ 'ի մահուանէ արտրեցաւ և բանտեցաւ 'ի Գիւթահեա :

Մինչդեռ Ապտիւրրիզագ փախուցեալ երթայր 'ի Կոստանդնուպօլիս, Քամենսքի եկն եհաս հանդէս Շումնայի, և 'ի չորեքտասաներորդի աւուր ամսեանն յուլիսի պաշարեաց սաստկապէս զվէզիրն յամենայն կողմանց : Տագնապեցաւ Միւհսինզատէ յոյժ յոյժ, և առաքեալ վաղվաղակի պատգամաւոր զոմն առ Բումեանցով խնդրէր դուր առնել զինուրց • այլ 'ի չառնուլ նորա յանձն և 'ի պահանջել զհաշտութիւն արձակեաց պատգամաւորս հաշտութեան զԲէսմի Ահմէտ փաշա և զՄիւհսինզատ Ահմէտ 'ի Գայնարճըդ, զի անդ էր Բումեանցով, 'ի տեղուջ յորում 'ի ճակատամարտի ուրեք Ռուսաց ընդ Օսմանեանս 'ի հերուն հետէ՝ անկեալ էր արի զօրավարն Վէյսման :

Միանգամայն և լալէլի Մոսկաֆա տարաւ 'ի Կոստանդնուպօլիս զԹուղԹ վէզիլին ստորագրեալ յամենայն աւազանւոյն և 'ի զօրավարաց զօրուն, յորում յետ առաջի առնելոյ համառօտիւ զաղետարի հանգամանս բանակին՝ հայցէր զհաստատութիւն պայմանացն խաղաղութեան :

Ի քսաներորդի առաջներորդի աւուր ամենան յուլիսի, այն օր էր յորում հաստատեալ էր երբեմն դաշնութիւնս որ առ Փրութ գետով, եղև հաշտութիւնն խաղաղութեան 'ի Գալ նարճրգ ըստ պայմանացն հաստատելոց 'ի Պուքրէշ. միայն թէ պայմանեցաւ ևս զի Օսմանեանք յերկոց ամաց ժամանակի հատուցեն Ռուսաց չորս միլիոն ըուպլիս, և Ռուսք մեկնեացին 'ի կղզեաց Յունաստանի և յամենայն տեղեաց չորս գրաւեալ էին յայնմ արշաւանին. բայց միայն զՎերջ, զՆնիգալէ և զԱզով և զկրկինն Կապարթա, և զՕզոն և զԳրլպուրուն կալցին յիւրեանս : Իսկ զիրացն լէհաց որ նախկին պատճառք էին պատերազմիս՝ և բանք յիշատակի անգամ ոչ եղէն :

Միւհսինգատէ փաշա ընդ կնքել գաշանցն արկաւ յիշխանութենէ, և

մինչդեռ դառնայր 'ի Կոստանդնուպօլիս՝ հիւանդացեալ մեռաւ զճանապարհայն . են որք ասեն եթէ դեղամահեղե 'ի հրամանէ աւագանւոյն Կոստանդնուպօլսոյ , որպէս զի 'ի պահանջել Օսմանեանց 'ի նմանէ զհամար անարդական հաշտութեանն՝ մի կարացէ ամբաստան լինել զնոցանէ և անբասիր առնել զանձն իւր :

Իբրև այսօրինակ վախճան եղև մեծի պատերազմին , Օսմանեանք միտ եղին այնուհետև 'ի նուաճել զմասնաւոր ապրտամբս իւրեանց աշխարհին , որ ձեռնտու ըեալ էին 'ի Թշնամիս , և որ պատճառս 'ի պատերազմէն առեալ խռովէին զերկիրն : Իշխանն Մոլտաւիոյ Հիքա գլխատեցաւ և կառափն նորա ածաւ 'ի Կոստանդնուպօլիս , փոխանակ զի ոչ գիտաց թագուցանել զոր 'ի ներքս 'ի սրտին ունէր զհակամետ բերումն առ Ռուսս . և ծովակալն Հասան պէյ զերծոյց զպետութիւնն յելուզակաց ոմանց որ 'ի հերոսն հետէ տազնապէին զընակիչս վերնագաւառացն . կալաւ և գլխատեաց զԱյվազաղա զբռնացեալն 'ի կողմանս Զմիւռնիոյ , և զԾերունի բռնակալն զԴահիր 'ի նեղ արկեալ յԱքեա 'ի ծովէ

և 'ի ցամաք կուսէ՝ խորտակեաց մինչև
'ի սպառ . և 'ի փախչել անդ Դահիրայ
ընդ լեռնակողմն կոյս՝ տապաստ արկին
զնա Օսմանեանք : Հասան պէյ կար
գեաց 'ի անդն նորին կուսակալ Ա.
քեայի և Սայտայ զԱՏմէտ փաշա զմակ
անուանեալն ճէզզար, այս ինքն է մաւ
դործ, որ յետ սակաւուց ապստամբեաց
և նա յարքայէ :

Իսկ Ապօիւլ Համիտ արքայ գիտակ
գորով եթէ ոչ յոյժ յերկարեցն խա
ղաղութիւնն այն որ կուցաւ ընդ
Ռուսս փաստաք իւրոյ պետութեանն ,
և թէ քանի կարևոր պէտք իցեն կանո
նաւոր հրահանգաց զորականին առ
զգէմունելոյ Եւրոպացւոց , ինդրեաց
ընկալաւ 'ի Գաղղիոյ զօրավարս հմու
տըս իրաց զննուորութեան , և սկսաւ
վարժել 'ի նմին և ղիւրան , մանաւանդ
զումբաձիւզ զօրականս . և ծովակալն
Հասան պէյ նովին նախանձաւորու
թեամբ իւրոյ արքային վառեալ բա
րեկարգեաց յոյժ յոյժ զիրս նաւահան
գիսին Օսմանեանց :

Ի հեռանալ Ռուսաց 'ի Խրիմէ
չփութք անհնարինք ծագեցան 'ի կրկ
ղուջն յամին 1775 . զի Տէվէթ քերէյ
խան անձնատուր էր յՕսմանեանս , ուր

ժողովուրդը իւր ըստ մասին լաւ համա-
րէր 'ի Ռուսս հատուածիւ, և զՇահին
քէրէյ կացուցանել իւրեանց առաջ-
նորդ • սմին իրի գունդք Ռուսաց միւ-
ցան դարձեալ 'ի Խրիմ՝ խաղաղու-
թիւն առնելոյ աղադաւ, և Տէվէթ
նեղեալ 'ի Ռուսաց և 'ի Թաթարաց
միանգամայն՝ փախեաւ ահաբեկ 'ի
Կոստանդնուպօլիս • և արքայ բնակե-
ցոյց զնա 'ի կողմանս Չաթալճայի, այն
է Փարսաղիս : Յայնժամ Ռուսք կար-
գեցին խան փոխանակ Տէվէթայ զՇա-
հին • և 'ի բողոքել գրանն Օսմանեանց
զայնմանէ՝ Շահին ապաւինեցաւ առ
Ռուսս, և Օսմանեանք առ ժամս բն-
տրեալ կացուցին այլ խան զՍէլիմ քէ-
րէյ :

Չայն տեսեալ Ռուսաց՝ յարձակե-
ցան 'ի վերայ Թաթարաց կուսակցացն
Սէլիմայ, և Սէլիմ աճապարեաց 'ի փա-
խուստ : Ընդ այս գործ Ռուսաց ծան-
րացասումն յոյժ եղին Օսմանեանք, և
կամէին միւս անգամ 'ի պատերազմ
ձեռն արկանել • սակայն ըստ աղաչա-
նաց գեսապանին Գաղղիոյ յանձն առին
դարձեալ խօսել ընդ Ռուսս յիրաւա-
խոհութիւն, և նովիմք հաստատեցին
զՇահին քէրէյ յիշխանութեանն :

Յամին 1777 արքայն Պարսից Սա-
արգ խան եղբայր Քէրիմ խանին ան-
ազգ իմն պատերազմաւ յարձակեալ 'ի
սահմանս Օսմանեանց էառ զքաղաքն
Պասրա • և կուսակալն Պաղտատայ
քանդի անփոյթ լեալ էր դիմել յօգնու-
թիւն պաշարելոցն՝ ընկեցիկ եղև յիշ-
խանութենէ իւրմէ : Ի միւսում ամին
տագնապէցաւ թագաւորեալ քաղաքն
և յահագին կոտորածէ ժանտ ախտին՝
որպիսի չէր պատահեալ անդանօր 'ի
բազում ժամանակաց հետէ • քանդի
թէպէտ և սաստկութիւն նորին ոչ
տեւեաց աւելի քան զաւուրս քառա-
սուն , սակայն թիւ մեռելոցն յայնմ
ժամանակի ոչինչ նուազ հաշուէր քան
զերիս հարիւր հազարս , թէպէտ և
անհնարին տարածութիւն քաղաքին
մեծի խափանէր յաչաց տեսանելեաց
զամայութիւն պողոտայից նորուն :

Ի ժամանակս պատերազմին Ռու-
ոաց ոմանք 'ի Յունաց և յԱռնաու-
ոաց Պեղոպոննիդայ աւելի իմն հա-
մարձակութիւն առեալ էին • սմին իրի
արձակեցաւ անդր ծովակալն Ճէղայ-
իրլի Հասան պէյ , զի բնաջինջ բարձցէ
'ի միջոյ զազգն ողջոյն • այլ նա խոհա-
կան խորհրդով շատ համարեցաւ ըստ

քաղաքաց քաղաքաց գլխատել զՅոյնըս՝ զորոց կասկածէր մատնտուս առ Ռուսս ըննել, ոչ ինչ խնայելով 'ի տիս և 'ի հասակ • և գիզանէր կուտէր զկառավիռնան զրահանս զրահանս առ գուրս քաղաքաց :

Ընդ այն ժամանակս խանն խրիմու Շահին կարի իմն ուժացեալ 'ի հայրենի սովորութեանցն, և զակատեալ զհետ բարուցն և գնացից Ռուսաց՝ մինչև զգեհնուլ և ըստ տարազու զորս գլխաց նոցին, ատելի եղև թաթարաց • քանզի ոչ միայն ինքնին ասպետ լեալ Ռուսաց և ըստ նոցին կարգացն վարէր, այլ և հրահանգս զորացն Բրուսաց հնարէր մոլծանել 'ի թաթարս, և կանտնւոյն իւրում գաղղիացի ագուցանէր տարազ, և զամենեսեան 'ի սոյնպիսիս բռնադատէր յանօգուտ նորաձևութիւնս : Միաբանեցան ելին 'ի վերայ նորա և երկոքին եղբարքն իւր, մինչև վախճել Շահինայ յամին 1782 ընդ հիւպատին Ռուսաց 'ի Վերջ քաղաք • և լցաւ այնուհետև խրիմ անհնարին կոտորածիւք և ապականութեամբ : Դեսպանն Ռուսաց Պուլհաքով յայտ աւար գրանն մեծի՝ եթէ հարկ 'ի վերայ կայ Օսմանեանց ձեռն միաբանու-

Թեան կաղմէլ ընդ Ռուսս , և ցածուցանել զաղմուկ շփոթի թաթարաց սակայն ընկալաւ պատասխանի՝ եթէ ըստ պայմանի դաշանցն հաստատելոց 'ի Գայնարճըդ ոչ է արժան Ռուսաց այլ և ոչ Օսմանեանցս մխէլ յերս խրեմու , բայց միայն Ռուսացդ պարտք են պաշտպան կալ խանին ընտրելոյ 'ի թաթարաց : Յայնժամ զորավարն Սամուելով մտեալ 'ի խրեմ. քսան հազարաւ արանց՝ վանեաց զխուովիչան , և զմանս ձերբակալ արարեալ հեղձոյց , և վերստին հաստատեաց իշխան երկրին Ղազին քերէյ : Առաքեցին և Օսմանեանք բղեաշն զոմն 'ի թաման ըստ օրինակի Ռուսաց . աւ որ պատուէր յղեաց Ղազին զի դարձցի անդրէն յերկիր իւր . իսկ բղեաշնս գլխատեաց զգեսպան խանին : Յայնժամ փոթեմբին յանուն դշտոյն իւրոյ նախատինս անձին վարկուցեալ զդործն , եմուտ զորօք իւրովք 'ի խրեմ , էառ զՔէֆէ , և արդեւ 'ի գիպահոջ զխանն :

Ի սկզբան միւսոյ ամին տեսեալ Ղազինայ զանհիմն հաստատութիւն իւրումս պետութեան և զկեղակարծն իւր զիշխանութիւն , յայտ յանդիմանութեամբ հրաժեշտ կալաւ յաթո

ուղյն և 'ի տէրութեանէն • զորս յանձն առնէր 'ի ձեռս Ռուսաց պայմանաւ , զի ինքն մեկնեալ երթիցէ նստիլ 'ի դաւառ ինչ ուրէք աշխարհին Ռուսաց , և առցէ իւր հաս 'ի նոցանէ ամ ըստ ամէ երեքհազար ըուպլիս : Չայսօրի նակ վախճան էառ աւասիկ իշխանութիւն թաթար խանից խրիմնու՝ յորում տիրապետէին նոքա 'ի հինգ հարիւրոց ամաց հեռէ :

Դշխոյն Կատարինէ առեալ զաւետիսն , և զերգումն հաւատարմութեան ամենայն աւագանւոյ և գլխնականացն խրիմնու , արձակեաց անգր զսպարապետ զօրաց իւրոց զՊոթեմբին ժառանգէլ զերկիրն • և նորա մտեալ 'ի խրիմ վաթսուն հազարաւ արանց՝ կալաւ անհակառակ զամենայն զամուր ամուր տեղիս և զնաւահանգիստս աշխարհին , ևս և զՎուպան և զԲերսոն և զնաւահանգիստս Ազախու , և եգ 'ի նոսա պահանորդս :

Յայտ իսկ էր որ ինչ զհեան ունէր դալ զեղեղոցս • վասն որոյ Ռուսք մեծաւ պատրաստութեամբ կազմէին 'ի պատերազմ : Թող զվաթսուն հազարս Փոթեմբինայ , Ռեփնին դայր նմա 'ի նիդակակցութիւն քառասուն հազա-

րաւ, և Բումբանցով այլով գնդաւ
 չէր հեռի 'ի խրիմէ : Խառվեցաւ կոս-
 տանդնուպօլիս ընդ գոյժ առմանն
 խրիմու, և բողոք պատերազմի հնչէր 'ի
 բերանս մեծի և փոքու : Զօրաժողովե-
 ղեն Օսմանեանք արանց բաղմաց 'ի
 սահմանս Դանուբ գետոյ, և յաւելին
 բաղմացուցին զԹիւս նաւուց իւրեանց :
 Դեսսպանն Գաղղիացւոց հնարեցաւ
 միջնորդ խաղաղութեան կալ 'ի միջի,
 յորդորելով զՌուսս ղիջանեւ Օսմա-
 նեանց . և կայսրն Գերմանացւոց Յով-
 սէֆն ղնոյն առաջի առնէր խաղաղու-
 թիւն, սակայն զՕսմանեանսն ստիպէր
 մի յետս պահանջել զխրիմ . և սպառ-
 նայր ևս նիզակակից ըննել Ռուսաց՝ ե-
 թէ բանք իւր չլինիցին լսելի : Տաքնասպ-
 էր Օսմանեանց ամենայն ուստեք, և
 առանին խռովութիւնք ևս ոչ պակա-
 սէին 'ի Բումբել, և 'ի Դամասկոս,
 յԵգիպտոս և 'ի Պաղտատ . և սակայն
 վէզիրն մեծ ընդ պատերազմն կամէր
 մանաւանդ քան հաշտել ընդ Ռուսս :
 Ուր ուրեմն յաղթեաց խորհուրդ խա-
 ղաղասէր արքային և այլ աւագա-
 նւոյն . որոց կանխատես խորհրդով
 զգուշացեալ յառաւելագոյն չարեաց՝
 յանձն առին ստորագրել 'ի նոր յետ-

կար ուխտի յամին 1784, 'ի 14 աւուր
ամսեանն ապրիլի, որով և հրաժարե-
ցին ընաւ յիշխանութենէ երկրին խրի-
մու : Իսկ Շահին քէրէյ իբրև Էտես
զանձն իւր թողեալ Լքեալ յիւրոցն և
'ի Ռուսաց' եղ 'ի մտի փախչել 'ի Կոս-
տանդնուպօլիս . այլ մինչև ժամանեալ
անդր ձերբակալ եղև , և ածաւ 'ի
Հոտոքոս կղզի :

Թէսլէտ այսպէս հանդարտեցին առ
ժամ մի կողմանքն երկոքին , սակայն օր
ըստ օրէ տարածել աճել պետութեանն
Ռուսաց զկողմամբ Պոնտոսի 'ի դա-
ւառան որ ընդ մէջ կան Սեաւ ծովու
և Կասբիականին , խէթ էր սրտին Օս-
մանեանց : Քանզի և Հերակլ արքայ
Վրաց ոչ ևս հանդուրժեալ բռնու-
թեանցն Պարսից , 'ի հերուն հեռէ , այս-
ինքն է յամին 1783 , հրաժարեաց յիշ-
խանութենէն իւրմէ և երդուաւ Ռու-
սաց զերդումն հաւատարմութեան :
Չնորին չողան զհետ և որ շուրջն կայ-
ին իշխանք և պետք դաւառաց , և
զհովանաւորութիւն Ռուսաց ինդրե-
ցին , ընդ որս և Եգերացիք և Օսք և
Մնկրէւք : Իսկ դշտոյն Ռուսաց զայս
պայման ինդրեաց 'ի նոցանէ , զի մի ևս
մարդավաճառ լիցին ըստ յաճախ սո-

վորութեան իւրեանց : Եւ քանզի իսկ
 վան մեծ էր այս շահու վաճառակա-
 նացն Օսմանեանց, բողոք կալան տըա
 առ վէզիրն, և նա հրաման ետ բղէշխին
 Ախլիսայի ասպատակ սիրուէլի գա-
 ւառս Եգերացոց և Ալիսաղաց, և ժո-
 ղովել կուտել զմարգագերին : Մեծա-
 պէս սատար եղև այսմ արշաւանին և
 նոր ոմն աղանդապետ Շէխ Մանսուր
 անուանեալ, որ զմարգարէի անուան
 թեկն ածեալ՝ մեծարոյ գտաւ յոյժ
 յաչս Թաթարացն որ ՚ի Կուպան, և
 հմայս և յուսուլթուլունս բաշխեալ ՚ի
 նոսա խրախուսէր զնոսին ՚ի պատե-
 րազմ ընդդէմ Ռուսաց . և էր թիւ
 հետևողաց նորա աւելի քան զքառա-
 սուն հազար, որք բախեալ ընդ զօրս
 Ռուսաց՝ հարան խորտակեցան ՚ի նո-
 ցանէ : Անտի և Պուլհաբով բողոք կա-
 լաւ առ վէզիրն կարճել զասպատակու-
 թիւնս Լազիկեցոց . սպա թէ ոչ՝ ասէ,
 մերս պետութիւն հոգ յանձին կալցի
 ինքնին առնուլ զվրէժ պակհանու-
 թեանցն գործելոց առ ՚ի նոցանէ :
 Յաւել ՚ի բողոքն և այլ ևս պահան-
 ջանս ինչ, որպէս և զայն՝ զի առաս-
 ցեն Օսմանեանք եթէ յինչ ակնարկի-
 ցեն հանդերձանք պատերազմի զոր առ-

նեն նոքա ընդ ծով և ընդ ցամաք • և զի
գաղարեացեն 'ի խոշտանդեւոյ զբնա-
կիչս Մոլտաւիոյ և զՎլահան 'ի պատ-
ճառս իշխանաց նոցին : Պատասխանի
ետ դուռնն արքունի և ասէ . ան .
« Ինքնագլուխ են լազիկեցիք , և
մեր չէ իշխանութիւն ստիպել զնոսս
զի թողցեն 'ի բաց զգէնս իւրեանց :
ք . Դուռնն արքունի ցանդ խնամ ունի
անձին պաշտպանութեան , որպէս և ա-
մենայն թագաւորք Եւրոպայ , առանց
ինչ թշնամութեան տալոյ նշանակ :
ք . Անդորրութիւն բնակչացն Մոլ-
տաւիոյ և Վլահաց յօգուտ Օսմա-
նեանցս բերի մանաւանդ քան Ռու-
սաց , վասն որոյ մեր փոյթ ընցի հսկել
'ի պահպանութիւն նորին » :

Ապա 'ի գալ Վատարինեայ գշխոյին
ընդ Յովսէփայ կայսեր 'ի Խրիմ յամին
1787, թէպէտ և ոչ ինչ խորհուրդ պա-
տերազմի էր 'ի միջի , այլ կասկած էր
կիւղի կալաւ զլողովս 'ի պետութեանց
Եւրոպայ՝ եթէ այն ուղևորութիւն
գշխոյին և կայսեր ոչ յայլ ինչ ակնար-
կիցեն՝ բայց 'ի ծաւալէ և ևս յառաջ
վարել զերկրակալութիւնս Ռուսաց .
և դեսպանքն Անդղիացոց և Բրոսաց
զամենայն հնարս հնարեցան առ 'ի

յարուցանելոյ զՕսմանեանսն 'ի վերայ Ռուսաց :

Ինքնայորդոր իսկ վառէին Օսմանեանք 'ի մարտ, և 'ի ստանալ անգրէն զընտիր ընտիր գաւառս իւրեանց որ հետ զհետէ ելանէին 'ի ձեռաց նոցա. սակայն ոչ փոքր ինչ խափան ընէր ճեպոյն առտնին խռովութեանցն յաճախութիւնք : Քանզի Մահմուտ փաշա կուսակալն Շքոտրա քաղաքի յաշար հին Աւնաւուտաց՝ ապստամբեալ յարքայէ և դրամ և հատանէր յիւր անուն. որ և 'ի բազում նուագս եհար վանեաց զգունդս զորաց արքունի արձակելոց հետ զհետէ 'ի վերայ նորա :

Ոչ ինչ նուազ խռովեալ էր յաւնաց հետէ և աշխարհն Եգիպտացոց. և ճէզայիրըն Հասան փաշա երթեալ անգր բազմութեամբ նաւուց՝ հալածեաց զբռնացեալ իշխանսն զՄուրատ սէյ և զԻպրահիմ սէյ. և պատրաստէր կաշմէր սարսուպուռ ջնջել յաշարհէ անտի զբռնակալութիւն Մէմլուքաց, զորս և կխտով չափ առաքեաց 'ի Վիպրոս և 'ի կողմանս Վիլիկիոյ. ած 'ի դանձն արքունի իբրու ութսուն հազար քսակս արծաթոյ, և բարեկարգեաց զսուրան զոր հարկէին Եգիպտացիք ամ ըստ ամէ

մեծի գրանն Օսմանեանց :

Յամին 1786 գլխապարտ եղև Ապուշ-
չեխցին Փէթրաքի , որ լումայափոխ էր
փողերանոցին արքունի : Սա իւրով խո-
հական գնացիւք սիրելի լեալ մեծամե-
ծաց՝ փարթամացաւ յոյժ և զայլս ևս
փարթամացոյց . այլ ապա ՚ի հսկար-
տութիւն ամբարտաւանութեան յե-
ցեալ , ոչ ձեռնպահ եղև ՚ի մտելոյ յիրս
սեպտութեան աւագանւոյն . որով և
ատելի եղև յաչս վէղերին մեծի Եոսու-
ֆայ և ծովակալին Հասանայ : Քանզի
՚ի կամել սոցա իշխան կարգել էրկրին
Վլահաց զՄավրօ Եանի զոմն յոյն
աննշան՝ Փէթրաքի հնարեցաւ խափան
գնել առաջարկութեան գործոյն . վա-
սնն որոյ և յեղակարծուց ձերբակալ
եղև , և յետ դառն տանջանաց՝ մինչ-
դեռ Մավրօ Եանի պատուեալ իշխա-
նութեամբն ելանէր ՚ի գրանէ վէղերին ,
գլխատեցաւ Փէթրաքի առաջի աչաց
նորա , և ամենայն ինչք նորա գրաւե-
ցան յարքունիս :

Զհետ երկուց ամսց գլխատեցաւ և
Քիացի յոյնն Աքանավի՛ գողցես ՚ի նոյն
օրինակ պատճառս . զի լումայափոխ էր
Էսմա սուլթան գշխոյին , և ընդ ձեռն
նորա առնէր զոր ինչ և կամեր . վասն

որոյ բաղուժք յաւագանւոյն թնամա-
ցան ընդ նմա . և 'ի մեռանելէամա սու-
գանին յամի 1788 կալան և զԱբանալի,
և 'ի մէջ բերեալ զամենայն զրկանս նո-
րա և զհարստահարու թիւնս՝ գլխատե-
ցին զնա և զեղբայրն նորա :

Աստիւլէ Համիտ արքայ յակամայ կամս
հաւանեալ 'ի յորդոր աւագանւոյն որ 'ի
բանի լեալ էին դեսպանին Անգղիացւոց,
պատուէր հրամանի արար առ Հասան
փաշա թողուլ լքանել զիրս Եգիպտոսի
և արշաւել բովանդակ նաւատորման 'ի
վերայ Ռուսաց ընդ Սեաւ ծով . և ամ-
րացոյց զբերդեանն որ յափուէն Գա-
նուբ և Տնեսդէր գետոց կան , զխո-
թուն , զՊէնտէր , զԵոր Կիլի , զԼա-
մայիլ , և մանաւանդ զանառն Օզու :
Գեսպանն Գաղղիացւոց Շուազէօլ Վու-
ֆիէ անուն զամենայն ճիգն 'ի վար ար-
կեալ խափանել կամէր զլսագլմն . բայց
ոչ միայն չկարաց ինչ ազդել ընդդէմ
թեւագրու թեանց անգղիականին , այլ և
մատն և տուր եղև 'ի նմանէ . քանզի մա-
տենագրեալ էր սորա 'ի պատանեկու-
թեան գոլով տիս զուղեգնացու թիւնս
իւր ընդ Յունաստան աշխարհ , յորում
տարապայման իմն հիացմամբ ընդ նա-
հատակու թիւնս առաջնոցն Յունաց

ոչ ինչ զգուշացեալ էր խրախուսել և զարդի Յոյնս յընդվիւլէլ յարքունի գրանէ : Արդ զբանս մատենին այնորիկ թարգմանեալ անգղիացւոյն մատոյց 'ի դուռնն և ասէ . « Տեսէք զԳաղղիացին զոր մտերիմ ձեզ կարծէք . տեսէք զինչ 'ի բերանոյ խօսի , և զինչ 'ի գիր գրուովից » : Աճապարեաց Շուազէօլ ժողովէլ յամենայն կողմանց զօրինակս իւրոյ մատենին ծանր ծանր հատուց մամլէք , այլ յաջողեցաւ և ոչ ինչ :

Յերկոտասաներորդի աւուր ամսեանն օգոստոսի խորհուրդ արարեալ աւագորերոյն յերկարագոյն նուագօք զբանիւք անկանէին . և ասպ ազդարարին առ դեսպանն Ռուսաց Պուլճաքով եռօրեայ ժամագրութեամբ՝ դալ հանգիսիւ 'ի դուռն արքունի : Աստիկաճ կալաւ զմիտս Պուլճաքովայ , և ծանոյց նախ դեսպանին Գերմանացւոց որ էր պարոն Հէրպէրթ . և նորա առաքեալ զթարգման իւր առ վեզիրն հարցանէր եթէ զինչ պատճառք իցեն անակնկալ կոչոյն : Պատասխանի ետ վեզիրն մեծ և ասէ . « Ինքնիշխան է և մերս պետութիւն հանգսոյն Ռուսացն պետութեան , և ըստ կամս իւր յարդարէ զամենայն , և չպարտի համար

ուսմէք տալ զիւրուրոյն տեսչութենէ . վասն որոյ անտեղի իմն է հարցաքննութիւն դեսպանիդ » : Իսելամուտ եղև Հէրպերթ բանիցն զօրութեան , և 'ի նմին գիշերի դարձեալ առաքեաց զէրկոսին զատենագալիրս իւր առ վէզիրն և ասէ . « Եթէ կամք իցեն օսմանեանդ պետութեան մարտ պատերազմի յարգարեւ ընդդէմ Ռուսաց , յուշ լինի ձեզ զի կայսրն մեր գաշնադիր է ընդ Ռուսս , և ոչ լուեացէանշուշտ յիրս պատերազմիդ պոգորիկ » : Վէզիրն Վիւրճի Եուսուֆ փաշա քանզի այն ինչ զարթուցեալ էր 'ի քնոյ՝ խտագոյնս ետ պատախանի և ասէ . « Չգիտեմ յորոնց իրաւանց խառնեսցի կայսրն 'ի պատերազմ յորում չիք նմա մասն բաժնի » : Ասեն արքն . « Այլ կարող է միջնորդ խաղաղութեան ընդ խռովեալդ ընել » : — « Ապաքէն նի զահաիկց է Ռուսաց կայսրն ձեր , ասէ վէզիրն . և զիսորդ հնար է նմա միջնորդ խաղաղութեան ընել . այլ խիթամք մեծապէս զի և նա պատճառի իմն մարտ յուզել 'ի մեր վերայ , որպէս ակնարկեն և զօրաժողովք նորա յերկրին Մաճաւաց » : Իսկ Պուլհաքով եղեալ նախ յանքոյթ տեղուջ զկարևոր թղթեանն իւր՝ գնաց 'ի գուռն : Հարցին ցնա և

ասեն. « Աւնիցիւն իշխանութիւն ձեռնագրեւ ՚ի մուրհակ դաշնագրութեան՝ որոյ պայմանք այն իցեն որ ՚ի Գայնար ճըգ հաստատեցան, ՚ի մեզ այսրէն դարձուցանելով զխորիմ՝ : — « Աչ է իմ իշխանութիւն այնպիսի » ասաց դեսպանն, և յարեաւ ՚ի գնալ. այլ նոքա մխեցին ՚ի նա զձեռս իւրեանց և ածին յԵօի դուռէն յուժուտաններորդի աւուր ամենանն օգոստոսի . թոյլ ետուն նմա հոգալ և առնուլ ընդ իւր զամենայն զկարևոր պէտան, և յընտանեաց իւրոց զո դք և կամէր . այլ գնաւս Ռուսաց որ ՚ի նաւահանգստի անդ էին՝ տարան ՚ի նաւակայս, և գնաւալարսն արկին ՚ի կապանս երկաթիս : Տրտունջ կալան զպայմանէ դեսպանք այլոց եւրոպական պետութեանց . և բէխ էֆէնտին ետ նոցա պատասխանի . « Վաղնջական օրէնք են առ մեզ՝ արգելուլ զգեսպանս յԵօի դուռէն՝ ոչ ՚ի վրաս ինչ նոցա, այլ զի անբոյթ լիցին ՚ի ցասմանէ ժողովրդեան » :

Յետ այնորիկ հրովարտակ արարին Օսմանեանք՝ յորում զայս օրինակ յայս առնէին զպատճառս պատերազմին . ասեն . « Յամին 1774 հաշտեցաք մեք ընդ Ռուսսս ՚ի Գայնարճըգ, որպէս զէ

խնամ կալցուք սովիմբ անդորրութեան մերոցս ժողովրդոց • սակայն Ռուսք ցանգ զհակառակօքն բերեալ՝ առին յանկարծակի զխրիմ՝ որ ըստ դաշանցն պայմանի ազատ ունէր մնալ, և զիշխանն Վրաց ապստամբեցուցին յօսմանեան դրանէս : Բան եղեալ էաք զի զաղեհանն որ 'ի Գըլլուրուն՝ բնակիչքն Օղուի պեղեացեն, և Ռուսք խափան արկին առաջարկութեան գործոյն : Հիւսարանն նոցին որ 'ի Մոլտաւիա կայր՝ փախոյց խաբանօք զիշխան երկրին զԱղեքսանգր Մաւրոբորտաթ, և 'ի պահանջել մերում չետ զնա 'ի դուրս • այսպէս ամենայն ուրեք հիւսարտս կարգեալ Ռուսաց, գուն գործեն զհպատակ մեր խաբել պատրել և 'ի պարտուպտաշաճ հպատակութենէ նէ նոցին արտաքս հանել : Այն չէ շատ, և 'ի կարգս տեսչութեան մերոյ միտիլ սկսան, և պահանջեն զի պատուհաս 'ի վերայ կապեցուք մտքս պետացն մերոց և կուսակալաց և կողմնապետաց : Ազատութիւն շնորհեալ մեր վաճառականացն Ռուսաց՝ թափել զվաճառս իւրեանց յո և պէտ կողմն աշխարհիս, նոքաքան զամենայն ազգան զմերոյ ազգի վաճառականս նեղեն 'ի քաղաքս իւ-

րեանց • յորոց և զումանս մինչև 'ի Սիպիլր
աքսորեալ են և 'ի մահ ևս տուեալ, որ
պէս լեմբ • և յորժամ 'նաւք մերոցն
նշանաւորաւ Օսմանեանց 'ի նաւահան
գլխատս Ռուսաց մատչէին, նոքա լմնդա
նօթս արձակեալ 'ի բաց զնաւսն վա
րէին : Ի վախճանի դեսպանն Ռուսաց
պատճառք է պատերազմիս , քանզի նա
ստիպէր առնուլ յօսմանեան գրանէս
յետկար ուխտի՝ որով հրաժարիցեմք
մէք յիշխանութենէս զոր ունիմք 'ի վե
րայ վ բաց աշխարհին • ապա թէ ոչ,
ասէր, զօրավարն Փոթեմբին պատուէր
հրամանի ունի մխիլ 'ի սահմանս Օսմա
նեանց հարիւր հազար զօրականօք, և
բուռն զօրութեամբ առնուլ զյետկարն,
և որ այլն ևս » :

Անդէն հրապարակեցին և Ռուսք
զիւրեանցն յայտարարութիւն, որ ունէր
զայս ձև օրինակի • « Թէպէտ մշտնջե
նաւոր էր խաղաղութեանն պայման զոր
լնդ Ռուսս հաստատեցին Օսմանեանք,
այլ այս երկրորդանգամ լուծին նոքա
զնոյն, և զպատգամաւորն մեր և զդես
պան և խորհրդական զՊուհպքով ար
դէլեալ փակեցին յամբոցն Ետիպուէ •
զուր վատակեցին դեսպանքն Գեր
մանացոց և Գաղղիացոց զառաջս

ունեւէլ գործոյն : Արդ զի կարող լիցին
 ամենեքեան դատ առնել, ծանօթս
 տամք աւասիկ ամենեցուն, զի յամին
 1768 Օսմանեանք ինքնին մարտ պա-
 տերազմի յուզեցին . ապա յամին 1774
 'ի հաշտութեան ժամանակին զգա-
 ւառան զորս կալեալ էաք՝ մեծաւ մա-
 սամբ անդրէն դարձուցաք, լաւ հա-
 մարեալ զհաշտութիւն քան զերկրա-
 կայութիւն : Յամի 1783 իշխանն Վրաց
 հանդերձ իւրովքն կամակար յօժա-
 րութեամբ ետ զանձն իւր 'ի մերս
 հպատակութիւն և դաշնագիր եղև ընդ
 մեզ . և հաւանելս մեր ընդ այս՝ ոչ ինչ
 հակառակ ելանէր ուխտի դաշանց մե-
 ըոց որ ընդ Օսմանեանսն էր . սակայն
 նոքա ընդ ձեռն բդեշխին Ախլցխայի
 գրգռեցին զլազիկեցիսն ասպատակել
 յաշխարհն Վրաց, և զիշխան աշխարհին
 հրապուրեցին լուծանել զգօղ դաշանցն
 որ ընդ մեզ, և առ նոսա հատուածել :
 Հիւսպաղք մեր և վաճառականք բազում
 նեղութիւնս կրէին յիշխանացն Օսմա-
 նեանց սակս տրոց և հարկաց՝ յետս ընդ-
 գէմ դաշանցն մերոց, և այս շատ էր 'ի
 մարտ զմեզ յարուցանել . բայց մեք ըստ
 մերոց խաղաղասէր բարոյից իբրև ե-
 կաք 'ի խրխմ՝ անդր կոչեցաք զՊուհա

քով և սլատուէր տուաք նմա խաղաղու-
 թեամբ վճարել զիրան . զնոյն և Գեր-
 մանացւոցն և Գաղղիացւոց ծանուցեալ
 գովէցին զմերս խաղաղասիրութիւն :
 Ի դառնալ Պուհչաքովի անդրէն 'ի
 Կոստանդնուպօլիս՝ ոչ ինչ խաղաղու-
 թեան ետես նշանակ, այլ և կոչեցաւ
 'ի դրանէն 'ի 15 աւուր ամսեանն օգոս-
 տոսի, և ասէ ցնա ըէիս էֆէնտին .
 Թող հրաժեշտ կալցին Ռուսք 'ի դա-
 շանց ուխտէն հաստատելոյ ընդ Վրաց
 իշխանին, և մի ևս խառնեացին յիրս
 այլոց գաւառացն Ասիոյ : Թ . Խխանն
 Մոլտաւիոյ Մաւրոքորտաթ յանձնեացի
 'ի ձեռս մեր : Գ . Փոխանորդ հիւսա-
 տին Ռուսաց որ 'ի քաղաքն Եաշ՝ 'ի
 բաց կոչեացի . քանզի զրպարտեալ էր
 այրն՝ որպէս թէ նա վախուցեալ իցէ
 զիշխանն և զայլս 'ի բնակչաց երկրին :
 Գ . Երեսուն և ինն աղեհանք որ 'ի
 Գրլպուրուն՝ առ Օսմանեանքս դար-
 ձուցին, զի մեր է երկիրն ըստ դա-
 շանցն սլայմանի : Է . Հիւսպաթ Օսմա-
 նեանց կարգեացին յամենայն նաւա-
 հանդիստս Ռուսաց . և որ 'ի Խրիմ
 նստէին՝ վաղ ընդ վոյթ յիւրաքանչիւր
 տեղիան դարձուցին : Դ . Ամենայն նաւ
 Ռուսաց որ ընդ կիրճն Կոստանդնու-

պօլոյ անցանիցէ՝ յայսմ՝ հետէ զննեալի մանր, զի մի տաճիկ նաւավարք իցեն 'ի նմա, և ոչ խահվէ, ձէթ և բրինձ, թէպէտ և 'ի դաշանցն թղթի ազատութիւն էր յաղագս այսոցիկ : է . Վաճառականք Օսմանեանց մի ինչ աւելի մնաքս վճարեցեն քան զերիս առ հարիւր : Եւ զպատասխանի պահանջանացս սպառնալից բանիւք խնդրեաց ըէիս էֆէնտին 'ի 20 աւուր օգոստոսի . թէպէտ և չիք բնաւ համեմատութիւն ընդ այս միջոց ժամանակի և ընդ բացատ Կոստանդնուպօլոյ 'ի Բեթրպուրկէ . և յաւելևս ասել էթէ յոջինչ գրեն Օսմանեանք զամենայն զգալինսն կուեալ յետ հաշտութեանն որ 'ի Գայնարճըգ : Զբավաստակ եղեն դեսպանքն Գերմանացւոց և Գաղղիացւոց ցածուցանել զազմուկն . նա դարձեալ միւսանդամ կոչեցին Օսմանեանք զՊուլճաքով, և ստիպելին զնա յետս անդրէն տալ զխրիմ 'ի ձեռս Օսմանեանց . ընդ որ քանզի չկարէր հաւանել Պուլճաքով՝ արդէլին զնա յԵտիգուէն : Յաղագս այսորիկ և մեր հրաման է առ զօրագլուխսն մեր Փոթեմբին և Բումեանցով՝ զի ելցեն 'ի պատերազմ 'ի վերայ Օսմանեանց ր :

Յայնմ ժամանակի զօրաժողով եղէն Օսմանեանք արանց իբրու հինգհաւ ըիւր հազարաց , թող զնաւամարտիկան որ լցան զեղան 'ի նաւատորմն բազմաթիւ՝ որպիսի չէր երևեալ ցայնժամ 'ի Պոնտոս : Չեռնաու եղէն սոցա և ճէզայիր և Ֆէս նաւուք և գրամովք : Սապահ քերէյ որ երբեմն խան լեալ էր Թաթարաց՝ ընկալաւ դարձեալ զսամուրեհին և անուանեցաւ սպարապետ ամենայն զօրացն Թաթարաց . իսկ Շահին քերէյ որ յաքսորս կայր 'ի հոգոս՝ յոշոտեցաւ յանկարծ 'ի սառիկ բնակչաց տեղոյն : Վիւրճի Եռսուֆ վաշա հրաման ետ Թաթարացն Օզուի յարձակել առնուլ զԳրլպուրուն , և 'ի սկզբան 1788 ամին կանգնեցան ձարքն ձողաբարձք առ գրան վէզիրին մեծի , և 'ի վեցերորդի աւուր ամսեանն մարտի խաղաց դնաց բանակն հանդերձ նուիրական գրոշաւն . բայց զայս նուազ չեղև հանգէս արուեստագիտացն դասու : Մեծապէս խրատուեցան Օսմանեանք և 'ի դիպացն յաջողութենէ որ սլատահեցին ընդ նոյն աւուրս . քանզի մինչդեռ նաւատորմն Ռուսաց շուրջ յած էր ընդ Սեաւ ծով յաշնանային ժամանակին , քանի

ինչ 'ի նաւաց անտի վարեալ մղեցան 'ի բուռն մրրկաց 'ի ծովեղերեայս Ասիոյ, և նաւ մի մեծ որ տանէր թնդանօթս քառասուն և երկուս՝ մղեցաւ եմուտ 'ի կիրճն Կոստանդնուպօլսոյ : Կաւապեան որ անգղիացի ոմն էր՝ կամէր հուր 'ի վառօդանոցն հարկանել՝ քան անկանել 'ի ձեռս Օսմանեանց, այլ որք 'ի նաւին էին ոչ ետուն նմա թոյլ, և արեցին Օսմանեանք նաւին, և մտեալ անդր խուռն բազմութեամբ ածին զառաջեաւ սպարանիցն արքունի, և անտի 'ի նաւակայս քաղաքին • ուրա նօր նորոգեալ զխաթարմունսն եղին նմա զանունս խիւտավերտի՝ որ է աստուածատուր :

Յերիս առաջս բաժանեցան զօրք Ռուսաց • որոց միումն զօրավարէր սպարապեան Փոթեմբին, երկրորդին Բումեանցով, և երրորդին միւս Փոթեմբին • և ոչ ինչ միտ եղեալ սաստկութեան ձմերայնոցն՝ չուեցին հասին մինչև 'ի սահմանս Լեհաց : Աճապարեցին Օսմանեանք խրատել զԼեհս զի մի տայեն Ռուսաց անցս և կերակուր • այլ մինչ նոքա դանդաղէին՝ միտեցան Ռուսք 'ի Փոտոլիա և անցին յՈւքրա նիա : Կախիկին արշաւանք Օսմանեանց

յառնուլ զԳրչաւորուն ոչ յաջողեաց ,
 և հարեալ վանեցան 'ի Ռուսաց 'ի ցա-
 մաքէն և 'ի ծովէ . թէպէտ և ոչ սակաւ
 նախճիրս և 'ի Ռուսացն գործեցին , և
 զզորավար նոցին զՍուվորով կարեւէր
 խոցեցին : Հարաւ խորտակեցաւ և
 Շէխ Մանսուր իւրովքն երկոտասան
 հազար արամբք , և խոյս ետ 'ի լերինս
 Կովկասու . և գնդապետն Ռուսաց
 Մխաթով յամենանն դեկտեմբերի 'ի
 լող անցուցեալ զզորս իւր ընդ գետն
 Կուպան՝ նուաճեաց զԹաթարն ընա-
 կեալս յաշխարհին :

Իսկ գետապանն Գերմանացուոց իբրև
 ետես եթէ քանք իւր չէղեն լսելն ,
 յայտ արար վէզերին զկամս Յովսէփայ
 կայսեր ընդ պատերազմն . և հաղիւ
 զերծ մնացեալ յարգելանէն յԵփիզու-
 լէ՝ մեկնեցաւ յաշխարհ իւր . և յայնմ՝
 հետէ հրամանն ետ կայսրն իւրոցն աւե-
 լն քան հարիւր և յիսուն հազարաց
 մսել 'ի Պոսնիա և յերկիրն Վլաճաց-
 այլ նոքա կէս մի վանեցան յՕսմա-
 նեանց , և կէս մի ըմբռնեալք 'ի տենդ և
 յայլ հիւանդութիւնս՝ նուաղեցին
 յոյժ , և գուն ուրեք յաջողեաց արշա-
 ւան նոցա : Այն ինչ կամէր կայսրն
 գադար տալ պատերազմին մինչև այլ

զօրք յԱւսարիոյ և 'ի Պոհեմիոյ հասցեն
 իւրոցն յօգնականութիւն, ժամանեցին
 Օսմանեանք երկերիւր հազարաւ մին
 չև 'ի Պերկրատ և 'ի Դմրշվար . և թէ
 պէտ ախտ սրածուծեան ճարակեալ
 'ի նոսա՝ բազում կոտորածս առնէր,
 սակայն և թշնամեաց խափան մեծ էր
 երկիւղ ժանտ ախտին առ 'ի չվաներոյ
 զնոսա : Ազգ եղև կայսեր՝ եթէ եհաս
 վէզիրն մեծ բուն բանակաւն մինչև
 յափունս Գանուբայ . եթող 'ի Զեմլին
 արս քսան և հինգ հազար, և ինքն վաթ
 սուն հազար զօրօք ընդ Վասցի սպարաւ
 պետին դիմեաց յամուրն Ղուղոշ՝ առ 'ի
 չտալոյ Օսմանեանց մետը 'ի Թրանսիլ
 վանիա : Սակայն մեծապէս արիացան
 Օսմանեանք յայնմ արչաւանին, և յամ
 սեանն սեպտեմբերի 'ի բազում տեղիս
 խորտակեցին զզօրս Գերմանացոց, և
 զբանակետղն նոցա յաւարի առին . յո
 րոց 'ի միումն քանզի գիշերախառն յար
 ձակեցան Օսմանեանք, աղմուկ շփոթի
 անկաւ 'ի Գերմանացիս, և կայսրն ինքնին
 անկեալ յերկարէն իւրմէ հարաւ զբա
 րի, և վտանգեցաւ յոյժ՝ մինչև արիւն
 թքանէր, և պատասպարեալ յայլ երի
 վար՝ հազիւ ղերծաւ 'ի վախուտօք

Այլ քանզի սրածուծիւնն երթալով

երթայրև զայրանայր 'ի բանակին Օսմա-
նեանց, և մասն ինչ բանակին Գերմա-
նացւոց միացաւ ընդ Ռուսս յերկրին
Վլաճաց, հրամանն ետ վէզիրն 'ի ձմերոց
ժողովել իւրոյն 'ի կողմանս Պելլրա-
տու . և կայսրն դարձաւ 'ի Զէմլին :
Յայն միջոց ժամանակի քաջահմուտ զօ-
րավարն Գերմանացւոց եօթանասներ-
մին Ղաւտոն 'ի ինգրոյ կայսեր իւրոյ
անցեալ 'ի գլուխ բանակին՝ դիմեաց
'ի Պոսնիա յամսեանն հոկտեմբերի, և
սաստիկ պատերազմաւ և պաշարմամբ
էառ զամուրն Նովի, և ապա գնաց
մեկնեցաւ 'ի Զէմլին :

Նաւատորմն Օսմանեանց յետ ընդ-
երկար կարոյ մերձ 'ի Պելլիւքտէրէ՝
խաղաց գնաց 'ի Սեաւ ծով . և էր
թիւ նաւուցն ութսուն ընդ մեծ և ընդ
փոքր : Բազում քաջութիւնս գոր-
ծեաց ծովապետն Հասան յայնմ ար-
շաւանին . այլ 'ի վախճանի պարտեալ
'ի նաւամարտի ուրեք առ Օզու քաղա-
քաւ՝ խոյս ետ 'ի Վարնա : Պաշարեցին
յայնժամ Ռուսք զամուրն Օզու ընդ
ծով և ընդ ցամաք . և ոչ ինչ կասեալ
'ի սաստկասառոյց բքաբերաց ձմերայ-
նոյն՝ պնդեաց Փոթեմլին զպաշա-
րումնն, և յետ բազում ճգանց և կոտո-

բաժնի յերկաքանչիւր կողմանց՝ յեօթնև տասներորդի աւուր ամսեանն դեկտեմբերի յարձակեցան Ռուսք սաստկապէս և առին զքաղաքն, զգիմակացւորն կոտորեցին, և ժողովեցին աւար բազում յոյժ յոյժ, թէպէտ և ինքեանք ևս ոչ սակաւ զեան կրեցին • զի հինգ զօրավարս կորուսին ՚ի խռան անդ մարտին և սպայս յիսուն և վեց, և արս իբրու վեց հազար ընդ մեռեալ և ընդ վիրաւոր : Եւ մեկնեցան երկուստեք ՚ի ձմերոց :

Ի սկզբան միւսոյ ամին, այն ամ էր 1789, ահագին տարափք անձրևաց եղէն ՚ի Կոստանդնուպօլիս զաւուրս երկուս • այլ բուն սաստկութիւն սահանացն ժամ մի և կէս տևեալ ծովացոյց առ հասարակ զփողոցս քաղաքին • բազում աւերմունս գործեաց ՚ի Գասըմփիաշա, և զքարինս աղօրեացն թաւալգլոր խաղացոյց ՚ի ծովանդր • ողողեաց զտունս որ ՚ի ձորամէջս կան ՚ի գիւղօրէս վոսփորի, և զկարասին վարեաց թափեաց ՚ի ծով • ած կուտեաց ՚ի վաճառանոցին հող բազում ՚ի լէրանցն Կոստանդնուպօլսոյ, և զյատակս փողոցացն գրկաչափ թանձրութեամբ բարձրացուցին ուղիք քան զկրպակա-

նին . և ահ պատեաց առ հասարակ
 զբնակչօք քաղաքին : Յայնմ տարակու
 սանաց ժամանակի եհաս ՚ի վերայ և
 այլ տագնապ քաղաքական . քանզի ել
 հրաման ՚ի գրանէն արքունի՝ զի առ ո
 րում ումէք գտանիցի սպաս արծաթի
 շատ կամ սակաւ՝ ածցեն ՚ի փողերա
 նոցն , և պետու թիւնն վողս տասն հա
 տուցեալ առ մի մի տրամ՝ գնէր զար
 ծաթն : Աւագորեարն ամենայն եր
 կուս կամ երիս ևեթ կազմածս երիվա
 րաց արծաթիս առ իւրեանս պահեալ ,
 զայլն տարան յարքունիս . իսկ ոսկեր
 չացն խանութք առ հասարակ փակե
 ցան դամիսս բազումն , և ձայն ուռան
 ոչ ևս էր լսելի . և Հրեայք երկու յար
 գեւանս բանտի ածան՝ փոխանակ զի
 ցուցակս ինչ արծաթիս յօրինեալ էր
 նոցա : Ապա և հարկ ՚ի վերայ եգաւ
 ստրկաց ժողովէլ արծաթ բազում և
 յարքունիս տալ . և հատուցին Յոյնք
 վեց հազար օգգա , Հայք չորեքհազար ,
 և Հրեայք երեքհազար :

Ի լրումն արեաիցս այսոցիկ եհաս
 վախճան կենաց խաղաղասէր արքային
 Աստիււլ Համիտայ յանակնկալս իմն ՚ի
 քսաներորդի եօթներորդի աւուր ամ
 սեանն մարտի յամին 1789 . և թաղե

ցաւ 'ի շիրմին զոր իւր իսկ շինեալ էր 'ի Պահճէ դափուսու հանդէպ աղքատանոցի մղկթին որ կոչի վարկտէ ճամբիս: Եւ եղեն ամբ թագաւորութեան նորա հնգետասան, և ամիսք ութ:

Յաւուրս արքային Համիտայ յաճախեաց 'ի բնակիչս Կոստանդնուպօլսոյ սովորութիւն գիւղաղքոս գիւղաբնակ ընկերոյ յամենայն ամարայնի: զի նա զարդարեաց շնութեամբք զգիւղն Պէյլէրպէյն և զայլ գիւղօրէս:

Առ նովաւ դարձեալ երևելի էին 'ի դրան արքունի Փէփէկի Հասան Էֆէնտի, Կաղիֆի Էֆէնտի, և դաճաճն Ապտուլահ աղա, և սոցին խորհրդով գործէր արքայ զամենայն. այլ մեծարոյ ևս և խոհական քան զոսա համարէին ընկա Էֆէնտին Իամայիլ պէյ, և ծովակալն Ճէղայիլըն Հասան փաշա, որ բազում զգնութեամբք բարեկարգութեան աշխարհին եղեն պատճառք:

Սիրող էր յոյժ Համիտ արքայ և ալանակապ և մարդարտազարդ անկուածոց, ամին իրի մեծապէս բարգաւաճեաց առ նովաւ արուեստ ոսկերչութեան, և յաւելաւ պայծառութիւն արուեստաւորաց մերոյ ազգիս, որոց առաջին և մեծանուն ճարտարապետ

էր ազնուատոհմն Մեքայէլ չէլէսլի Տիւզեան : Իսկ 'ի վէզիրս Համետայ արքայի հռչակ մեծ կալաւ Սիլիհտար Էսսէյտ Մէհէմմէտ փաշա յաղագս իւրոց խաղաղասէր և աշխարհաշէն բարոյից՝ հանդերձ անկեղծաւոր մտօքն և արդարախօս գնացիւք : Սորա տեսեալ զի որք ոչն կամէին ընդ աճել իշխանութեան իւրոյ՝ ստէսլ ստէսլ հրձգութեամբք յայտնէին զքէն ատելութեան իւրեանց, հնարեցաւ ճասպաղել յենիչէրիս ոսկի բազում իբրու երեքարիւր հազար քսակաց, և ապա 'ի մի վայր ժողովեալ զգնդապետան՝ պատուիրեաց նոցա և ասէ . « Գիտասջիք զի ուր և բորբոքեսցի յայսմ հետէ հրդեհ մեծ կամ փոքր, զգնդապետ պահանորդաց տեղոյն մահու գատեցայց » . և ոչ ևս պատահեաց հրդեհ 'ի Վոստանդնուսլիս յաւուրս իշխանութեան նորա :

Առ նովաւ երևեցաւ 'ի թագաւորեալ քաղաքին և այրն անծանօթ Սիւփիւրիէճի անուանեալ, զի աւել 'ի ձեռին մուտ և ել առնէր յասպարանս մեծամեծաց՝ սրբել զձանձախարիթ վառարանաց, և զդրամնն զորս առնոյր 'ի նոցանէ՝ յաղքատս բաշխէր, և ամե-

նայն կարօտելոց 'ի թիկունս հասա-
 նէր . այլ չէր յայտ եթէ զոր հաւատս
 ունիցի այրն : Կոչեցեալ 'ի վէզերէն և
 հարցեալ եթէ զինչ անուն իցէ նորա՝
 ասէ . « Ծառայ եմ ես Աստուծոյ , և
 Աստուլլահ՝ անուն է իմ » . և զհա-
 լատսն զիամէր յայտնել . բայց բռնա-
 դատեալ 'ի վէզերէն՝ յանձն էառ , ա-
 սեն , նշան մահմէտականութեան դնել
 'ի վերայ հանդերձից իւրոց և 'ի մզկիթ
 ևս երթալ : Յետ աւուրց ինչ եւ յա-
 տեան վէզերին և դաւանեաց զքրիստո-
 նէութիւն իւր , և առ օրին դիւատե-
 ցաւ : Եւ քանզի յերիկէ երթեալ յե-
 կեղեցի Յիսուսեանց և հաղորդեալ էր
 սուրբ խորհրդոց , աստի առին ոմանք
 ասել՝ եթէ տոհմիկ ոք էր այրն եկեալ
 անդր յԵւրոսայ , և յապաշխարու-
 թեան սակա գործեալ զայնպիսիս :

ՍՈՒԼԻՄԱՆ ՍԷԼԻՄ Գ

ՔՍԱՆ և ութից ամաց էր Սէլիմ արքայ երրորդ՝ որդի Մուսթաֆայի երրորդի, և թագաւորեաց 'ի տեղի հօրեղբօր իւրոյ Համիտայ 'ի քսաներորդի չորրորդի աւուր ամսեանն մարտի յամին 1789. և թէպէտ և յոլովք յաւագ որերոյն 'ի բանակի անդ էին, սակայն ոչ ինչ նուազ շքեղաշուք հանդիսիւ երթեալ յԵլուս՝ ած ընդ մէջ իւր զսուսերն արքայական : Այլ մինչև կատարեալ զհանդէան երկու ինչ գործեաց ըստ ոչ սովորութեան. առաջին զի չողաւ շիջուցանել զհրդեհ և երկրորդ՝ զի երթեալ ինքնին 'ի նաւակայս քաղաքին՝ ետ գլխատել զտեսուչ նորին, որպէս և զորդի նորա զՆազիֆի էֆէնտի՝ կոչեցեալ 'ի բանակէն : Իսկ առաջին գործ բարեկարգութեան զայն արար, զի եբարձ 'ի թա-

գաւորեալ քաղաքէն զսով հացի՝ որ ՚ի վեցից ամսոց հետէ նեղէր զբնակիչսն , ծախեալ յիւրոց գրամոց քսան հազար քսակս արծաթոյ :

Յառաջնում ամի թագաւորութեն Սելիմայ արքայի դաշինս ուխտի նի զակահցութեան հաստատեցին Օսմա նեանք ընդ Շուեռս . և այն առաջին անգամ ինքնին արքայ ձեռնադրով իւրով հաստատեալ վաւերացոյց զդաշին սրն : Ապա հրաման ետ Սելիմ արքայ զօրաժողով լինել , և վաւեցան կազմեցան հարիւր և վաթսուն և ինն հազար հետևակաց և երկերիւր և երկոտասան հազար հեծելոց , և ամրացոյց նոքօք զբերդաքաղաքս աշխարհին , մանաւանդ զՍիլիստրէ և զՊելկրատ . զմանսն ՚ի բդեշխից սահմանածայր տեղեացն գլխատեաց սակս անհոգութեան նոցին , և զայլոց ներեալ զյանցանս՝ մտադիւրադոյնս գործեաց զնոսա յառաջիկայն : Եհան և հրովարտակ յոր գորական առ ամենայն Օսմանեանս՝ զի քաջութեամբ մարտուցեալ վանեսցեն զթշնամիս . և իշխանն Վլահաց Մաւլո Եանի ոչ գաղարէր բանիւք շատիօսութեան մեծամեծս կոտորել առաջի արքայի , և խոստանայր վաղ ընդ

փոյթ հանել մերժել զՌուսս 'ի սահմանաց աշխարհին :

Յայնմ ժամանակի բանակն Ռուսաց զետղ առեալ գադարեալ կայր առ Սիւրէթ գետով, սպարապետն Փոթեմբին 'ի կողմանս Պէնտերայ գեղերէր, և հուպ առ նմին զօրսպետն Քամենցի, և խաղախք ասպատակ սփռեալ ընդ գաւառնն յաւեր և յապականուծիւն գնէին զամենայն : Իսկ Աւստրիականք նորանոր կազմուծեամբ 'ի հանգերձանս պատերազմի պատրաստէին :

Ապա 'ի սպառեւ աւուրց զինուցն գադարման սկիզբն եղև մարտին 'ի Պոսնա յամսեանն փետրուարի, և 'ի տեղիս տեղիս բախեալ Գերմանացւոց ընդ Օամսեանս՝ եր զի հարին զնոսս, և բազում այն եր զի հարան 'ի նոցանէ, մինչև կայսրն Յովսէփ սպարապետ զօրացն կարգեաց զերեւելին լաւտոն. և նա եկեալ բազմուծեամբ զօրօք էառ սաստիկ պատերազմաւ զՆրատիչքա, և ապա խաղաց գնաց պաշարել զամուրն Պելլրատ յամսեանն սեպտեմբերի. կանգնեաց զնովսու պատնէչս և մարտկոցս զարմանալի ճարտարուծեամբ և արագուծեամբ, և 'ի քսաներորդի իններորդի աւուր նորին ամոց էառ զցա-

ծագոյն մասն քաղաքին . և յետ ուժ
աւուր էաւ . և զբարձրագոյնն՝ խաղա-
ղուժեամբ . թոյլ ետ Օսմանեանց՝ որ
էին քան և չորք հազարք՝ ելանել
գնալ յ՝ և կամիցին , և զկուսակալն
Պելկրատու զԱպտի փաշա հրաւիրեալ
'ի կոչունս իւր հանդերձ գլխաւոր զօ-
րապետօքն՝ մեծապատիւ մեծարեաց .
և նա յետ ընթրեացն խնդրեալ ընկա-
լաւ 'ի Ղաւտոնէ գիր վկայուժեան , եթէ
որչափ դժուարին էր նմա տասն հազար
զօրօք զգէմունել պաշարմանն . այլ ոչ
զերծաւ այնու Ապտի 'ի ցամառնէն
արքայի , և գլխապարտ եղև :

Իսկ վէզիրն մեծ Եռուուֆ փաշա
յամսեանն մայիսի խաղաց գնաց 'ի վե-
րայ բանակին Ռուսաց 'ի Մոլտաւիա
հարիւր հազար զօրօք , անց ըստ գետն
Դանուբ , և բախեցաւ ընդ Ռուսս և
ընդ Գերմանացիս , որոց զօրապետք
էին Սուվորով և Բոպուբի : Այլ երկ
չտուժիւն ենիչերեացն գերևացոյց
զձանս վէզիրին . և 'ի փախել նոցա առ
հասարակ անդատին 'ի սկզբանէ մար-
տին , զնոյն և սպալքն արարին . սպա
և վէզիրն ինքնին ակամայ կամօք խոյս
տուեալ մեկնեցաւ յԻպրայիլ : Յետ
այսր մեծի սպատերազմիս որ եղև 'ի 22

սեպտեմբերի՝ առաւ Մոլտաւիա ող-
ջոյն . և զի առ Ռիմնիք աւանաւ լեալ
էր ճակատամարտն , գշխոյն կատարի-
նէ Ռիմնիցքի անուն եղ Սուվորովայ :

Գոյժ առմանն Պեղրատայ և խոր-
տակման բանակին Օսմանեանց խռո-
վեցոյց զՎոստանդնուպօլիս . և Սէ-
լիմ արքայ ընկեցեալ զԵոռուֆ յԵլիսա-
նութենէն՝ կարգեաց 'ի տեղի նորա
վեզիր մեծ զութնամենի ծովակալն
զՃէզայիրի Հասան վաշա . այլ մինչ
չև ժամանեալ սորա առնել ինչ գործ
կարևոր՝ առին Ռուպ և զԳօճապէյ որ
է Օտեսսա , և զԳաւշան , և զԱգքիր-
ման և զՊէնտէր :

Ի սկզբան 1790 ամին արքայն Բրու-
սաց ուխտ նիզակակցութեան հաստա-
տեալ ընդ Օսմանեանս՝ հաւանեցոյց
և զկայսրն Լէոբոլտ զյաջորդն և զեղ-
բայր Յովսեփայ կայսեր 'ի հաշ-
տութիւն խալաղութեան : Ի նոյն և
զՌուսս յորդորեաց , այլ նոքա ետուն
պատասխանի . « Քանզի ոչ 'ի մէնջ
ինչ եղև սկիզբն պատերազմիս , հարկ
'ի վերայ կայ զի յօգուտ և 'ի պար-
ծանս մեր լիցի հաշտութիւնդ , և ա-
ռանց ուրուք միջնորդելոյ » : Ապա 'ի
հանել Օսմանեանց զդեսպանն Ռու-

սաց յարգելանէն Ետիգուլէի՝ զիջա-
 գոյնս խօսեցան Ռուսք. սակայն մարտ
 սրտերազմին չև ևս դադարեաց ընդ-
 ծով և ընդ ցամաք . և Փոթեմբին
 զսաստիկութիւն ձմերայնոյն օգնական
 գտեալ՝ յարձակեցաւ էառ զամուրն
 Վիլի, և ապա սաստիկ պաշարմամբ և
 ահագին հրձգութեամբ և անթիւ հա-
 բուածովք էառ և զանառիկն Իսմայիլ :
 Եւ Սէլիմ արքայայ յայլմէ եղեալսակս
 տուգանացն մեծի՝ մահու պարտ արար
 զԾերունին Հասան փաշա : Ի միւսում
 ամի Գօճա Եռնուք փաշա վերստին
 կացեալ վէրեր և սպարապետ բանակին՝
 զօրաժողով եղև դարձեալ հարիւր հա-
 զար արանց, և գիմեաց առնուլ ան-
 դրէն զԻսմայիլ . այլ սպարապետն
 Ռուսաց Ռեփնին անցեալ ըստ Դանուբ
 քառասուն և հինգ հազարաւ՝ խորտա-
 կեաց զբանակն Օսմանեանց : Անտի և
 զօրավարն Կուտովիչ վանեաց զԹա-
 թարս Կուպանայ, և էառ զամուրն
 Անափա . և Բուլթուղով և այլ զօրա-
 պետք Ռուսաց առին զայլ ևս ամուր
 ամուր տեղիս առ Դանուբաւ : Զայս
 ամենայնտեսեալ մեծի վէրերին՝ խընդ-
 րեաց ՚ի Ռեփնինայ դուլ զինուց առ-
 նել . զի Սէլիմ արքայ յօժարեալ էր

խօսել 'ի հաշտութիւն՝ յորդորեալ և 'ի սոէսլ սոէսլ բանագնացութեանէ դեսպանաց այլոց եւրոպական պետութեանց • և նախագուռն բանիցն խաղաղութեան այն եղև, զի Օսմանեանք տացեն 'ի ձեռս Ռուսաց զՕղու հանդերձ ամենայն նահանգաւն • և սահմանեցաւ զի տեղի հաշտութեանն լիցի Եաշքաղաք : Եւ յետ ոչ ինչ յերկար բանագնացութեանց 'ի մետասաներորդի աւուր ամեանն յունուարի յամին 1792 հաստատեցան պայմանք դաշինն, որ 'ի տասնեակ գլուխս բանից բովանդակէին • այս ինքն են,

ա. Յայսմհետէ և անգր սերտ և աննենդ բարեկամութիւն հաստատեսցի ընդ մէջ Ռուսաց և Օսմանեանց :

բ. Որպէս յառաջ քան զպատերազմն՝ նոյնպէս և յետ այսորիկ հաստատուն կացեն դաշինքն յառաջագոյն կըռեալք 'ի միջի :

գ. Գետն Տնեսդեր սահման լիցի ընդ մէջ երկուց պետութեանց :

դ. Օղու և ամենայն գաւառ նորին 'ի Ռուսս թողցի :

ե. Բնակիչք Մոլտաւիոյ և երկրին Վլահացապահարկ լիցին զամն երկուս, և ազատութիւն լիցի նոցա գնալ յոր

վայր և կամք իցեն վաճառաշահու-
թեան աղադաւ :

Ղ • Խնամ կալցին Օսմանեանք ան-
դորրութեան աշխարհին Վրաց՝ պա-
տուէր 'ի վերայ եդեալ մերձակայ
բդեշխից իւրեանց մի ևս նեղել բնաւ
զՎիրս :

Ճ • Նոյն խնամք ցուցցին և 'ի վերայ
բնակչաց կողմանցն Կովկասու :

Ե • Զամենայն հնարս հնարեսցի ար-
քայն Օսմանեանց առ 'ի կարճելոյ զաս-
պատակութիւնս հինիցն ճեղայիրայ և
Թուռուղայ :

Թ • Արքայն Օսմանեանց պարս
յանձին կալցի հատուցանել զտոյժս
հպատակաց իւրոց՝ եթէ չպահեսցին
երեքեան պայմանքն յիշատակեալք 'ի
վերոյ :

Ճ • Արձակուրդ և ազատութիւն լի-
ցի ամենայն դերերոցն և բանտարկե-
լոց :

Ի վերայ այսոցիկ հաստատեցան և
պայմանք երկու 'ի ծածուկ . 20 , Զի
մի ևս խառնեսցին բնաւ Օսմանեանք
յիրս աշխարհին Ղեհաց . և ք , Զի հա-
տուսցեն Օսմանեանք Ռուսաց դահե-
կանս երկուտասան միլիոն յերխանուաբս
իր 'ի հատուցումն փաստեցն : Այլ

իրը երկուստեք ձեռնագրեցան պայմանքս, պատգամաւորն Ռուսաց Պեղւպոռոտաքի յայս արար Օսմանեանց՝ եթէ դչխոյն իւր շնորհէ նոցա ըզդրամոյն տուգանս :

Յառաջագոյն քան զամիսս հինգ հաստատեցաւ և դաշն մշտնջենաւոր խաղաղութեան ընդ Օսմանեանս և ընդ Գերմանացիս 'ի Սիսթով քաղաքի 'ի չորրորդում աւուր ամսեանն օգոստոսի . որով պայմանեցաւ զի ամենայն ինչ կացցէ և մնացէ որպէս յառաջ քան զպատերազմն , բայց միայն զհինն չըրշովա հանդերձ փոքու գաւառաւն ետ Սէլիմ արքայ 'ի Գերմանացիս . և այնուհետև դեսպանք նորանորք երկուստեք առաքեալք բազմապատիկ ընծայիւք՝ հաստատեցին զուխտ դաշանցն բարեկամութեան . և Եռւսուֆ փաշա մեծահանգէս շքով դարձաւ եմուտ 'ի Կոստանդնուպօլիս : Այլ սա յետ ոչ բազում ինչ աւուրց արկաւ յիշխանութեանէն , և կարգեցաւ 'ի տեղի նորա ծերունին Մէլէք Մէհմէտ փաշա :

Ի ըւր աւետեաց երկոցուն հաշտութեանցս դադարեցին յաշխարհէն Օսմանեանց և առանին խռովութիւնք և ապստամբութիւնք որ բազմացեալ էին

Յեզիպտոս և 'ի փոքրն Ասիա և յերկրին Առնաւուտաց :

Յամս ժամանակացն այնոցիկ մինչդեռ թագաւորք Եւրոպայ ելևելս զմեամբք առնելին, խաղաղասէր և զքոսասէր արքայն Սելիմ միտ եղեալ պարագէր 'ի բարեկարգել զիրս իւրոյ աշխարհին, և հանդերձել կազմել զերջանկութիւն հպատակաց իւրոց : Յառաջ քան զամենայն ուշ 'ի կուրծս արար կանոնաւորել զզինուորութիւն աշխարհին, յորդորեալ 'ի սոյն առաւելակէս 'ի Չէլէպի Մուսդաֆայէ ումեմնէ, սմին իրի գունդ մինոր յօրինեաց Նիզամի ճէախ անուանեալ, ձմերոցս նորանորս կառոյց, և ճարտար գաղղիացիս ժողովեալ հրամանն ետ մարդել իւրոցն 'ի հրացանութիւն և 'ի ումբաձիգ լինել : Սահմանեաց և ընդարձակութիւնս տեղեաց 'ի հրահանգս զինուորացն 'ի Գոփխանէ, 'ի Քեաղասխանէ, յԼսկիւտար և յայլ վայրս, և բազում շինութեամբ զարդարեաց զնոսին : Արդեաց և աւուրս և ժամս հրահանգաց գնդից գնդից զօրականին առաջի իւրաքանչիւր ձմերոցաց, յորս երևելին էրոր 'ի Նէվէնտ շիֆթլիսի. և հասս և ոտճիկս 'ի սոյն սակս հաստատեաց խոհա-

կան կարգաւորութեամբ՝ տուրս մանունն և թե թեւ արկեալ ՚ի վերայ հստատակաց : Շինեաց և մթերանոցս համբարուց ՚ի Կոստանդնուպօլիս և յափունս Գանուբ գետոյ , և ՚ի գիւղն Ազատար վառօդանոց մեծ կառոյց , զոր և պիտանի գործէօք զարդարեաց ՚ի մերազնեայց Հաճիտաս Առաքել աղա . և յայնմ հետէ և վառօդ Օսմանեանց ոչ ինչ ընդհատ էր աղնուութեամբն ՚ի վառօդոյ Անգղիացոց և Հորանտացոց :

Չուգապատիւ սմին հռչակեցաւ ընդայն ժամանակն ՚ի մերազնեայս և քաջ մատենագիրն Մուրաաճա , որոյ ընտիր մատենագրութիւնքն ՚ի բարբառ գաղղիացի յաղագս Օսմանեան կրօնից և պետութեան՝ հաճոյ գտան և արքային Սելիմայ , և առաջինք ՚ի տալ Եւրոպացոց ստուգապատում՝ հմտութիւնըս զՕսմանեանց :

Յայս ամենայն բարեկարգութիւնս մեծաօգէս նպաստ եղեն Սելիմայ արքայի արք եօթն երեսնք , այս ինքն են Չէլէպի Մուսղաֆա էֆէնտի՛ որ գլուխ էր նորակարգ զնուորութեանն , Իպրահիմ քեահեա՛ փոխանորդ վէզիրին մեծի , Եուսուֆ աղա՛ գործակալ մօրն արքայի , Հաճի Իպրահիմ էֆէն

տի, ատենադպիրն Մուսղաֆաէֆէն-
տի, Մասէյնձի Ահմէտ պէյ, և Գահ-
վէձի պաշը Բիւսթէմ աղա : Սոցին
խորհրդով ոչ միայն 'ի զինուորականս,
այլ և 'ի քաղաքական իրաց տեսչու-
թիւնս ոչ սակաւ բարեկարգութիւնք
գործեցան . յորոց սակի և այն էր, զի
յայնժամ սկսան ատենակալք Օսմա-
նեանց 'ի ծածուկ պահել զգաղանիս պե-
տութեանն, և լրտեսս ունել ամենայն
ուրեք . և ոչ միայն սամուրենիս ագու-
ցանել 'ի պատիւ, այլ և ըստ Եւրոպա-
ցւոց օրինի նշանս ոսկիս բաշխել՝ մահիկ
և ասող ունելով 'ի վերայ . կառուցաւ
և գործարան թղթոյ 'ի Հիւնքեար
Իսքէլէսի, և վերստին բացաւ յԻսկիւ-
տար տպագրատուն տաճկական բարբա-
ռոյ որ 'ի բաղմաց հետէ 'ի խափանի
կայր : Սակայն կարի իմն համարձա-
կեալ եօթանեցունց արանցս՝ ձեռն ար-
կին ինքնակամ ինքնագլուխ իշխանու-
թեամբ գործել բաղում ինչ, և հակա-
ռակ ևս կամաց Սէլիմայ արքայի, և կե-
ղեքել զհպատակս նորա :

Ս'ի միայն այր արժանի սիրոյ և
մտերմութեան այնպիսւոյ արքայի ցու-
ցաւ Քիւչիւք Հիւսէյին փաշա, այր
փոքր անձամբ, այլ եռանդուն և արի

և ճարտար յոյժ յոյժ , և զգօնութեամբ
մտաց և սիրով օգտի սէտութեանն՝ ա-
մենեցուն վեհագոյն : Որոյ կարգեալ
յարբայէ 'ի ծովակալութեան պատիւ,
անթիւ բարեկարգութիւնս արար 'ի
նաւատորմին Օսմանեանց . ոչ էր չափ
առատաձեւութեան նորա առ վաս-
տակաւորս , և ոչ դարձեալ ահարկու-
ցամանն ընդդէմ յանցուցելոց : Ընդ-
որ մասացեալ եօթանց այլոցն բռնա-
ցելոց՝ հնարեցան և ուր ուրեմն յաջո-
ղեցան արձակել զայրն բաջ սպարապե-
տութեան պաշտամամբ 'ի վերայ Փա-
ղուան օղլու ապստամբին , և սպա դե-
ղամահ սպանին անդանօր զայրն բա-
րերար և բարեբարոյ :

Տագնապ մեծ եհաս և արբային Սե-
լիմայ յերեսաց խռովութեանն Գաղ-
ղիոյ՝ յորմէ վրդովեալ տատանէր Եւրո-
պա ողջոյն : Քանզի Գաղղիացիք յին-
քեանս կամէին զՕսմանեանսն արկա-
նել , իսկ Բրուսլք և Գերմանացիք զնի-
ղակակցութիւն նոցին խնդրէին . սա-
կայն Սելիմ արբայ լաւ համարեցաւ և
յերկոցունց կողմանց անտի ձեռնպահ
լինել , և խնամոց իւրոյ աշխարհին կալ
մտադիր :

Ապստամբեաց 'ի նմանէ յամին 1797

բդեաշինն Վիտինայ փաղուան օղլու 'ի
 գաղա գրգռուլթենէ Գաղղիացուց , և
 զօրու ծանու գիմեալ էառ զԵկեղաօղլս,
 զՍիսութու, զՓասարովիչ, զՄէմէնարէ
 և զՍոֆեա, և անաի խաղայր գայր
 յԱգրիանուսօղլս՝ խորտակեալ և հա-
 լածեալ զյոլովս 'ի կուսակալաց արձա-
 կելոց 'ի վերայ նորա : Ապա յարձակե-
 ցաւ ընդդէմ բռնակալին Քիւչիւք Հիւ-
 սէյին փաշա , և հալածական տարեալ
 զՓաղուան օղլուն փակեաց անդրէն 'ի
 Վիտին : Ծանեաւ սա զև 'ի նորա բանի
 լեալ էր և ձառագէմ՝ բդեաշինն վիթ-
 խարի Քիւրա Ալօ փաշա անուանեալ ,
 զոր կանխաւ խկ առաքեալ էր Օսմա-
 նեանց ընդդէմ ապստամբին : Վասն որոյ
 կամէր բառնալ զնա 'ի կենաց , այլ չէր
 ոք որ իշխէր ձեռն ամբառնալ ընդդէմ
 անճոռնի առնն : Եդ 'ի մտի ինքնին
 սպանանել զնա . և ըստ սովորութեանն
 կոչեալ զնա յառուր միում ընդ վրանաւ
 իւրով՝ եցոյց նմա և ետ 'ի ձեռս նորա
 ճարտարագործ հրացանս երկուս ,
 և ապա առեալ արձակեաց հանդէս
 իւր ընդ լուսամուտն իբրու փորձոյ ա-
 ղագաւ : Զնոյն փորձ և 'ի վաղիւ անգր
 արարեալ , և յառուրն երրորդի այն
 ինչ գարձեալ կարկառէր Ալօ փաշա

զձեռն իւր առնուլ զՀրացան գործինն՝
 Հիւսէյին արձակեաց զնոսա 'ի վերայ
 նորին . և հուժկուն Ալօ թէպէտ և կա-
 ըեւէր խոցեցաւ, սակայն կանգնեցաւ
 եկաց և մերկեաց զսուսեր իւր . յայն-
 ժամ՝ հարան 'ի վերայ նորա որ շուրջն
 կային, և տասպալեալ զնա անդրէն յեր-
 կիր՝ գլխատեցին և արկին զկառափնն
 առաջն զօրաց նորա :

Ի նմին ամի աղմուկ մեծ յուղեցաւ
 'ի քաղաքին Չմիւռնացւոց . զի յոյն
 ոմն սպան զայրագին 'ի պահանորդ ե-
 նիչէրեաց զոք . ընդ որ մտեգնեալ առ
 հասարակ զնուորակցաց առնն գիմե-
 ցին առ հիւպատոս Եւրոպացւոց և պա-
 հանջէին զի 'ի բուռն տացի նոցա սպա-
 նողն . և իբրև ոչ հասին խնդրոյն իւ-
 րեանց, հուր հարեալ այրեցին տունս
 և կրպակս եօթն հազար, և զինչս նոցա
 առին յաւարի : Բողոք կալան հիւպատք
 ամենեքեան 'ի գուռնն արքունի . և
 գուռնք զօրաց առաքեալ անտի 'ի
 Չմիւռնիա ցածուցին զենիչէրիան . և
 որք 'ի նաւս վախուցեալ էին Եւրո-
 պացիք՝ անդրէն դարձան, և սակաւ
 ինչ հաղիւ թէ 'ի բուռն արկին յընչից
 իւրաքանչիւր :

Ընդ այն ժամանակս ամբառնայր

յԵւրոսպա Կաղիւէոն Պոնափառ թէ սպարապետ Գաղղիացւոց • և զսպրստամբու թիւնս իշխանացն Արաբացւոց յԵգիպտոսս պատճառս կալեալ իւրումն անյադ ըզձից տիեզերակալէ լոյ յընդհա նուրս , յամենանն մայիս յամին 1798 վարեաց զտորմիլ նաւուց իւրոց 'ի Գաղղիոյ , և առեալ խաղաղութեամբ զՄեքեաէ , որ է Մալթա , զինի երկամսեայ աւուրց եկն եկաց առաջն Ազէք սանդրիոյ Եգիպտացւոց , և փրեաց քաղաքին : « Ոչ է իմ արտերազմ , ասեր , ընդ արքային Օսմանեանց • այլ 'ի կարճել հասեալ կամ զբռնութիւնս Արաբացւոց , և զլրկանս՝ որովք նեղեն գորս զվաճառականս Գաղղիացւոց » :

Այլ այս բանք ոչ ինչ զօրեցին առաջն Օսմանեանց , որոց անհաւատալի իմն թուէր յարձակումն այնպիսի 'ի վաղեմի բարեկամացն իւրեանց : Ասգեւրն յԵտիգուէ զգեսպան նոցին , զվաճառականս Գաղղիացւոց որ դատանէին ընդ ամենայն աշխարհն՝ արկանէին 'ի բանս՝ յափշտակեալ զէնչս նոցա , և զնաւատորմն իւրեանց խառնեցին ընդ տորմիլս Ռուսաց և Անդղիացւոց դաշնակցեւոց ընդդէմ հասարակաց թշնամւոցն :

Իսկ Գաղղիացիք վանեալ պատե-
րազմաւ զԱրաբացին՝ առին զԼեփս-
տոս, և ՚ի սուղ ժամանակի կերպարա-
նափոխ արարին ՚ի նմա զամենայն :
Գրեաց Նափուէոն և թուղթ բարեկա-
մու թեան առ շէրիֆն Մէքքէի և առ
կուսակալն Աքեայի • և թէպէտ նա-
ւատորմն իւր խորտակեցաւ յԱնգղիա-
ցւոց, թէպէտ և Արաբացիք՝ որոց ա-
ռաջնորդք էին Մուրատ և Իպրահիմ,
չատ ջանացան վտանգել զնա, այլ նա
յաղթական եղև ամենեցուն, և արք
դիտնականք որ էին ընդ նմա՝ յուզեցին
քննեցին խմատնապէս զամենայն եր-
կիրն : Սակայն ոչ ընդ երկար վայելե-
ցին Գաղղիացիք ՚ի դիւրագին ժառան-
գութեան անդ ականաւոր աշխարհին :

Քանզի բգեաշինն Աքեայի ճէզզար
Աճմէտ փաշա ոչ միայն մերժեաց
զթուղթ սպարապետին Գաղղիացւոց,
այլ և հաշտեալ ընդ թագաւորին իւ-
րում Սէլիմայ՝ միաբանեաց ընդ իւր և
զայլ կուսակալս կողմանցն և զգեմ կա-
լաւ թշնամեաց : Գաղղիացիք առին և
զՅոսուպէ, և զամրականսն ՚ի սուր սու-
սերի կոտորեալ՝ լցան լիացան աւարօք
նոցին • այլ քանզի ժանտախան ճարա-
կէր ՚ի կողմանսն յայնոսիկ՝ ընդ սամու-

ընենեացն աւարելոց զգեցան և զմահն տարաժամ, և օր ըստ օրէ ծախէր սպառէր բազմութիւն նոցա : Անտի գիմեաց Պոնափաութէ յառումն Աքբեայի, զոր 'ի բազմաց հետէ ամրացուցանէին Օսմանեանք և Անգղիացիք, և սաստկապէս պաշարեաց զայն : Սաստկագոյնս ընդգիմացան նմա և պաշարեալքն, և հուսկ ուրեմն հարկեցուցին զնա մեկնել անտի յԵգիպտոս :

Ապա իբրև ետես Պոնափաութէ՝ զի Օսմանեանք բազմութիւ նաւուք միաբանեալ ընդ Ռուսս և ընդ Անգղիացիս վանեցին զիւրան 'ի Յոնիական կղզեաց, և խաղան գան 'ի վերայ իւր, եւ ընդգէմ՝ նոցա յիջանել նոցին 'ի ծովափնն Ալեքսանդրիոյ յամուրն Ապուքիր, և էառ զայն 'ի ձեռաց նոցա :

Գարձ արար ինքն այնուհետև յամին երկրորդի 'ի Գաղղիա, թողեալ զտեսչութիւն բանակին և զաշխարհին 'ի զօրավարն Քլէպէր, որ իւրով ազատամիտ գնացիւք սիրելի լեալ էր իւրոցն, և պատկառելի յաչս բնակչաց երկրին : Այլ Գաղղիացիք յոյժ նուաղեալ էին 'ի պատերազմաց և 'ի տառապանաց, յօգոյ երկրին և 'ի նորանոր հիւանդութեանց, և Քլէպէր ազգ արար 'ի Գաղ

ղիա զհանգամանաց իւրոյ բանակին :
Անկաւ այն թուղթ 'ի ձեռս Անգղիա-
ցւոց, և առաւել ևս խրախուսեցին ընդ
գաշնակցաց իւրեանց Օսմանեանց և
Ռուսաց՝ աճապարել 'ի բնաբարձ ջրն
Չումն Գաղղիացւոց յԵփիստոսէ :

Ի յամէլ պատասխանւոյն 'ի Գաղ-
ղիոյ՝ Քլէսէր եդ 'ի մտի խաղաղու-
թիւն առնել ընդ Օսմանեանս՝ խոստա-
նալով ելանել յԵփիստոսէ, և վեղիրն
հաւանեալ իմն թուէր 'ի նոյն : Այլ
յընդգիմանալ դեսպանին Անգղիա-
ցւոց, և 'ի պահանջել զի Գաղղիացիք
առ հասարակ 'ի բաց եդեալ զդէնս իւ-
րեանց մասնեացին 'ի դերու թիւն, Քլէ-
սէր պատրաստեցաւ 'ի պատերազմ, և
խորտակեաց զբանակն Օսմանեանց :
Ապա պատուհասակո՞ծ արար զբնա-
կիչս Եփիստոսի՝ որ սատարեալ էին
թշնամեաց իւրոց, և կոտորեալ էին
զբազմութիւն Գաղղիացւոց եղեւոց 'ի
քաղաքին : Յայնժամ և Մուրատ պէյ
որ բազում վիշտս հասուցեալ էր զօ-
րացն Գաղղիացւոց՝ հաւանեցաւ 'ի
հաշտութիւն ընդ Քլէսէրայ, և ընկա-
լաւ 'ի նմանէ զիշխանութիւն վերնոյն
Եփիստոսի :

Այսպէս ուր ուրեմն հանդարտեալ

Եգիպտացւոց՝ Էգին՝ ՚ի մտի Էթէ արն
 տեսուածեան վերին ինամոցն էր գործ
 տիրանալ Գաղղիացւոցն յիւրեանց աշ
 խարհին . և Քլէսէր այնուհետև նե
 րումն շնորհեալ նոցա , և յամենայնի
 արգարուածեամբ և հայրախնամ գլծով
 վարեալ՝ սիրելի եղև ամենեցուն : Ա
 պա մինչդեռ յաւուր միում՝ ճեմ ա
 ռեալ շրջէր ընդ ճարտարապետի ու
 մնն յիւրումնորաշէն պալատան , այր
 ոմն զգեստաւորեալ ըստ արևելեան
 տարազու՝ յարձակեցաւ եմուտ մտեգին
 սուսերամերկ՝ ՚ի սրահն , և եհար ՚ի սիրա
 Քլէսէրայ : Իբրև կամէր ճարտարա
 պետն ունել զայրն՝ հարաւ և ինքն ՚ի վեց
 հարուածս՝ և վիչեաց զոգին առ ռոս
 զօրավարին իւրոյ , հազիւ կարացեալ
 ազգ առնել առ որս ժամանեալ էին ՚ի
 տեղի անդր՝ զկերպարանս դաւաճա
 նին : Գտաւ այրն , զի թաքուցեալ էր
 ՚ի մացառս ուրէք ՚ի պարտիզին , և ՚ի
 խոշտանդանս դանից խոստովան եղև
 զոճիրն . յայտնեաց և զգաւակիցս իւր ,
 և նորօք հանդերձ չարատանջ մա
 հուամբ ելոյծ զվրէժն : Այլ Քլէսէր
 ոչ ևս էր կենդանի , և Մընու զօրավարն
 ուրացող անցեալ ՚ի տեղի նորա՝ իւրով
 անմիտ գնացիւք ունայնացոյց զամե

նայն ճիգն Քրիստոսի և զայլոց զօրագլխաց :

Քանզի Օսմանեանք և Անգղիացիք յերկից կողմանց ընդ ծով և ընդ ցամաք մտին յԵգիպտոս , բաղում անգամ հարին վանեցին զսահաւածեռն գունդս Գաղղիացոց , և 'ի նեղ արկին զնոսս մինչև Պելլառ ոմն 'ի զօրասպետաց նոցին խոստացաւ բանս եգ ընդ սպարապետին Անգղիացոց Հուչինսոնայ և ընդ Եռուսոֆ փաշայի , և մեկնեցաւ իւրովքքն հանդերձ 'ի Գաղղիա յիններորդի աւուր ամսեանն օգոստոսի : Մընու , որ 'ի Ժամանակին յայնմիկ ամրացեալ կայր յԱղէքսանդրիա , վառեալ 'ի ցասումն բարկուծեան՝ անորը և անօրէն կոչէր զբաշնն , և պնդէր մարտ դնել մինչև 'ի սպառ : Այլ 'ի պաշարել Հուչինսոնայ սաստկապէս զքաղաքն , խնդրեցին Գաղղիացիք և ընկալան 'ի նմանէ զխաղաղութիւն , պայմանաւ՝ զի զօրականք Գաղղիացոց հանդերձ կահիւ և կարասեաւ և մետասան ևեծ թնդանօթիւք մեկնեսցին յԱղէքսանդրիոյ 'ի տասն աւուրս : Այսպէս զբաւեցաւ արշաւանն Գաղղիացոց յԵգիպտոս՝ համբաւեալ յոյժ յանցս ութուտասներորդի դարուն :

Յայնմ ժամանակի 'ի տիրապետել
Նափուլէոնի Պոնապիառթեայ 'ի Գաղ
ղիա՝ խաղաղութիւն արար ընդ նմա
Սէլիմ արքայ յիններորդի աւուր ամ
սեանն հոկտեմբերի • որով Եգիպտոս
բոլորովմբ դարձուցաւ առ նա, և Յո
նիական կղզիք որոշեցան յառանձինն
հասարակապետութիւն • եղէն և գե
րեդարձք երկուստեք, և նորոգեցաւ
նախկինն սէր բարեկամութեան ընդ
երկոսին պետութիւնս :

Ի բառնալ ասպ խաղաղութեան
Եւրոպայ յերեսաց պատերազմացն
Նափուլէոնի, Սէլիմ արքայ ուշի ուշով
միտ զնէր չկորուսանել զիւրն • ամրա
ցուցանէր զբերդորայս իւր 'ի սահմա
նագլուխս աշխարհին, և զօրս առձեռն
գումարէր հետ զհետէ՝ ի կողմանս Տնես
գերայ և Դանուբայ : Բայց առաւել
քան զամենայն գուն գործէր 'ի հրա
հանգս նորակարգ զնուորութեանն,
որով ակն ունէր ըստ Եւրոպացոց օ
րինի զգէմ ունել նոցին յորժամ գէսն
պահանջիցէ : Այլ 'ի պատճառս մե
ծամեծ անցիցն որ զհետ եկին այսր զի
նուորութեան՝ լաւ իցէ 'ի սկզբանէ ան
տի առեալ վերստին՝ սակաւուք զիրսն
պարզաբանել :

Ի ժամանակս ապստամբութեան
Փաղուան օղու բղէշին, դեսպան 'ի
Գաղղիոյ եկեալ 'ի Արստանդնուպօլիս
Օսէո Տիւպէյէ անուն՝ եբեր 'ի սար
դևս արքայի թնդանօթս սատերազմի
հանդերձ իւրեանց կազմածովք, և ընդ
նոսին սպայս և զինուորս և զինա-
գործս, որպէս զի ուսուցեն զարուես-
տըս իւրեանց և Օսմանեանց: Եւ ոչ
դերեացաւ խորհուրդն. զի վաղ ուսան
սոքա զիրան և հրահանգեցան, թէպէտ
և ենիչէրիք չառին բնաւ յանձն մտա-
նել ընդ գաղղիական կրթութեամբ: Ա-
պա 'ի մեռանել դեսպանին նուազե-
ցաւ և գունդն նորընտիր՝ յորում ոչ
սակաւք էին քրիստոնեայք ուրացեալք
'ի հաւատոց, և բաղուէք 'ի մարդիչ զօ-
րագլխաց անտի մեկնեցան 'ի Գաղղիա:
Հիւսէյին փաշա առեալ զիշխանու-
թիւն ծովակալութեան՝ զոմանս 'ի նո-
ցանէ և 'ի գնդէ անտի ցրուելոյ յինքն
ընկալաւ, և տայր նոցա առնել հրա-
հանդս մարտի առաջի իւրոյ սպարա-
նիցն՝ մանաւանդ յաւուրս ուրբա-
թուց, և Ժողովուրդն խուռն բազմու-
թեամբ անդր ընթացեալ լինէին 'ի
զինն. էին ևս որք ունչս առնէին, և
այլք՝ որ բանս նախատանաց բարբա-

ուէին առ նոսա : Իբրև բացաւ դուռն
 սլասերազմին Օսմանեանց ընդ Գաղ-
 ղիայիս յամին 1798, Հիւսէյին վաշա
 տարաւ զգուռն զայն ընդ իւր յԱտ-
 ըրիս և յԵգիպտոս, և նոքա արիաբար
 կուռեցան ՚ի սլաշարման անդ Աբեայի .
 վասն որոյ և ՚ի դարձին իւրեանց ՚ի
 թագաւորեալ քաղաքն՝ մեծապէս սլա-
 տուեալ գովեցան առ հասարակ յա-
 մենեցունց :

Ի գովութեանց աստի ամբոխին քա-
 ջալերեցաւ Սէլիմ արքայ յաւելուլ
 զթիւ նորընտիր զօրականին, և կարգել
 նոցա ուռձիկ առանձինն . և ամենայն
 աւագանին ահ մեծ ունէր յիրացն,
 բայց ծովակալն Հիւսէյին աներկիւղ էր
 յամենայնէ, և գենպեան Վէլիզատե
 էֆէնաի յանդորրու ունէր զգիտնա-
 կանս : Զօրասպեան ենիչէրեաց և այլք
 ՚ի գլխաւորաց խառվայոյզ գնդին էին
 յայնժամ ընդ վէզիրին յԵգիպտոս . և
 վասն այնորիկ Հիւսէյին և գենպեան
 ոչ ինչ հարկ համարեցան որսալ զսիրտս
 ենիչէրեացն մնացելոց ՚ի քաղաքին,
 այլ շատ վարկան տալ հանել արքայի
 հրովարտակ հաստատեալ վճռովք
 գենպեաին :

Սկսան այնուհետև բանքն արդիւնք

լինել, և կուսակալք փոքուն Ասիոյ ձեռն 'ի գործ արկին զօրս ժողովել և մարդել ըստ եւրոպական օրինի, և զարգասիս ջանիցն վաղվաղակի տեսին ակներև : Քանզի բազմացեալ էին յաւուրսն յայնոսիկ աւաղակք և հուղկահարք 'ի Բուսէլի . և ուր յոլով գունդք ենիչէրեաց արձակեալք 'ի վերայ նոցա ոչ ինչ կարացին սանանել չօրս գունդք 'ի նորընտիր զօրականէ և վաշտ մի հեծելոց հարին վանեցին զխուժան աւաղակացն և փախուցին յանմատոյց լէրինս Պոսնիոյ :

Չայն իբրև ետես թագաւորն՝ հրովարտակ արար յամին 1805, զի յամենայն գիւղս և 'ի քաղաքս պետութեան ընտրեացին յենիչէրեաց արք կորովք և յազմանդամք 'ի քսանամենից մինչև 'ի քսանհինգեմեանս և յաւելցին 'ի նորակարգն զնուորութիւն : Ընդ այս հրաման թագաւորին գառնացեալ առհասարակ խռով հարին ենիչէրիք ընդամենայն տեղիս աշխարհին, զմուսնատիկան խոշամագեցին, զգատաւորս ումանս չարամահ սպանին, և գենպեանանգամ հաղիւ թէ անգորրացոյց զաղմըկեալ գիտնականսն . հարկ եղև աւագանւոյն լուել առ ժամն : Ապա 'ի լի-

նեւ պատերազմին Գաղղիացւոց ընդ Ռուսս և ընդ Բրուսս, առաքեցաւ հրաման առ Գատր փաշա կուսակալն Վիլիկիոյ՝ առաւելու զԹիւ նորընտիր զօրաց և ածել զնոսս ՚ի Կոստանդնուսօլլիս, և նա արար այնպէս :

Յայնժամ համբաւեցաւ ՚ի քաղաքին և ընդ աշխարհն ամենայն՝ եթէ այն դարուստ նորոյ դնդին զմտալուստ պատուհաս ենիչերեացն գուշակիցէ վասն որոյ միաբանեցին սոքա ընդ աւազակս արևմտակողմանցն, և ամրացեալք յԱգրիանուսօլլիս՝ արս յէքեանց տասն հազար արձակեցին ունել զանցս Էսքիսպասպա լերին : Գատր փաշա ուր ուրեմն եհաս իւրովքն ՚ի տեղին, և ոչ կարացեալ անցանել յԱգրիանուսօլլիս՝ դարձաւ ՚ի Պուրկազ, որպէս զի երթիցէ անտի ՚ի Ռուսճուգ՝ ուր մնայր նմա Մուսդաֆա Պայրագտար սպարապետ այնր ժամու բանակին :

Իսկ ենիչերիք միաբանեալք ընդաւազակաց՝ կանխեցին կալան զճանասպարհն, և ամրացան ՚ի Չորլու, և անտի մարտ եղեալ հալածեցին զԳատր փաշա ՚ի Սիլիվրի :

Իբրև ազգ եղև ՚ի Կոստանդնուսօլլիս այս պարտութիւն նորընտիր զօրա-

կանին, ոգի առին ենիչէրիք որ մնացեալ էին ՚ի քաղաքի անդ, և փոքր միւս ևս՝ և ամենայն ժողովուրդն ապատամբէր յարքայէ . զի և գիտնականք ոչ դարբէին ՚ի ջրելոյ զլճիոս գենապետին : Յայնժամ գենապետն ինքնին բարեխօս հաշտութեան եկաց ընդ թագաւորն և ընդ ենիչէրիս, և ողորով և պարգևօք և փափոխմամբ աւագորերոյն փրկեաց զթագաւորն և զգուհոն նոր ՚ի սրամբ առութենէ ենիչէրեաց, և ինքն կամովին արքայեցաւ ՚ի Պրուսա, և եղև խաղաղութիւն : Գատրփաշա դարձ արար յերկիր իւր, և նորնախր զորականքն մեկնեցան յիւրեանց ձմերոցս . այլ արքայ չեկաց յետս յառաջագրեալ խորհրդոյն, և ենիչէրիք ոչ երբէք ՚ի բաց եդին զկասկած երկիւղին ՚ի սրախ իւրեանց :

Ընդ նոյն աւուրս ժամանեաց ՚ի Կոստանդնուպօլիս գեսապան ՚ի Գաղլիոյ համբաւեալն Սեպասթիանի, այր եռանդուն և գործունեայ . և էր նորա պատուէր հրամանի ՚ի Նափոլէոնէ՝ ջանահնար լինել ՚ի գրդուութիւն մարտի Օսմանեանց ընդ Ռուսս . յորում և յաջողեցաւ նա վաղ ընդ փոյթ : Քանզի իմացեալ զգաղոնի բանագնա

ցուծիւնս իշխանացն Մոլտաւիոյ և Վլաճաց ընդ Ռուսս՝ թելադիր եղև Օսմանեանց փոխել զնոսին յառաջ քան զսահմանեալ ժամանակն առանց ինչ ազդ առնելոյ Ռուսաց՝ որպէս պայմանեալ էր նոցա ՚ի վերջնում մտեր հակի անդ հաշտութեան :

Բողոք կալաւ զբնականն Ռուսաց Ի թալինսքի զեղելոցն , և պնդէր զի հաստատեսցին անդրէն առաջինքն յիւրաքանչիւր իշխանութիւնս : Զնոյն պահանջէր մեծաւ ուժգնութեամբ և Արպըթնոթ զբնականն Անգղիացւոց զաշնակցաց Ռուսիոյ հանդերձ սպառնալեօք , և Սէլիմ արքայ կատարեաց զկամս նոցա : Սակայն Ռուսք և այնուոչ ինչ հանդարտեալ ՚ի ցասմանէ՝ արշաւեցին ՚ի Մոլտաւիա և ՚ի Վլաճս, և ՚ի սակաւ աւուրս առին բաց յայլոց ամեր ամեր տեղեաց և զԵաշ և զՊուքրէշ : Եւ ընդգէմ նոցին Մուսղաֆա Պայրագտար , և ընդ նմա փազուան օղլու , որ յետ յերկար ընդգիմանալոյ իւրումն թագաւորի՝ հաշտեալ և անմեկնելի սիրով կապեալ էր ընդ նմա . այլ սոքա վանեցան ՚ի Ռուսաց և մեկնեցան ՚ի Ռուսաճուղ :

Յանակնկալ արշաւանէ անտի նորո

դեցաւ 'ի սիրոս Օսմանեանց վաղեմի
ատեւում թիւն նոցին ընդդէմ Ռուսաց,
և այնպէս իմն խռովեցաւ առ հասարակ
ժողովուրդն, զի Սէլիմ արքայ առ
անբոյթ սպհեւոյ զկեանս Իթալիոս
քեայ առաքեաց գունդ մի ենիչէրեաց
'ի սպհականում թիւն ապարանից նորին :
Ապա իբրև հարցաւ դեսպանն զպատ-
ճառաց յարձակման Ռուսաց 'ի սահ-
մանս Օսմանեանց՝ ետ պատասխանի
թէ չեմ ես բնաւ հմուտ իրացն . թեր-
ևս ասէ, չև իցէ ժամանեալ 'ի Բեթը-
պուրի երկրորդն իմ թուղթ՝ յորում
ծանուցեալ էր իմ զանդրէն հաստա-
տում թիւն իշխանացն ընկեցիկ եղելոց :

Եւ մինչդեռ անագանէր պատասխա-
նի դրանն Ռուսաց, Օսմանեանք հրա-
տարակեցին ընդդէմ նոցա մարտ սա-
տերազմի . այլ 'ի խնդրոյ դեսպանին
Գաղղիացւոց և 'ի հնարից Արպրթնո-
թայ չարգեւաւ Իթալիոսքի յԵտիպու-
րէն՝ որպէս էր սովորում թիւն . քանզի
հաւանեցաւ Սէլիմ 'ի բանս Սեպաս-
թիանեայ՝ որ անվայելուչ ասէր լինել
զգործն ազատամիտ թագաւորի հե-
տամուտ եղելոյ եւրոպական բարե-
կարգումեանց :

Մինչդեռ մեկնէր Իթալիոսքի 'ի Կոս-

տանդնուպօլտոյ , ձայն եղև 'ի քաղաքին՝ Եթէ տորմիղնաւոց Անգղիացւոց գիմեալ գայ 'ի կիրճնն Չանագ գալէսի : Յորմէ խիթացեալ արքայի՝ հրամայեաց սնդագոյնս յառաջ վարել զնորոգութիւն բերդորէից տեղոյն , զոր և խորհրդով գեսպանին Գաղղիացւոց սկսեալ իսկ էր առնել : Ի նմին ժամանակինորոգ պատուէր ընկալեալ Արպրթնոթայ յիւրմէ թագաւորէն՝ պահանջէր զի Օամանեանք լուծցեն զբարեկամութիւն իւրեանց ընդ Գաղղիացիս , արձակեսցեն 'ի բաց վաղվազակի զՄեպասթիանի , և տացեն յԱնգղիացիս զՉանագ գալէսի և զամենայն նաւատորմն իւրեանց , և 'ի Ռուսս զՄոլտաւիա և զերկիրն Վլահաց : Քաջ գիտէր գեսպանն զոր ինչ ունէր առնուլ 'ի պատասխանի տարագէս սլահանջանացն . վասն որոյ եդ 'ի մտի յառաջ քան զգալուստ իւրոյ նաւատորմին գաղտագնաց լինել 'ի քաղաքէն հանդերձ ամենայն Անգղիացւովք որ գտանէին անգանօր : Ի սոյն պատճառքս ետ այնպէս համբաւել՝ Եթէ իւր կամք են կոչունս խրախուժեան առնել համօրէն ամենայն ազգակցաց իւրոց յայս նիշ նաւի . և իբրև եկին ժողո

վէցան ամենեքեան՝ յայանեաց նոցա ղկամա իւր, և խոտոացաւ ընուկարքունուստ զամենայն ղկորուստ և ղվընաս զոր կրէին առ շտապ տագնապի փոխատեանն : Եւ 'ի նմին իսկ գիշերի առագաստ պարղեալ՝ եւ ընդ կիրճն արտաքս անվտանգ :

Իբրև եհաս 'ի Թենետոս՝ ուր էր նաւատորմն Անգղիացւոց, անտի սկսաւ պատգամաւորել ընդ ծովակալին և ընդ փոխանորդի նորուն՝ որ կոչէր Ֆէյլի էֆէնտի. և այնչափ յերկարեաց զբանագնացութիւնսն և զեգերեցոյց վայրապար զՕսմանեանս, մինչև եհաս տորմիդն Անգղիացւոց 'ի բերան կրճիցլն . և էին 'ի նմա ութ նաւք մեծամեծք, երկու միջակք, երկու փոքրիկք, և երկուք ումբաբերք, և 'ի գլուխնաւատորմին անցեալ կայր ծովակալն Տուքվորթ :

Իսկ ծովակալն Օսմանեանց վստահացեալ 'ի չեւս աւարտումն բանագնացութեանցն՝ համարէր եթէ Անգղիացիք ճեմն առնուն անդանօր, և ոչ մատիցեն երբէք յառաջ : Այլ սոքա յաջողակ հողմով մխեցան 'ի կիրճսն յաւուր յորում տօն էր Օսմանեանց, և թնդանօթաձիգքն չէին յւրեանց պա-

հրա, այլ ցրուեալք ՚ի տունս և ՚ի ժո-
ղովարանս հասարակաց: Հազիւ ուրեմն
հրամայեաց նոցա ծովակալն գիմել
յիւրաքանչիւր տեղիս, և ահա նաւք
Անդղիացուոց սրանային մխէին մի զմիոյ
կնի ընդ ահագին ջրանցսն: Ծովակալն
խռովեալ և այլ յայլմէ եղեալ գոչեր
հառաչէր, և առ զայրոյթ սրտին հրա-
ման անգամ տալ ըստ կարգի անկարա-
նայր: Ընթացան էնիչէրիք և այլ բերդա-
կալեանն ինքնին ՚ի բերդսն, որ կոչն
Քիլիա իւլ սահր և Սուլդանիէ գալէ-
սի, և երկուստէք բուռն զորութեամբ
արձակեալ զթնդանօթսն՝ ոչ սակաւ
վտանգեցին զնաւ ծովակալին Անդղիա-
ցուոց, որ յառաջընթաց լինէր քան
զայլսն: Յայնժամ և նաւքն թշնամեաց
արձակեալ աստի և անտի անդագար
զիւրեանց թնդանօթս՝ ծածկեցան ՚ի
թանձրամաճ ծուին կուտակեալ, և այն
սկս խոյս տուեալ զերծան ՚ի հրը-
ձգութենէ բերդականացն: Գործ էր
զգէմ ունել և նաւատորմին Օսմա-
նեանց՝ որ ՚ի բերան կրճիցն սպասեալ
մնայր. այլ ծովակալն ինքնին չէր անդ-
մօտ, և նաւատին յանկարծ իմն սա-
տահեալ թշնամեաց՝ թէսկէտ և մարտ
եղեալ կռուեցան մեծաւ քաջու-

Թեամբ, սակայն 'ի վախճանի խորտակեցան, և մին ևեթ 'ի վեցից նաւուցն փախուցեալ գնաց 'ի Կոստանդնուպօլիս : Բայց յառաջ խիւքան զժամանեւ նաւուն հնչեաց գոյժն 'ի քաղաքին ընդ ձեռն արանց դեսպանին Գաղղիացւոց՝ որ էր 'ի ժամուն 'ի Չանադ գալէսի . և ամենայն մեղն անկաւ 'ի վերայ ծովակալին և փոխանորդի նորուն : Առաջինն քանզի սիրելի յոյժ էր արքայի և աւագանւոյն՝ յիշխանութենէն ևեթ և յընչիցն զրկեցաւ . խիւ երկրորդն կենօք չափ տուժեաց զանփութութեան զյանցանսն :

Ի լուր դաւառեան անգղիական նաւատորմին զառաջինն յաղմուկ անհնարին սաշարեցաւ Կոստանդնուպօլիս . և արքայ անդէն վազվազակի զիջանել իմն կամեցեալ 'ի սրահանջանս Անգղիացւոց խորհէր 'ի բաց արձակել զԳաղղիացւոց դեսպանն զՍեպասթիանի . առ ժամն փութացաւ անցուցանել զամենայն զկանանին 'ի հինն արքունիս : Այլ իբրև ետես՝ զի ժողովուրդն փոխանակ խոտվելոյ ըստ օրինակի աւագանւոյն և լքանելոյ՝ 'ի զայրոյթ սրտմտութեան բորբոքեալք ընդ անիրաւ և անազգ յարձակումն օտար պետութեանն՝ առ

հասարակ 'ի զէն ընթանայինև'ի շինել
 կանգնել մարտկոցս մեծաւ արագու-
 թեամբ 'ի ծովափնեայս քաղաքին, ոգի
 էառ, և սկսաւ քաջալերել զվաստակա-
 ւորսն՝ տալով նոցա զամենայն պէտս
 պաշտպանութեան առատապէս, և
 ինքնին անձամբն շուրջ գալով առ նո-
 քօք: Եմոռտ առ արքայ և Սեպասթիա-
 նի, և գովեալ զարիտւի ժողովրդեանն՝
 խրախուսեաց զնա, և ապա ընկալեալ
 հրաման օգնելոյ քաղաքին խորհրդով
 և ձեռնտուութեամբ՝ ժողովեաց զա-
 մենայն զԳաղղիացիս և բաշխեաց զնոսա
 'ի պահ մարտկոցացն, և գրամս ոսկեոյ
 ճապաղէր վաստակաւորացն Օսմա-
 նեանց:

Ընդ երեկս աւուրն երկրորդի երե-
 ւեցաւ նաւատորմն Անգղիացեոց 'ի հե-
 սաստանէ, և առ հողմոյն հակառակու-
 թեան ոչ կարաց ըստ կամս յառաջա-
 դէմ լինել, այլ անդէն իբրու երիւք
 մղոնօք 'ի բացեայ հարկեցաւ խարխիս
 արկանել: Խորհուրդ կալաւ ծովակալն
 ընդ դեսպանին՝ և գրեաց 'ի գուռն
 արբունի թուղթ սիրալիր հրաւիրանաց՝
 զնջանել 'ի պահանջանս Անգղիացեոց,
 այլ թղթաբերքն 'ի տեսիլ գառն և
 ախուր և սոսկալի կերպարանաց ատե-

նին Օսմանեանց զարհուրեալք՝ ոչ հանդարտեցին առնուլ զպատասխանի թող թոյն . և 'ի կոչիլ իւրեանց յարքունիս՝ առաւել ևս ահաբեկեալ խոյս ետուն 'ի նաւահանդէս անդր : Ի յերկարել այսպէս իրացն՝ ռամիկն և զօրականք առ հասարակ, Օսմանեանք և Եւրոպականք, Յոյնք և Հայք և Հրեայք անխոնջ վաստակէին 'ի շինութիւն մարտկոցաց՝ բերելով զքարինս և զփայտըս և ձգելով զթնդանօթս : Բազմութիւն նաւուց 'ի կրկին կարգս տողեալ փակէր զերկոսին զմարտկոցսն մեծամեծըս, զծայր ապարանիցն արքունի և զԴոփխանէին . եօթն նաւք լայնատարածք հանդէս Պէշլեքաշայ պահունէին Վոսփորի, և 'ի Դոփխանէ անհամար նաւակք կային 'ի պատրաստի՝ յորս լի էին դիւրավառ նիւթք արծաղեղիք 'ի թշնամիս . և յերկուս աւուրսն շարեցան 'ի վերայ մարտկոցաց թնդանօթք ոչինչ պակասքան զհազար և երկուհարիւր :

Գարձեալ նամականի արարին Մնգղիացիք յաւուրն երկրորդի 'ի դուռն՝ սաստկագոյնս առաջի առնելով զպահանջանս իւրեանց . և աւագանին յերկարաձգէին խորհրդով զպատուամաւո

բուժիւնսն զաւուրս քանի մի : Ապա սկսան և ինքեանք յոխորտագոյնս տալ սոցա պատասխանի . և միանգամայն արձակեցին 'ի Չանագ գալէսի զարի և զխոհական բդեաշնն Խամայիլ փաշա , և ընդ նմա արս պատերազմի և թնդա նօթաձիգ զօրականս : Չայն իբրև զգաց Տուքվորթ՝ յերկրորդում աւուր ամ սեանն մարտի պարզեաց ընդ այգն զաւազաստս իւր . և մինչդեռ քաղաքացիքն բովանդակ կազմ և պատրաստք առ մարտկոցօքն կացեալ՝ ակնուճնէին սկսանելոյ հրձգութեանց և պատերազմին , և ահա նաւատորմն Անգղիացւոց դարձուցեալ յանկարծակի զաւաջնաւացն և հողմալից առագաստիւք սրննթաց եղեալ ծածկեցաւ յաչաց ժողովրդեանն՝ որ 'ի ձայն բարձր օրհնէին զԱստուած , զի սպրեցան 'ի մեծէ վտանդէն :

Ոչ այնպէս գիւրաւ ելս դտին Անգղիացիք 'ի կրճիցն որպէս զմնւան գտեալ էր . զի ահագին ուումքն արձակեալք յերկուց կողմանց վտանգեցին զնաւս նոցա յոյժ . և թէ մեծամեծ թնդանօթք Օսմանեանց չէին հաստատեալք 'ի դետնի և անշարժք՝ որպէս զի հնար լինէր դարձուցանել զյշուութիւն նոցին ըստ կամս և ըստ պէտս , թերևս բնաւ իսկ

չկարէին՝ ապրել յանճողոպրելի որո-
գայթէն: Յառաջնումանցսն ըստ Անգ-
ղիացւոցն ասելոյ մեռան՝ ի նոցանէ ոգիք
երեսուն, և արք հարիւր վերաւորե-
ցան. իսկ յերկրորդումն թիւ մեռելոցն
եղև հարիւր և իննսուն և եօթն, և
վերաւորելոցն չորեքհարիւր և երկու-
տասան:

Յայնմ ժամանակի Մրաբացիք վերբո-
տին գլուխ ամբարձեալ բռնակալէին
ՅԵգիպտոս. և գունդ մի Առնաւուտաց
արձակեալ յարքունի գրանէ ընդդէմ
նոցա՝ թէպէտ և զառաջինն արիաբար
ի վսեր եկին ընդ Արաբացին, այլ ի
վերջէ միաբանեցին ընդ նոսա: Սակայն
յետ սակաւուց գարձեալ ճեղքեցան
ի նոցանէ և եղեն ինքնագլուխք: Ի սո-
սա երևելի էր յայնժամ այժմու կու-
տակալն Եգիպտոսի Մէհէմէտ Ալի
փաշա սակս իւրոյ քաջակորով և մեծա-
հանճար բարոյից. որոյ ընկալեալ ի
գրանէ զօրս և արծաթ բազում, յինքն
յանկոյց զաղգակիցս իւր, և ելեալ
ընդդէմ Արաբացւոց՝ զբազումս յիշխա-
նաց նոցին դաւով և մատնութեամբ
սրոյ ճարակէտ, և ընդ մնացեալսն
ճակատ յարգարեալ խորտակեաց մինչև
ի սպառ, և հալածեալ փախոյց զնոսա

'ի վերինն Եգիպտոս, և ինքն էառ զկուսակալու թիւն Եգիպտոսի՝ խոստանալով տալ յարքունիս ամ ըստ ամէ զհարկս երկու հազար և հինգ հարիւր քսակաց ոսկւոյ :

Արդ Անգղիացիք կամելով տիրել Եգիպտոսի որպէս արարին նախանձորգքն իւրեանց Գաղղիացիք, յեւանել իւրեանց 'ի Կոստանդնուպօլսոյ՝ դէպ ուղիւ անդր ուշ արարին, և անհակառակ տիրեցին Ալեքսանդրիոյ, զի Մէհէմէտ Ալի յԵգիպտոս էր յայնժամ : Անտի մի ոմն 'ի զօրավարացն Անգղիացւոց հազար և երկերիւր զօրականօք խաղաց և եմուտ խառն 'ի խուռն 'ի Բաշիտ քաղաք . և քաղաքապետն իբրև ետես զի ամենեքեան մտին 'ի ներքս՝ ետ կոտորել զնոսա 'ի սուր սուսերի յանձուկ և 'ի մանուածոյ փողոցս քաղաքին, և սակաւք ոմանք և եթ փախըստեամբ ճողոպրեցան : Եհաս ասլա 'ի վերայ Անգղիացւոց և ինքն Մէհէմէտ Ալի փաշա բազմութեամբ զօրաց, և վանեաց և սլաշարեաց զնոսին յԱլեքսանդրիա : Այլ նոքա աճապարեցին, ուխտ խաղաղութեան հաստատեցին ընդ նմա, և առանց մեծադոյն վնասուց մեկնեցան անտի :

Չայս ամենայն տեսեալ արքայ Սէլիմ հրատարակեաց զպատերազմ ընդ գէմ Անգղիացւոց, և հաստատեաց զգաշն նիդակակցութեան ընդ Գաղղիացիս . այլ Անգղիացիք փոխանակ պատասխանի տալոյ յայտարարութեանն յետս կոչեցին անգրէն զամենայն զնաւս իւրեանց, որով ցուցին զվլամութիւն իւրեանց ընդ նոր պատերազմ :

Ի մեկնեւ Անգղիացւոց 'ի կոստանդնուպօլսոյ՝ ձեռն 'ի գործ արարին Օսմանեանք ամրացուցանել զկիրճսն Չանագ գալէսի . և ծովակալն Սէյիտ Ալի փաշա մարդեալն առ ոտս ճեղայիր շասան փաշային՝ այր հուժկու և սրբտեայ՝ եւ 'ի Հելլեսպոնտոս ինն մեծա մեծ նաւուք, և պատահեալ նաւատորմին Ռուսաց՝ որով զորապետն Սինեաւին գեգերէր 'ի Միջերկրական ծովուն, բախեցաւ ընդ նոսա ուժգին զօրութեամբ . այլ առ անհրահանգ բարուց նաւազից իւրոց ցրուեցաւ տորմիդն, և ինքն հարկեցաւ առ ժամս խոյս տալ 'ի տեղւոջն : Ապա ետ գլխատել զփոխանորդ իւր զՇէրէմէթ պէյ, և հանդերձէր կաղմբր յարձակել վերստին ընդգէմ Ռուսաց . բայց նորքա

քանզի ոչ սակաւ տուգանս կրեալ էին
'ի նաւամարտին , մեկնեցան 'ի Յոնիա-
կանն կղզիս , և ոչ ևս դարձան այսրէն :

Եւ իբրև այսպէս անդորրացան Օս-
մանեանք 'ի ծովական մաքառմանց ,
խորհէին այնուհետև ընդ ցամաք լի-
նել զօրաժողով , և վանել զՌուսս 'ի
Մոլտաւիոյ և յերկրէն Վլաճաց . և
ժամանակն իսկ ձեռնտու օգնական էր
նոցա սակս յաղթանակութեանց 'հա-
փոլէոնի յարեմատկողմանս :

Պատուէր հրամանի եղև կուսակա-
լին Պոսնիոյ խաղալ նախ 'ի վերայ Սեր-
վաց՝ որ սկեսպէս սլատառանօք միա-
բանեալ էին ընդ Ռուսս : Եւ կողմնա-
պետն եւրոպեան հանդերձ այլովք
կուսակալօք կողմանցն արձակեցաւ
'ի Շումնա , ուր ունէր լինել ժողո-
վատեղի մեծի բանակին : Մուսգաֆա
Պայրագտար , որ իւրով խիզախ և ան-
վեհեր բարոյիւք անուանի եղեալ էր՝
հրաման ընկալաւ յարջայէ մնալ 'ի
Ռուսճուգ , և ապա յարշաւել վե-
զերին մեծի 'ի Մոլտաւիա՝ գիմել ընդ
նմա 'ի Վլաճս :

Յամանեանն ապրիլի ընկալան էնիջէ-
րիք զուճիկս իւրեանց և չուեցին 'ի
Շումնա՝ ունելով իւրեանց զօրապլուխ

զայր ոմն սիրող եւրոպական հրահան-
գաց : Յետ սակաւուց ելին 'ի Աոս-
տանդնուպօլսոյ և վէրերն և փոխա-
նորդ նորա , ևս և համարական ար-
քունի և ընկա էֆէնտին և այլ ամե-
նայն աւադորեարն . և մնացին անդէն
Մուսա փաշա տեղապահ , և այլք ո-
մանք 'ի մեծամեծաց . և նորակարգ
զորականացն գունդք սփռեցան 'ի
մարտիոցս Առափորի :

Ընդ այն ժամանակս վճարեցաւ
'ի կենցաղոյս խոհական գենպետն Ալ-
լիզասէ . և Սէլիմ արքայ 'ի դարման
մեծի տուգանացն ընտրեաց 'ի տեղի
նորա զեւրոպեան զօրոց գատաւորն .
զի կարծէր զնա այր ընեւէ հանճարեղ
յոյժ , ներհուն յամենայնի և սիրող
օգտի հասարակաց . այլ խաբեցաւ . զի
նա ոչ միայն 'ի շահ և 'ի փառս անձին
կարգէր զամենայն զխորհուրդս իւր 'ի
ծածուկ , այլև ռխերիմ թշնամուձիւն
բերէր յանձին հակառակ արքայի և
խորհրդոց նորա : Աչան որոյ սկսաւ
անդէն վաղվաղակի չարիս մեքենայեւ
ընդգէմ տեսան իւրոյ և բարերարի :
Եգիս իւր խորհրդակից և զտեղապահ
վէրերին զԲէօսէ Մուսա փաշա զայր
փառասէր և անադորոյն , որ ռսու-

Թիւն մեծ տածէր 'ի սրտի իւրում ընդ-
գէմ ամենայն խորհրդականաց սիրե-
լեաց արքայի :

Զհետ մեկնելոյ Անգղիացւոցն 'ի
Թագաւորեալ քաղաքէ անտի փոյթ
կալաւ Սէլիմ արքայ ոչ միայն զկիրճնս
Մարմարայի ամրացուցանել, այլ և
գնեղուց Սեաւ ծովուն մարտկոցս երկ
ուստեք Վոսփորի կառուցանելով և
հրաղէս և պահնակս 'ի նորընտիր զօ-
րականէն 'ի նոսին կարգելով, այլ այս
խկ նիւթ եղև բորբոքելոյ խռովու-
թեանն՝ որով և յաթոռոյ և յարևէ իսկ
անկաւ տարաբախտիկ արքայն Սէլիմ :

Քանզի որ տեսուցքն էին շնու-
թեան մարտկոցացն Վոսփորի՝ Մահ-
մուտ էֆէնտի և Սէյիտ Մէհէմէտ է-
ֆէնտի՝ առ սակաւ սակաւ մուծին 'ի
պահանորդութիւն նորաչէն մարտկո-
ցացն գունդս գունդս 'ի նորակարգ զօ-
րականէն, որ և Շահանի կամ Արքունա-
կան անուանէր զինուորութիւն : Եւ զի
մինչև ցայնժամ պահեկապանքն Վոս-
փորի խառնամբոյք ոմանք էին 'ի Վրաց,
'ի Պոսնացւոց, յԱռնաւուտաց, և առա-
ւելապէս 'ի Ղազից, որք և Եամադ կամ
Օժանդակք կոչէին, սորա դժկամա-
կէին յոյժ յոյժ 'ի վերայ նորաձևու-

Թեանցն, մինչև 'ի վեգ ևս եկեալ ընդ արքունահան զորուն՝ 'ի բաց վանեցին զնոսա 'ի մարտկոցաց անտի մի անգամ և երկիցս, և հաղիւ ցածեան առ սուղ ինչ ժամանակ յողբոյ և 'ի տպառնալեաց զորապետի պարտիզապան զորահանացն, որ է պոսթանճի պաշի :

Յաւուր միում կոչեաց Սէլիմ արքայ զպոսթանճի պաշին և ասէ ցնա . « Կամիմ զի ամենայն զորականք որ ընդ ձեռամբ քով իցեն՝ փոխեսցեն զտարազ զգեստուց իւրեանց և մարդեսցին ըստ եւրոպեան օրինի » : Եւ նա համարձակագոյնս բան ետ և ասէ . « Հրաման է տեսառն իմոյ արքայի . և թէ կամ իցի տէրդ իմ՝ ոչ միայն զգեստուցն առնեմ ես փոփոխուլ թիւն, այլ և խոյք եւրոպական ագուցանեմ ես նոցա » : Եւ ասէ արքայ . « Եթէ դու զայդ արասցես, ահա և ես խոստանամ քեզ, զի ցորչափ կեցցես դու՝ մի պակասեսցէ 'ի քէն երրեակ ձարիցն իշխանութիւն . տէր ընդ քեզ » . և ագոյց նմա անդէն զվերարկուն նորաձև զգեստուց : Իսկ նորա կոչեցեալ զմի ոմն 'ի զորագլխաց բերդակալ զորացն՝ որում անուն էր Խասէքի Խալիլ աղա՝ պատուիրեաց նմա ըստ հրամանին արքունի տալ փո .

խել զտարազ զգեստուց զօրականին :

Ի քսաներորդի հինգերորդի աւուր ամսեանն մայիսի յամին 1807 'ի խորհուրդ կոչեաց Խալիլ աղա զօժանդակսն 'ի մարտկոցս անդ, և յայտնեաց նոցա զհրամանն արքունի . այլ նոքա ըմբոստացեալ մերժեցին զհրամանն : Ասէ Խալիլ . « Գիտեմ զի սակաւք ու մանք են 'ի ձեզ անոպայք և անասաք . և եթէ զնոսա բարձից 'ի միջոյ, խոյր ևս եւրոպացի ադուցից ես ձեզ » . և նոքա ասեն . « Արա զոր գիտես » : Այն ինչ հրաման տայր Խալիլ զայս ոք և զայն ունել վաղվաղակի , ամենեքեան առ հասարակ յարձակեցան 'ի վերայ նորա և ասեն . հարէք : Տագնապեալ Խալիլայ ընկէց զանձն իւր 'ի ծով զի 'ի լիւղ զերծցի , այլ նոքա 'ի ջուրս անդ փողոտեցին զնա և զսպասաւոր նորին ընդ նմա : Իսկ Մահմուտ էֆէնտի որ յեւրոպեան մարտկոցսն էր՝ լուեալ զաղմուկ շփոթին զարհուրեցաւ յանձն իւր, և փութացեալ եմուտ 'ի նաւակն որպէս թէ առ խուովեալսն գնայցէ . այլ օժանդակքն դէտակն 'ի վեր առեալ իբրև տեսին զի Մահմուտ գէմ փախտաի առնէ , աճապարեցին խուռեցան 'ի նաւակ մի , և սրացան կալան

զառաջս նորա : Եւ նորա անճարա-
ցեալ ել ՚ի Պիւլիւքաէրէ, և անդ նստաւ
շուարեալ . և օժանդակէն հասեալ ՚ի
վերայ՝ սպանին զնա ՚ի տեղւոջն և զպաշ-
տօնեայ նորին առ նմա :

Զայս իբրև արարին՝ եկին ՚ի մի վայր
ժողովեցան ձայն և ասէն . « Ոչ այս-
պէս վճարիցին իրքս . եկայք լուսն
տացուք առաջարկուածէան խորհրդ-
դոյս » . և եղեալ սուսեր ՚ի միջավայրի՝
երդմնի եղէն և նզովեցին զանձինս նախ
մի ճաշակել գինի մինչև ՚ի գլուխ տար-
ցին զխորհուրդն . երկրորդ մի ինչ զէան
դործել աղքատաց ժողովրդեանն . եր-
րորդ՝ մի բնաւ նեղել զբրիստոնեայսն և
զհրեայս . չորրորդ՝ զգրծողն այսմ՝
կանոնի անդէն յօշատել . և հինգերորդ՝
երթալ համագունդ ՚ի հրապարակն
Էթմէյտանի, և վճռով դենպետին ի-
րաւացի զգործն համարել : Եւ հաւա-
նեալ ամենեցուն՝ վազս առին զսու-
սերաւն որպէս է սովորուածին : Եւ
էին գլխաւորք յապստամբսն Օտունձի
Սիւլէյման, Պէքեր, Ելի, Իպիշ, Մէ-
միշ, և Գապագձի Մուսղաֆա :

Իբրև աղք եղէն իրքս ՚ի քաղաքի
անդ, խորհուրդ արարին փութանակի
աւագորեարն և գիտնականք առ հա-

ասրակ , և արձակեցին 'ի Վրսխոր զպոսթանձի պաշին և զայլ ոմանս 'ի հին ենիչերեաց . պոսթանձի պաշին երկեաւ գնալ անդր , և 'ի կէս ճանապարհին զկայ առեալ՝ դարձաւ անդրէն . իսկ այլք երթեալ առ ասլուտամբան՝ զառաջինն յորդոր եղէն նոցա ցրտու թեամբ իմն 'ի խաղաղութիւն , և ապա 'ի նոսին իսկ յաւելան :

Սէլիմ արքայ մինչև ցայնժամ ոչ ինչ ոչ գիտէր զեղելոցն , և 'ի գաւթի անդարբունեացն 'ի հրահանգս զօրականին պարասպէր : Մի ոմն 'ի ներքին պաշտօնեից անտի յայտնեաց նմա զաղմուկն և զվտանգ կենաց նորա . այլ անգէն 'ի ներքս մտեալ ատենադալիրն հանդարտեաց զարքայ և ասէ . « Յանկարծադէսլ ինչ իրք տէր էին արքայ , և ադռաւուց ժողով . ահա արձակեալ զպոսթանձի պաշին ցրուեցաք և նկուն արարաք զըմբոստացեալսն » : Եմուտ և պոսթանձի պաշին , և նա ևս ըստ նմին բանից խօսեցաւ և յապահովս արար զարքայ :

Ի վաղիւ անդր բաղմութիւն ժողովոյ ապստամբաց , որոց թիւ համարոյ էր հազար և ութհարիւր այլ , գրօջս պարզեցին , և առաջնորդ զԳապագձին

կալեալ խաղացին գնացին ընդ ցամաք
 'ի Կոստանդնուպօլիս, և ընդ բազում
 գիւղորէս անցեալ 'ի մթան գիշերի ե-
 կին հասին մինչև 'ի Գապագաշ, և
 անդ զկայ առեալ առաքեցին արս 'ի
 ձմերոց ումբաձիգ զօրացն և ասեն .
 « Եթէ իցեն սիրաք ձեր իբրև զսիրաս
 մեր՝ աղջ. արասլիք մեզ » . և նոքա ա-
 սեն . « Բարեաւ իցէ դալուստ ձեր . և
 մէք ընդ ձեզ եմք . եկայք 'ի ձմերոցս
 մեր » : Յայնժամ չուեցին եկին 'ի
 Գոփխանէ . այլ երկուցեալ մտանել 'ի
 ձմերոց՝ 'ի հրասլարակի անդ ագան
 զայն գիշեր : Եւ ընդ այգն ելեալ խըն-
 դրեցին առին զկատսայս ումբաձիգ զօ-
 րացն , և անցեալ ընդ Ղալագիս 'ի
 Գալաֆաթ երի՝ մտին 'ի նուակս նա-
 ւակս և անցին յայնկոյս յՈւն գափան ,
 և անտի յՈւզուն չարշը . և ժողով ապրս-
 տամբացն երթալով երթայր և աձէր 'ի
 բազմութիւն . զի այս բարբառ ստէսլ
 ստէսլ ընթանայր 'ի բերանս նոցա .
 « Որ միանգամ տաճիկք իցեն՝ հասցա
 ընդ դրօշաւս գիմեսցեն . սարուկք և
 հսլատակք աներկիւղ լիցին և զիրպակ-
 սըն մի փակեսցեն » : Սակայն վաճա-
 ռականքն առ հասարակ իբրև յանհա-
 րին մրրկէ հալածեալք 'ի փախուստ

աճապարեցին ահագին խուճապմամբ .
 փակեցան շտապ տագնապաւ կրպակք
 ամենայն , հատան գոյնք երեսաց մե-
 ծի և փոքու , և գոչուն աղաղակի խու-
 վելոցն և տագնապ փախստի պակու-
 ցելոցն զաւուրն կատարածի բերէին
 զմանուածիւն : Մտին ապստամբք 'ի
 Սիփահի պաղարը , և ոյր ոչ գոյին
 զէնք՝ առին զէնս և ելին 'ի Տիվան եօ-
 լու , և գնացեալ ժողովեցան յԵթմէյ-
 տանին արք իբր ութսուն հազար :

Յայնմ ժամանակի Սէլիմ արքայ
 ճեմառեալ յարքունիսն հառաչէր և
 յոգւոց հանէր տագնապաւ , և զէլս
 իրացն ոչ գտանէր . և ատենագպիրն
 Ահմէտ էֆէնտի , և Մապէյնճի Ահ-
 մէտ պէյ խոյս ետուն յարքունեաց :
 Ասեն ցարքայմտերիւմքն 'ի պաշտօնեայս
 նորին . « Զի՞ գործես տէր արքայ .
 եթէ պաշարեսցին միանգամ արքու-
 նիքս , վճարեալ է այնուհետև վան-
 քո . հասպա փութա 'ի ներքս առնուլ
 զտեղապահն և զգիտնականս , որպէս
 զի 'ի ինգրեւ ապստամբաց զկառա-
 փունս նոցին՝ տացես նոցա , և զանճն
 քո ասրեցուցես » : Այլ արքայ ետ
 նոցա պատասխանի և ասէ . « Լաւ է
 ինձ հրաժարել յաթոռոյս՝ քան պատ-

Ճառք ընեւ մահուան տաճկադէնից ,
և անպարտ քրիստոնէից » :

Իսկ ապատամբացն ժողովք կոչեցին
'ի հրատարակ անդր զգեհակեան , զերկո-
սին զգատաւորս զօրաց , և զգատաւորն
Կոստանդնուպօլսոյ և զայլ գիտնա-
կանս , և զգորսպեան բարակապան զօ-
րաց որ է Սէկպան սաշի : Սոքա յայնմ
պահու 'ի դրան վէղիբին կային ժողո-
վեալ 'ի խորհուրդ , և ոչ գիտէին թէ
զինչ արասցեն . բազումք բազում ինչ
ասացին , այլ բազմագոյնք զգէմ ու-
նէին բանից նոցա . և 'ի վերջէ ասէ Չէ-
լէսլի էֆէնտի ոմն . « Լուարուք ինձ
տեսարք . մի միայն հնարք ապրանաց առ
այժմ այս թուի ինձ , զի այր իւրաքան-
ձիւր մեկնեալ աստի փախիցուք և թա-
քիցուք յո՛ւ և սկէտ կարող իցեմք . եթէ
ապրեսցուք , բարի է . և թէ 'ի վտանգ
ինչ հասանիցէ անկանե՛լ ահա վճա-
րեալ է ամենայն . ողջ կացէք » . և ան-
գէն ցիր և ցան 'ի փախուստ աճապա-
րեցին ամենեքեան : Չէլէսլի էֆէնտին
հեծեալ 'ի ձի անպիտան՝ փախնու 'ի
տուն իւր , և կոչեցեալ զծառայան և
զընտանիս՝ հատուցանէ զվարձս նոցին ,
և ինքն յայլակերպս երթայ թաքցել
յասպարանս Խատիճէ սուլդանին , և

այլք յոյլ և այլ տեղիս :

Գլխահանացն դասք յակամայ կա-
մրս ելեալ գնացին ՚ի հրասպարակն : Ա-
սեն ցնոսա ապտտամբն . « Ո՛ր իցե-
մատեան ձեր . բացէք զի տեսցուք ե-
թէ ուրանօր գրեալ իցեն անիրաւու-
թիւնքդ ձեր » . և ՚ի գանդաղել գիտ-
նահանաց ՚ի պատասխանին՝ ասէ Գա-
պագճին ցգենպետն . « Զ՛ի եկեալ հա-
սեալ եմք մեք այսր , և դձեզ զի կոչեցաք .
ոչ սպաքէն զի դատաստան արդար դա-
տեսլիք . և եթէ մեղապարտ իցեմք՝ տուր
զգատակնիք մեր , և եթէ անպարտ
տուր աղէ զլճիւդ » : Գենպետն ակն-
կորեալ և զմտուսն ՚ի ձեռս առեալ
շուարէր և չտայր ինչ պատասխանի . և
՚ի ստիպել ապտտամբացն ասէ . « Զինչ
իցեն պահանջանք ձեր , ասացէք զի
լուիցուք » : Եւ նոքա ասեն . « Վասն
ոյր ստեղծ Բարձրեալն զկորեակ » .
ասէ . « Վասն թռչնոց » : — « Վասն
ոյր զգարին » : — « Վասն անասնոց » :
— « Եւ յոյր սակս զցորեանն արար » :
Ասէ գենպետն . « Սակս մարդոյ » :
Յայնժամ հանէ մի ոմն ՚ի ծոցոյ իւրմէ
պատառ մի հացի և ասէ . « Աղբատն
տառապեալ ահա զայս հաց ուտէ , որ
ոչ կորեակ է և ոչ գարի , և չար ևս է

քան զմոխիր և քան զգուղձ շաղխոյ :
 Թող զայս . (հանէ 'ի ծոցոյ իւրմէ հաց
 գերմակ զոր աւագորեարն ուտէին և
 ասէ .) մեծամեծաց այս իցէ կերա-
 կուր , և ժողովրդեանն Մահմէտի միւ-
 սըն ճարակ . և դուք զիմօրդ լուեալ
 կայք » : Ասէ դենպետն . « Արդար են
 բանքդ » : — « Երկրորդ անգամ , եթէ
 խաբիցէ և սուտ խօսիցի արքայ , ար-
 ժան իցէ նմա հաստատուն կալ յաթո-
 ուին » : Ասէ դենպետն . Ոչ : — « Եր-
 րորդ անգամ , եթէ զամս ութուսանս
 ոչ լինիցի արքայի զաւակ , օրէն իցէ
 նմա հաստատուն կալ և յաղօթս ուր-
 բաթուն գնալ » : Դենպետն ասէ . « Չէ
 օրէն » : Ասեն աստտամբն . « Ոչ այդ-
 պէս . առ դու դենպետդ զթուղթ
 'ի ձեռին քում , և գրեա զանուանս ա-
 րանցն զորս մէք անասցուքքեղ » : Այն
 ինչ առնոյր դենպետն զքարտէսն 'ի
 ձեռին , ձայնեաց մի ոմն յամբօխէ ան-
 տի և ասէ . « Են սարուկք չորք որ ընդ
 ձեռն աւագանւոյն գործեն զոր կամին .
 գրեցէք զի սպանցին և նոքա » : Ասէ
 այլ ոմն յաստտամբաց անտի . « Քաւ
 'ի ձէնջ եղբարք , մի շաղխիցէք զձեռս
 ձեր յարիւն անպարտ . զի ոչ ինչ է մեղ
 մարդկանն որք 'ի պարտուց պաշ-

տաման իւրեանց սպասահարկու գտա-
նին աւագանւոյն, և հարկ 'ի վերայ
կայ նոցա հաւատարիմն լինել » . և
լուեցին . և էին արքն այնոքիկ Շապճի
Մուսի, Չէլէպի Թոտորաքի, Նիզամ
ուստասը Էքմէքճի Յարութիւն, և քա-
ղատոհմիկն Յովհաննէս չէլէպի Տիւ-
զեան : Իսկ աւագանին զորոց գրեաց
դէնպեան մի առ մի զանուանս՝ այսո-
քիկ էին . տեղապահ վէզիրին Քէօսէ
Մուսա փաշա, փոխանորդ նորին
Իպրահիմ քեահեա, Հաճի Իպրահիմ
էֆէնտի, գործակալ մօրն արքայի
Եուսուֆ աղա, Չէլէպի էֆէնտին,
փոխանորդ վէզիրին Մէմիշ էֆէնտի,
համարակալն Ահմէտ պէյ, բէխ էֆէն-
տին, Սաֆի էֆէնտի, և այլ ևս ոգիք
երեքտասան :

Մինչդեռ այս իրք գործէին 'ի հրա-
պարակին՝ Սէլիմ արքայ կոչեաց զպոս-
թանճի պաշին և պատուիրեաց նմա զի
ժողովեցէ ամցէ յարքունիս զամե-
նայն զպարտիզապան զօրականսն որ
ընդ ձեռամբ նորա էին . այլ նոքա ոչ
անսացին բնաւ զօրապետին իւրեանց .
և նա եմուտ անդրէն առ արքայ : « Չի
է զի ոչ երևին արքն » ասէ Սէլիմ . և
զօրավարն ասէ . « Չկամին գալ տէր » :

Յայնժամ յանհնարինս զայրադնեալ ընդ նա արքայի՛ հրամայեաց գլխատեւ զնա և զկառաւինն տանել առ խոռ վեալսն յԷթմէյտանին :

Նոքա յայնմ պահու հանեալ զԿարահիւմ քեահեա ՚ի թաքստենէ իւրմէ՝ անթիւ նախատանօք և հայհոյութեամբք և ձգձգմամբ ածին մինչև ՚ի հրասարակն : Եւ տեսեալ նորա զսուժան մոլեգնեւոյն՝ խնդրեաց ջուր ըմպելոյ , և նոքա եղին առաջի նորա լի դուլիւ մածնոյ զջուր , և սկսան տեղալ ՚ի վերայ նորա զհարուածս սուսերաց անգութ և անողորմ կատաղութեամբ : Գոռայր և գոչէր այրն ողորմագին , և յաղթէր գոգցես արաղակի բազմութիւամբոխին • այլ ՚ի վերջէ յօչատեալ մեռաւ եղկելին : Առ նմա էր և մի ոմն ՚ի հաւատարիմ սպասաւորաց նորա , որ աղէկէզ մորմոքմամբ կայր և ողբայր զգառնակառու մահ տեառն իւրոյ • բազում անգամ յետս մղեալ վարեցին զնա ՚ի բաց , այլ նա սքանչելի առաքինութեամբ ոչ մեկնեցաւ անտի , և հարին սպանին անդէն և զնա :

Սէլիմ արքայ ՚ի վարանս տարա կուսանաց անկեալ՝ առաքեաց թուղթ առ տեղասպահն և սլատուիրէր , զի

հատցէ զգլուխս աւագորերոյն զորս
 ապստամբքն խնդրէին և տացէ նոցա
 առ 'ի ցածուցանելոյ զնոսին : Իսկ նա
 քանզի ինքն իսկ էր սլատճառք չարեացն
 և գլուխ ապստամբացն այնոցիկ , դէսպ
 ժամանակ վրէժխնդրութեան գտեալ՝
 կոչեաց զփոխանորդն և զրէխ է-
 ֆէնտին , և խեղճամահ արարեալ զնո-
 սա՝ զկառափունսն առսքեաց յԵթմէյ-
 տանին , և զգիտիւնս նոցա արկ 'ի
 Գուժ մէյտանի : Յղեաց կոչել և զտե-
 սուչ փողերանոցին՝ զՊէքիր էֆէնտի .
 իսկ նա քանզի լուեալ էր զիրս փոխա-
 նորդին և զրէխին՝ համարեցաւ եթէ
 կամի տեղապահն զնա ինքն կարգել
 փոխանորդ , և փութացաւ 'ի կոչն՝
 զի մի այլ ոք կալնուցու զբաժին իւր :
 Եւ ողջունեալ նախ զտեղապահն ըստ
 օրինիասէ . « Հատու արացէ Աստուած
 զսուսերդ ձեր . արդար ես գու տէր
 իմ . ահա այդպէս պարտ և սլատ
 շաճ է հատուցանել անօրինաց ըստ
 գործոց նոցին , զի անգորրասցի աչ-
 խարհս » : Հայեցաւ տեղապահն զար-
 մացմամբ ընդ երեսոս Պէքիրայ , և ապա
 սսէ . « Հրամայեա արտաքս ելանել ,
 զի բանք ինչ են իմ ընդ քեզ » : Յայն-
 ժամ իմացեալ Պէքիրայ զաղմուկն յոր

ըմբռնեալ էր ասէ . « Եւ զի՛նչ յանցանք
իցեն իմ տէր . զի՛ արարի ես » : Եւ նա
ասէ . « Համարեաց թէ վասն առաջ
նոց գործոցդ պահանջիս . — առէք ՚ի
ներքս և զանօրէնդ » : Իբրև հանին
զայրն՝ թալացեալ անկաւ . և խեղդեալ
զնա հատին զկառափն նորա և առաքե-
ցին յԵթմէյտանին :

Ի վաղիւ անդր քանզի ուրբաթ էր՝
եմհետ Սէկսիան պաշին առ արքայ և
ասէ . « Հրամայեա տէր արքայ յաղթ-
թրս ուրբաթու ելանել, զի քեզ սպա-
սեալ մնայ ժողովուրդն ամենայն » :
Ասէ ցնա արքայ . « Չեւանն մ' ես այսօր
՚ի մզկիթ , զի և չեք իմ պաշտօնեայ . և
ծանեայ զի վասն իմ է կուլուդ » . և ան-
դէն առաքեալ արս առ հօրեղբորորդին
իւր առ սուլբան Մուսղաֆա ասէ .
« Հրամայեա դալ բազմել յաթուս,
զի ոչ ևս կամի զիս ժողովուրդն , և վճա-
րեալ է այսուհետև վասն իմ . տէր տա-
ցէ յաջողութիւն թագաւորութեան
քում » : Յայնմ ժամանակի դրունք
արքունեացն փակ էին , և միայն դուռ-
նին Սողուդ չէլմէ գափուսու անուա-
նեալ՝ ըստ ժամուն պիտոյից բանայր և
փակէր . վասն որոյ և խուժան ապրս-
տամբացն խոնեալ մնային արտաքոյ ՚ի

Փաշա գափուսու գրանէ մինչև յայն
 դուռն : Արդ մի ոմն 'ի պալատականաց
 բարբառեցաւ 'ի ներքուստ երկցս ան-
 գամ և ասէ • « Կամիցիք զսուղբան
 Մուսղաֆա » • և նոքա երկցս ետուն
 պատասխանի • « Կամիմք » : Յայնժամ
 դենպետն և տեղապահն մտին ընդ
 դուռնն Տէմիր գափու՝ ամբառնալ
 յաթոռ զՄուսղաֆա : Իսկ նորա լը-
 ւեալ զհրաւերն սկսաւ լալ և ասել •
 « Ոչ էր ինձ կամք զայսօրինակ թագա-
 ւորել, և ոչ տեսանել զաղէտս հօրեղ-
 բօրորդւոյն իմոյ • լաւ էր ինձ մեռա-
 նել քան զայսպիսի կեանս իմ • չեւա-
 նեմ էս աստի • թող արասցեն զոր կա-
 մին » : Մինչդեռ սուղբան Մուսղաֆա
 'ի ներքս անդ ողբայր, Սէլիմ արբայ
 արտաքոյ անէծս և նզովս արձակէր ար-
 տասուալից որոց պատճառք աղետիցն
 լինէին • և կոչեալ զամենայն զպաշտօ-
 նեայս իւր զառաջեաւ ասէ ցնո-
 սա հեկեկանօք • « Տեսէք տեարք
 իմ, ներեցէք ինձ թէ յանցեայ ինչ
 կամ ընդունայնացայ, և սրտի մտօք
 ծառայեսցիք թագաւորին որ գալոցն
 է » • զայս ասէր և լայր բարեբարոյ
 արբայն • լային և նոքա անկեալք առ-
 ոտս նորա : Ուր ուրեմն երթեալ առ

Մուսդաֆա պաշտօնեայքն Սէլիմայ՝ հաւանեցուցին զնա ելանել ՚ի վանդա կէ անախի և յանձն առնուլ զԹագաւորութիւնն . ապա թէ ոչ , առէին , վտանգ է անշուշտ կենացն Սէլիմայ արքայի :

Մինչդեռ Սէլիմ իջեալ յաթոռոյն երթայր ՚ի ներքս՝ Մուսդաֆա արքայ գայր բազմել յաթոռ անդր . և պատահեալ միմեանց գիրի ընդ խառն եղեն և լացին ժամն ձիգս . ապա առէ Սէլիմ . « Երթ որդեակ իմ և բազմեաց յաթոռ քո , և տէր յաջողեսցեսքեզ ՚ի բարի . ինձ այսպէս սահմանեալ էր ՚ի տեսչութենէն Աստուծոյ » . և համբուրեաց զճակատ նորին , և Մուսդաֆա համբուրեաց զոտս նորա : Եւ առէ ցնա Սէլիմ . « Լուր որդեակ և մի մուռանար զխրատս հօրեղբորորդւոյս քո . մի երբէք տացես համարձակութիւն քոց պաշտօնէից , և մի հաւատացես բանից նոցա . հայեաց յօրինակս իմ և զգոյշ լէր անձին քում . տես յոր թշուառութիւն հասուցին զես » :

Ի քսաներորդի իննեւորդի աւուր ամեանն մայիսի յառաօտուն պահու թագաւորեաց Մուսդաֆա արքայ , և դենպեանն և տեղապահն հանդերձ ա-

մենայն գիտնականացն դասու ելեալ
 յարքունեաց եկինն հանդիսիւ 'ի դուռն
 վէզլրին . և քարոզքն սփռեալք ընդ
 քաղաքն աւետաւորեցին զամբառնալ
 նորոյ թագաւորի : Այն ինչ ուրախա
 ցեալ ժողովըգեան ընդ աւետիսն խըն
 դակից միմեանց լինէին և գառնային
 յիւրաքանչիւր տեղիս , և ահա դար
 ձեալ աղմուկ մեծ շփոթի յարեաւ 'ի
 տեղւոջն , և ամենեքեան առ հասարակ
 զահի զերկիւղի հարեալ խուճապէին ,
 և յոլովք զպատճառս անգամ ճեպոյն
 տաղնապի անգիտանային : Քանզի
 խուժան ասպտամբացն 'ի բուռն ար
 կեալ զՄապէյնձի Ահմէտ պէյ՝ ածէին
 աղաղակաւ 'ի հրապարակ պատշգա
 մին որ Ալայքէօջիւ անուանի . և ա
 հագին աղաղակաւ և մոլեգին յարձակ
 մամբ մերկացեալ զսուսերս իւրեանց ,
 և ոչինչ երեսս արարեալ զարհուրելի
 բառաչմանց առնն հսկայի՝ յօջ յօջ
 կտրատեցին զնա : Ըստ սմին օրինակի
 կալան ապա և զհաճի Իպրահիմէֆէն
 տի , և հարցանէին ցարբայ եթէ զինչ
 արասցուք սմա : Եւ նա ասէ . « Տուք
 զդա կենդանւոյն 'ի ձեռս ասպտամ
 բաց զի արասցեն զոր կամին » . և ա
 ռեալ տանէին զայրն յէթմէյտանին .

այլ զճանապարհայն տեսեալ զի ան-
ցանէր կաթսայ ենիչէրեաց, անդէն յօ-
շատեցին զԵրազիմ և ասեն . « Թող
զոհեացի մերում կաթսայիս » : Ի վա-
ղիւ անդր ատենադպիրն Աճմէտ էֆէն-
տի ելեալ 'ի թաքստենէ և կացեալ 'ի
վերայ տանեաց՝ ծափ զծափի եհար
ձեռօքն երիցս, և վազս առեալ ոստնու-
կամեր 'ի միւտ տանինս . իբրու զի մի
ոմն 'ի գիտնականաց պատուիրեալ էր
ասեն՝ նմա , զի թէ վտանգ ինչ 'ի վե-
րայ հասանիցէ՝ ելլիր 'ի տանին և ծա-
փեա և վերացիր ընդ օդս, և անդէն հա-
սեալ օդային ոգիք տարցեն զքեզ յան-
երևոյթս 'ի տեղի անբոյթ : Այլ յոտ-
նուլ անդ իւրում անկաւ չարաչար այրն
եղիւ լի 'ի փողոցն . հասին 'ի վերայ նո-
րա ենիչէրիք և գլխատեցին , և ապա
տուն զոտիւքն արկեալ գիշաքարչ ա-
րարին ցհեռաւոր տեղիս :

Իսկ բազմութիւնն ապստամբացն յե-
րիկէ իսկ երթեալ 'ի դուռն արքու-
նեաց՝ տնկեցին երկուստեք զգրօշս իւ-
րեանց , և ինքեանք ստանձնեալ զիւ-
րաքանչիւր հրացանս՝ կարգեցան կա-
ցին 'ի շարի մինչև ցմգկիթն սուլդան
Աճմէտայ , և սպասէին ելանելոյ ար-
քայի յաղօթս ուրբաթուն : Եւ 'ի վեց

ժամու ել արքայ ընդ գուռնն մեծ , և ամենայն բաղմուծիւնն զաղաղակ բարձեալ գոչեցին . « Կեցցէ արքայ » : Տեսեալ արքայի զահագին ամբոխ խառնադանձին տլլայլեցաւ , և գոյնք երեսաց նորա շրջեցան և գողայր առ ահի . իսկ նոքա խառն 'ի խուռն երթալով յառաջոյ և զինի նորա գոչէին . « Ո՛ղի գեղեցիկ է թագաւորս մեր » :

Ապա յերկուշաբաթի աւուր որ օր երկրորդ էր ամեանն յունիսի՝ երթեալ ապտամբաց յատեան աւագանւոյն , և ընկալան դաշամբ ուխտի զխոստումն արքայի և զմեծամեծաց՝ զեբարձցին 'ի միջոյ ամենայն նորակարգ սահմանադրութիւնք , և ամենայն ինչ գարձեալ հաստատեցին որպէս առ համիտաւ : Էւ ապա մտեալ 'ի նաւս և 'ի նաւակս դարձան 'ի Վոսփոր՝ ուրախացեալք ընդ գործս ձեռաց իւրեանց , և արձակելով հրազէնս 'ի նշան ցնծութեան գոչէին . « Քաջալերեցարուք ո՛վքաջք . յեօթն պետութիւնս հնչեացէ անուն մեր » :

Այսպէս վախճան եղև առաջնոյ խռովութեանս . յորում այս ինչ նշանաւոր է յոյժ , զի ոչ ինչ վնաս գործեցաւ ամենևին բրիստոնեից և հրեից .

նա և պաշտպանս նոցա կոչելին զան ձինս ապստամբքն : Եւ էին սկզբնապատճառք արմիրս գեհպետն Ադաուէլա՜ Մէհէմմէտ էֆէնտի , տեղապահն Քէօսէ Մուսա փաշա , և Սեկսան պաշին և այլք . և գործակից և առաջնորդ գործոյն Գապագձի Մուսղաֆա , որ և զինի այսր ամենայնի իբրու ՚ի հատուցումն քաջութեան իւրոյ տեսուչ կարգեցաւ ամենայն բերդորէկցն Վոսփորի :

ՄՈՒԼԴԱՆ ՄՈՒՍԴԱՖԱ Դ

Չորրորդ-ս այս Մուսուլմանացի արքայ երիտասարդ էր գեղադիտակ և եռանդուն, և ըստ խոհականութեան մասին ևս գովելի. սակայն աղէտք պետութեանն որ 'ի ժամուն և որ զինի՝ չետուն նմա թոյլ գործել ինչ, և զբոյս բարուցն առնել յայտ :

Քանզի 'ի ձեռս խռովայոյզ ապրտամբացն մատնեալ գոլով քաղաքին, ամենայն ինչ խառն 'ի խուռն էր 'ի նմա : Խորհուրդ կալան գիտնականք ընդ տեղապահին եւս իրացն գտանել, և հաստատեցին նուաձել հնարիւք զապստամբան. իսկ նոցա զգացեալ զիրսն ժողովեցան յետ երկուց ամսոց 'ի գաւիթ Սիւլէյմանիյէ մղկիթին, և զաղաղակ եղեալ գոչելին. « Չկամիմք զդէնպետն, զտեղապահն, զՍեկպան պաշին » և զայլս ոմանս յաւագ որե

րոյն՝ որ զերծեալ էին 'ի խողխողմանէ :
Եւ փոխեցան տեղապահն և գենպետն ,
և այլք ոմանք . սակայն նոքա ոչ զիջան
'ի մոլեգին բռնակալութենէ իւրեանց ,
և գարձեալ ետուն փոխել զտեղապահն
և կարգել զՌայեար փաշա՝ զոր հակա-
ռակ ճանաչէին նորաձևութեանցն Սէ-
լիմայ :

Լուր խռովութեանն յուզելոյ 'ի
Վոստանդնուպօլիս՝ իբրև ազդեղև 'ի
բանակն արքունի , համարձակեցաւ զօ-
րավարն Էնիչէրեաց պախարակէլ յայտ-
նապէս զգնացս խռովայուզիցն . սմին
իրիյարեան ենիչէրիք 'ի վերայ նորա և
անդէն խողխողեցին : Ահզիրն ինքնին
դժկամակութիւն իմն ցուցեալ ընդ ա-
րարս տեղապահին իւրոյ՝ ընկեցիկ եղև
յիշխանութենէ անտի իւրմէ , և կալաւ
զտեղի նորին Չէլէպի աղա Մուսդա-
ֆա փաշա : Այլ այս փոփոխութիւնք
որպէս միշտ՝ նոյն և այժմ խոչ մեծ ե-
ղեն յաջողութեանց առաջիկայ պատե-
րազմին . քանզի և սպարապետն Ռու-
սաց Միքէլտոն այն ինչ պատրաստեր
մեկնել 'ի Մոլտաւիոյ առ 'ի գնալոյ
ընդդէմ՝ Նափոլէոնի՝ 'ի լուր խռովու-
թեանն Վոստանդնուպօլսոյ ոչ ինչ
խլրտեցաւ 'ի տեղւոջն իւրմէ :

Իսկ 'ի Կոստանդնուպօլիս տաճիկք և քրիստոնէայք առ հասարակ 'ի մեծ տուայտանս կային յերեսաց կեղեքանաց խռովելոցն, և չէր ոք որ իրաւունս առնէր նոցա : Յաւուր միումխումբ մի յապատամբաց եմուտ յեկեղեցին Յունաց որ 'ի գիւղն Ֆէնէր, և ըստ տաճկական օրինի սկսան ձայնել լայաղօթս . և ապա պնդէին թէ մզկիթ եղև եկեղեցիս . այլ դէնպետն անսացեալ պաղատանացն Յունաց՝ զհակառակն ետ վճիռ : Դարձեալ և յայլումաւուր կիւրակէի զօրականք ծովակալին մտեալ յանկարծ յեկեղեցին հայոց որ 'ի Գսրմփաշա՝ կալան զերէցն 'ի ժամպատարագի, և զգեսաօւքն հանդերձ առեալ տարան զնա և զժողովուրդն 'ի բանտ . սակայն ծովակալն Սէյիտ Ալեփաշա արձակեաց ապա զարսն :

Այլ և տաճիկ կանայք գունդ կաղմեալ դիմեցին յամենանն մայիսի յամին 1808 յապարանս դատաւորին Կոստանդնուպօլսոյ 'ի ժամ՝ ճաշու, և 'ի բաց առեալ զխումբս պղնձեաց տան նորա և հետազօտեալ զոր 'ի նոսայն կերակուրքէին, գոչեցին ընդդէմ նորա և ասեն . « Այ անօրէն, դու այսպէս 'ի գահամուէս խորտկաց պարարիս, և մեք

սատակիմք սպառիմք 'ի սովոյ , և զմի
լեարդ ոչխարի ընդ քսան և հինգ փողոյ
հազիւ առեալ ուտեմք : Եւ 'ի յար-
ձակեւնոցա 'ի վերայ դատաւորին՝ նա
ահաբեկ խոյս ետ 'ի սեղանոյ անտի և
զերծաւ 'ի կանանոցն իւր : Ասա գիր
բողոքոյ մատուցին կանայքն առ արքայ՝
մինչդեռ 'ի մղկիթ ելանէր, և բարձեալ
տանէին յառաջոյ իւրեանց զձող մի
բարձր՝ կապեալ 'ի ծագ ձողոյն լեարդ
և մում, և բազում ինչ ևս համարձակ
բարբառեցան առ արքայ . այլ շահե-
ցան և ոչ ինչ . զի և ոչ իշխանութիւն
ինչ էր 'ի ձեռս արքայի :

Գասպագձի Մուսղաֆա որ 'ի բերդն
Ֆէնէր որջացեալ իւր յանգորր խաղա-
ղութեան գէտակն կալեալ սպասեր
էլից թշնամութեան աւազանւոյն, լաւ
համարեցաւ յանձին օգուտ զգէնպետին
բարեկամութեամբ գալ . խորհուրդ
կալաւ ընդ գէնպետին՝ ընկենուլ զԴայ-
եար փաշա յիշխանութենէ տեղապա-
հութեանն , և կարգել 'ի տեղն նորա
զԻամայիլ փաշա՝ որ 'ի ժամունն ոստի-
կանն էր շինուածոց 'ի Չանագ գալէսի :
Չայն իբրև զգաց Դայեար , աճապա-
րեաց գեղ մահու արբոյց Իամայէլի և
սպան զնա . սակայն և ոչ ինքն եհաւ

իւրոցն ըղձից : Քանզի Գապագձին միաբանեալ ընդ իւր բաց 'ի դէնպետէն և զլաւուշ սլաշին՝ ետ առնուլ 'ի նմանէ զպատիւն , և տալ առն միում՝ որ յամենայնի ըստ կամն իւր և դէնպետին վարէր : Եւ ահա դարձեալ սկիզբն եղև ահագին շփոթից 'ի թագաւորեալ քաղաքին :

Ալէմտար (կամ Պայրագտար) Մուսդաֆա փաշա որ կուսակալէրն յայնժամ 'ի Ռուսճուղ , ոչ դադարէր յաւաղ կարգարոյ ընդ անպարտ թշուառութիւն բարերարին իւրոյ Սէլիմայ , և յեպերելոյ զգործադիրս իրացն եղելոց : Արդ Դայեար փաշա վստեալ յոգի վրէժինդրութեան՝ դիմեաց առ նա , և 'ի վեր հանեալ նմա զամենայն հանգամանս արքունեաց՝ եցոյց և զհնարն կործանելոյ զԳապագձին հանդերձ օժանդակօք նորա , և ամբառնալոյ անդրէն յաթոռ թագաւորութեանն զՍէլիմ :

Յայնժամ առաքեաց Մուսդաֆա փաշա առ վէզիրն մեծ որ յԱդրիանուպօլիս էր՝ զայր ոմն քաջահմուտ զինուորական իրաց , հաւատարիմ յոյժ առ Սէլիմ արքայ , և թշնամի ենիչէրեաց , որում անուն էր Պէհիճ Էֆէնտի , որ

պէս զի որսասցէ զսիրտս վէզիբին և զաւագանւոյն առանց ինչ յիշատակելոյ զՍէլիմ, և ապա անցցէ 'ի Կոստանդնուպօլիս և խօսեսցի ընդ բարեկամս Սէլիմայ, թէ որպէս կարասցեն հանել 'ի գլուխ զառաջագրեալ զխորհուրդս իւրեանց : Արար զայն Պէհիճ և յաջողեցաւ յամենայնի 'ի վեր քան զպինկալու թիւն Մուսղաֆային : Սին իրիարս չորս հազար յիւրոց անտի առեալ նորա գիմեաց 'ի թագաւորեալ քաղաքն 'ի բարձումն օժանդակաց . բայց և այլոց զօրացն իւրոց, որ էին երկոստասան հազար՝ հրաման ետ գալ զինի իւր բացագոյն . և ապա ցրուեալ զնոսին ևս ընդ աւանս և ընդ գիւղս՝ ինքն սակաւուք ոմամբք եմուտ յԱգրիանուպօլիս : Անդանօր ատեան խորհրդոյ կազմեալ աւագանւոյն՝ հաստատեցին, զի վէզիբն մեծ նուիրական դրօշիւն հանգերձ մտցէ 'ի Կոստանդնուպօլիս, և Մուսղաֆա ժամանեացէ զինի՝ սատարել խորհրդոց նորին : Այլ Բամիզ էֆէնտի իրատ ետ արձակել նախ 'ի գիւղն Ֆէնէր գումարակ մի հեծելոց՝ զի բարձցեն 'ի միջոյ զԳապագձին : Եանձն եղև կատարումն խորհրդոյս 'ի Հաճի Ալի ոմն այր ճարտար յայսպի-

սիւս • որոյ ունեւորվ ընդ իւր զհրովար-
 տակ 'ի վէղերէն մեծէ առ 'ի բառնա-
 լոյ զԹՆնամին պետուԹեան և զարքայի՝
 և տիրելոյ բերդորէից և մարտկոցացն
 Վոսպորի , յերկրորդում՝ գիշերին որ
 օր երեքտասան էր ամսեանն յուլիսի՝
 եհաս 'ի Ֆէնէր և պաշարեաց յան-
 կարծուստ զտուն Գապագճի Մուս-
 դաֆայի • ապա առ ընդ իւր արս չորս
 քաջասիրտս զինեալս ընդ հանդեր-
 ձիւք , և 'ի ձեռին իւրում՝ հրովարտակ
 վէղերին , և բախեալ զգուռնն՝ ասէր
 ունեւ Թուղթ 'ի տեղապահէն առ տա-
 նուտէր տանն : Իբրև բացաւ դուռն ,
 սորա անդէն կապեալ կաշկանդեցին
 զգուռնապանն և զորս ընդ նմայն վա-
 զեալ էին արասքս • և իմացեալ եթէ
 Գապագճին 'ի կանանոցի անդ է , ե-
 մուտ հաճի Ալի անվեհեր 'ի ներքս •
 այլ ոչ եգիտ զնա , զինա վաղ զգացեալ
 զաղմուկն , և ընդ պատուհան տանն
 ոստուցեալ զերծեալ էր 'ի տունն մօտա-
 կայ : Հարցանէ Ալի ցկին նորա՝ եթէ
 ուր իցէ այրն քո • և նորա զահի զգողա-
 նի հարեալ մատնցոյց լինի և յայտ առ-
 նէ եթէ 'ի մերձակայ տանն է : Հասա-
 նէ անդր Ալի սակաւուք , և ստէպ
 բախէ զգուռն • և Գապագճին կար-

ծիս 'ի մտի եդեալ եթէ սպասաւորք
 իւր իցեն առ դրանն՝ հարցանէ ցնոսա
 'ի վերուստ և ասէ . « Միթէ դնացին
 'ի բայ » . և սոքա ասեն . « Գնացին
 և մեկնեցան » : Յայնժամ փութացաւ
 էջ Գապագաճին որպէս էրն՝ շապիկ և եթ
 զգեցեալ . և սոքա անդէն բուռն հա
 բեալ կալան զնա սնդապէս : Այն
 ինչ զարհուրեալ Գապագաճին աղաղա
 կէր առ նոսա , « Ողորմեցարձեք արք
 եղբարք , թոյլ տուք ինձ գոնեա զօրի
 նական լուսցումնս առնել » , Հաճի
 Ալի տապալեցոյց զնա 'ի գեալին , և
 ընդ քարշ ածեալ մինչև 'ի սեամս
 դրանն արտաքնոյ , եհար զկառախնն և
 վաղվաղակի առաքեաց առ Մուսղա
 ֆա փաշա :

Այն ունէր Հաճի Ալի՝ եթէ 'ի
 տեսիլ հրովարտակի վէզիբին հանդար
 տեսցեն օժանդակքն . սակայն նոքա
 լուեալ զկանչուսն աղաղակի կանանուոյ
 Գապագաճի Մուսղաֆային՝ առ հասա
 բակ 'ի զէնս և 'ի թնդանօթս ընթա
 ցան : Յայնչափ աղմկէ խռովութեանն
 եղելոյ յայնմ գիշերի բազմատառիկ
 լուրք խառնաձայնք հնչէին ընդ քա
 ղաքն . և աւագանին ինքնին գլխովին
 ոչ ինչ խելամուտ գողով իրացն , գիտէին

և եթ՝ զի վէզիրն և Մուսղաֆա փաշա զիմեալ գան 'ի Կոստանդնուպօլիս . և ոչ բնաւ ձեռն արկին 'ի գործ ինչ : Եւ օժանդակացն տեսեալ զի չևք որ օգնական լինիցի նոցա , բարձին զպաշարումն աշտարակին՝ ուր ամրացեալ էր Հաճի Ալի իւրովքն հանդերձ :

Միօրեայ ճանապարհաւ հեռի էր Ալէմուարն 'ի Կոստանդնուպօլոյ՝ յոր ժամ եհաս առ նա Հաճի Ալի : Ապա արձակեաց վէզիրն զՏէխ էֆէնափն առ արքայ՝ և ասէ . « Խորհուրդք իմ և Մուսղաֆա փաշային այս է , աղա տեղ զԹագաւորդ մեր և զժողովուրդքազաքիդ յանօրէնութեանց օժանդակացն , որ անցուցին զանցուցին զչամբ յանդգնութեան իւրեանց այս հնդէտասան ամիս . և թէ 'ի ծածուկ պահեալ թաքուցաք ցարդ զայս մեր խորհուրդ , այլ և այն առ անքոյթ և անշք փոթ բառնալոյ էր զառաջնորդ չարագործացն : Արդ եթէ անակնկալս ինչ տեսառնդ մերում գործեցաք , ինդրեմք աւասիկ զներումն , և աղաչեմք սանձել զըմբոստ և զվատատոհմիկ զօրականն , և փոխել զգէնպեան՝ որ յամենայնի 'ի յագուրդ և եթ իւրոյ ժլատ ադահութեանն միտ դնէ » : Մուս-

դաժա արքայ, որ խիթայր հանել 'ի ձեռաց զԹագն և թերևս զկեանսն խակ, խրախ եղև ընդ թեթևութիւն պահանջանաց վէղերին և Ալէմտարայ, և առ ժամայն կատարեաց զնոսին : Նա և յաւուրն երկրորդի պատճառաւ նօք տեսանելոյ զգրօշն նուիրական՝ դնաց մեծահանդէս շքով 'ի բանակն Ալէմտարայ և պատուասիրեաց զնա յոյժ . և նա հաւատարմացոյց արքայի զմիամիտ և զմտերիմ ծառայութիւնս իւր . և ամենեցուն որ յայց ելանէին առ նա՝ ասէր քաղցրութեամբ . « Գոհացուք զտեառնէ, զի այսպէս դիւրավճար եղև մեզ գործս այս մեծ , և ահա դառնամ ես անդրէն զօրօք խնովք զկողմամբ Դանուբայ » : Եւ քանզի զօրք նորա կանոնաւոր հրահանգօք մարդեալք յամենայն օրէնս զնուորութեան՝ ոչ ինչ նեղէին բնաւ զժողովուրդն , անդորր և անկասկած խաղաղութիւն եղև 'ի քաղաքին :

Ի քսաներորդի ութերորդի աւուր ամսեանն յուրիսի վաղ քաջ ընդ առաւօտն էառ Մուսդաժա փառազայրն տիր զօրս իւր հինգ կամ վեց հազար՝ առ հասարակ հրացանաւորս , և երթեալ նախ յապարանս վէղերին մե-

ծի՛ եմուտ ՚ի ներքս և բազմեցաւ առ նմա : Եւ յետ բազում զրուցասրու թեանց իբրև ետես զի չէ սիրտ առնն իբրև զսիրտ իւր ՚ի կատարումն առաջարկեալ խորհրդոցն իւրոց , էառ իշխանաբար ՚ի ձեռանէ նորա զինիքն արքունի , և ետ ՚ի չառուշ սաշին , և զՉէլէպի աղա առաքեաց ՚ի բանակն իւր : Իսկ ինքն պահապանս յիւրոց զօրաց շուրջ զքաղաքան կացուցեալ , խաղաց գնաց վեցհազար սպառազինօք , և եմուտ ՚ի միջնն հրապարակ ապարանիցն արքունի , և փակեցան դրունքն , որպէս զի չէր հնար այլ ևս ումեք մտանել կամ ելանել : Անդ ընդ նմա էին և աւագորեարն ամենայն և գիտնականք և գնդապետք ենիչէրեաց . որովք մտեալ ընդ դուռնն Սողուգ չէլմէ գափուսու՝ և ընդ միջնագուռն , և երթեալ նստաւ հանդէպ դրան ներքինապետին սպիտակ ներքինեաց , այն է Ագ աղա գափուսու : Ետ կոչել զգինակիրն արքայի և ետ ՚ի նա զինիքն արքունի . և յետ սուղ ինչ պահու դարձեալ եկն զինակիրն , և ընդ նմա դենպետն և ներքինապետն , և ասեն ցՄուսգաֆա փաշա . « Աւետիս տեառնդ մերում , զի տէր մեր արքայ քեզ

տայ աւատիկ զինիքս » : Ասէ ցնտաս Մուսղաֆա . « Ես ոչ վասն այդորիկ եկեալ կամ . չպակասէ որ որ զկընիքդ առնուցու . ես եկի զի տեսից զարքայն Սէլիմ , և համբուրեցից զոտս նորա , զի զհայ և զայ նորա կերեալ է իմ . հտալա ածէք զնա արտաքս , զի բանք ինչ են իմ ընդ նմա » : Չայս իբրև լուան արքն՝ խռովեցան յոյժ և գարձան 'ի ներքս . և Մուսղաֆա կացեալ մնացեալ 'ի տեղւոջն ժամն ձիւս , իբրև ոչ որ երևէր՝ զայրացաւ յոգի իւր , և զայլ ոմն արձակեալ կոչեաց զներքինապետն : Նա իբրև եկն՝ դռչեաց Մուսղաֆա ընդդէմ նորա և ասէ . « Զի է զի այսչափ յատաղէք զկատարումն բանիս . և ընդէր ոչ հանէք առ իս զՍէլիմ արքայ . կամ թէ չիմացար զբանս իմ » : Ասէ ներքինապետն . « Գիտասցէ տէրդ իմ զի նա չեւանեմ ասէ » : Յայնժամ յայտնեաց Մուսղաֆա զխորհուրդ իւր և ասէ . « Երթ ասաց Մուսղաֆա արքայ , զի իջեալ յաթռուոյն և երթեալ 'ի ներքս հանգիցէ 'ի հողոց , քանզի ոչ է նա թաղաւոր մեր առ այժմ . թերևս եկեսցէ ժամանակ զի ըստ կարգի թաղաւորեսցէ և նա . բայց այժմիկ Սէլիմ արքայ է թաղա-

ւոր մեր, և նմա կարօտ է աշխարհս, և ես վասն նորա եկեալ հասեալ կամ 'ի տեղւոջս" . և ասէ ցիշխանսն որ շուրջ զիւրեն կային . « Կամիցե՞ք իշխանքդ զՍէլիմ արքայ" . և աղաղակեցին նոքա իբրև ընդ մի բերան . « Այո՛ տէր, զարքայն Սէլիմ կամիմք մեզ 'ի Թագաւոր" : — « Երթ ասպա, ասէ Մուսղաֆա ցներբքինասպետն, և ածայսր զՍէլիմ" :

Իբրև եմուտ ներբքինասպետն անդրէն 'ի ներքս, փակեցաւ դուռնն . և Մուսղաֆա փաշա ցատուցեալ ընդ դործն աղաղակեաց և ասէ . « Զքի՛ փակէք զդրուսագ" : Եւ իբրև չէր ոք որ տայր նմա պատասխանի, սկսաւ բազում սպառնալից բանիւք կշտամբել զգնացս աւագանւոյն, զի յանձն առին ընկենուլ յաթուոյ զՍէլիմ" :

Մինչդեռ Մուսղաֆա փաշա առ դրան անդ ահագինս ատենախօս լիւնէր առ Ժողովականն, 'ի ներքս յարքունիսն ահագնագոյն աղէտք դործէին : Եւ նախ 'ի պատմել ներբքինասպետին առաջի արքային Մուսղաֆայի զբանս Ալէմուարայ՝ ասէ արքայ լի ցամամբ . « Ես ոչ իջանեմ յաթուոյ աստի . և զինչ յանցանք իցեն իմ . մի

Թէ զամուրս ինչ աշխարհիս մատնեցի
 Թնամեաց, կամ զոր մնաս գործեցի.
 ան ոչ. Լաւ է ինձ աստէն խակ մեռանել,
 քան իջանել ատի և ծաղր և ծանակ
 կալ: Ո՞չ ասպքէն դուք էիք որ բուռն
 ինձ արարէք ելանել յանգորր բնա-
 կութենէս և գալ այսր. արդ զի է զի
 իջանել հրամայէք. այլ գիտեմ ես զինչ
 արարից... »

Իսկ անպարտ արքայն Սէլիմ որ ոչ
 ինչ ոչ գիտէր զեղելոցն, յայնմ ժամու-
 բազմեալ ՚ի վերայ ակմբին ընթեռնոյր
 մատեան ինչ, կամ որպէս այլք ասեն՝
 յաղօթս կայր. և ներքինսպետան մը-
 տեալ առ նա յեղակարծում՝ ասէ.
 « Ժողովուրդն եկեալ է տէր, և ինդրէ
 տեսանել զքեզ. հրամայեա ելանել »:
 Ասէ ցնա Սէլիմ. « Ո՞չ, և զինչ խըն-
 դրիցեն յինէն. ասպքէն է նոցա Թա-
 դաւոր, և չեն ումք կարօտեալք, զի
 ոչ Թողուն զիս յանգորր հանգստեան »:
 Չայս և զայսպիսիս բազումս բարբա-
 ուեալ, իբրև ետես զի պնդեալ յամա-
 ուեալ է այրն ՚ի բանս իւր՝ ել արտաքս
 ՚ի սենեկէն: Անդ առ գրանն կային ՚ի
 դարանի արք երկոտասան ՚ի մեծամե-
 ծաց արքունեացն, որք նոյնհետայն
 յարձակեցան մուլգիին ՚ի վերայ Սէլի-

մայ : Նորա զարհուրեալ 'ի գիտայն՝
 աղաղակեաց և ասէ . « Ա՛հ անայ-
 եցէք յիս , զի ոչինչ ոչ գիտեմ ես » .
 այլ փոխանորդ գանձապետին էած
 նմա ապտակ մի ուժգին , ներքինա-
 պետն եհար զգաշոյն իւր 'ի ընծա նո-
 րա , և այլք ընդ երկոսին խափշիկ
 պահապանս Սէլիմայ մարտուցեալք
 սպանին զնոսա , և յարձակեցան 'ի վե-
 րայ անմեղ արքային : Էր որ զմորուան
 փետէր , էր որ զգլուխ նորին կուփա-
 հարէր , և էր որ շատաւ տագնապաւ
 յառաջոյ և 'ի Թիկանց Թրածեծ առ-
 նէր , մինչև տապալեցին զարի արքայն
 'ի դետին , որ դոչէր և ասէր . « Ա՛հ ,
 անխայեցէք յիս . չգիտեմ զինչ ինչ
 չար արարի ձեզ . անխայեցէք » .
 և մինչդեռ գաղանացեալ գահիճքն
 հարեալ 'ի վերայ նորա խեղդ ընդ սաւ-
 րանոցն արկանէին՝ ասէր . « Աւաղ ինձ
 և եղո՛ւկ եմ ես : զի բարիս արարեալ
 ժողովրդեան իմում՝ չարիս 'ի նոցանէ
 կրեցի . աւաղ » . . . : Եւ մինչդեռ անէծս
 ցաւագինս կարգայր 'ի վերայ չարագոր-
 ծացն՝ նոքա պնդեցին զխեղդանն և երկ-
 ուստեք ձգտեալ ուժգնակի հեղձամրդ-
 ձուկ արարին զանմեղ արքայն զՍէլիմ ,
 զհայրն հասարակաց , զբարերարն աշ-

խարհի, զգրուատեալն յօտարաց և զսիրեցեալն յիւրոց հաւատարիմ՝ ծառայից • որք և ցարդ ևս ոչ առանց արտասուեաց յիշատակեն զազէտս ազնուասիրտ արքային :

Ուր ուրեմն յետ երկուց ժամուց անցանելոյ ել անզգամ՝ ներքինապետն առ Մուսղաֆա վաշա և ասէ՝ ՚ի ներքուստ • « Ասացաք տէր, և չկամի ելանել, զի հիւանդ ևս է » :

Յայնժամ լի եղև Մուսղաֆա սրբամտութեամբ և բարկութեամբ, և աղաղակեալ որոտածայն սպառնալեօք ասէ • « Անօրէն խափշիկ, եթէ չարիք ինչ պատահեացեն Սէլմայ արքայի, օն և օն արասցեն ինձ երկինք, զամենեսին զձեզ բայց ՚ի սուլդան Մահմուտայ ՚ի սուր սուսերի կոտորեցից » : Յայնմ՝ պահուլս լսելի եղև ՚ի ներքուստ ՚ի կանանոցէն արքունի ահագին վայրեն և կանչուն • զոր իբրև լուաւ Մուսղաֆա, վառեցաւ բորբոքեցաւ ՚ի հուր բարկութեան • և հրաման ետ խորտակել զգրունսն, և կոփիւն սոսկալի դրանն հնչէր յինչև ՚ի հեռաւոր տեղիս : Չարհուրեցան պալատականքն առհասարակ և ընթացեալ բային ինքնին զգրունս • Եմուտ Մուսղաֆա վաշա իբրև զկայծակն ՚ի ներքս,

և ընթացեալ նստաւ 'ի գետնի առաջի մեծի ապարանիցն որ կոչի Արդ օտաւր : Աճապարեաց զինակիրն արկանեւ վաշային օթոց աղնիւ 'ի բազմեւ . այլ նա փոքր միւս ևս և անդէն առ տեղեաւ շին սատակէր զայրն . սակայն իւրքն որ խուժեալ էին ընդ նմա 'ի ներքս՝ խափանեցին զնա : Այն ինչ սպասեալ մնայր Մուսդաֆա գալտեանն Սէլիմայ , և ահա բերեալ ընկեցին առաջի նորա զցուրտ գիակն տարաբախտ արքային պատեալ 'ի կասերաի : Չայն իբրև ետես Ալէմտարն խուլեցաւ յոգի իւր և շուարեցաւ , և այլ յայլմէ եղեալ սկսաւ կոծեւ զանձն իւր , և մուրն չեւ սոսկալի ձայնիւ աւաղանաց . և առ սաստիկ ցաւոցն հրաման ետ կոտորեւ սպառեւ զամենեսեան որ յարբունիս անդ էին բաց 'ի սուլդան Մահմուտայ : Այն ինչ խլրտէին իւրքն , և շփոթեալք 'ի յանկարծագէտ իրացն անգիտանային թէ զինչ գործեսցեն , և ահա սրնթաց վաղիւք փախչէր սուլդան Մահմուտ կողմանէ 'ի կողմն ընդ դաստիարակին իւրում՝ որում անուռն էր Ամպէր աղա . քանզի յետ Սէլիմայ մեռանելոյն և զՄահմուտ կամէին սպանանել արիւն ըռուշտ պալատականքն : Տեսեալ Մահ

մուսայ զՄուսղաֆա փաշա վառեալ 'ի զէն և 'ի զարդ՝ երկեալ յոյժ, զի ոչ ճանաչէր զնա • իսկ նորա ընթացեալ փարեցաւ զոտիւք նորա և ասէ. « Ծառայքո եմ ես տէր իմ արքայ » • և արքն որ ընդ նմա էին՝ գոչեցին իբրև ընդ մի բերան և ասեն. « Կեցցէ Մահմուտ արքայ » : Անտի դարձաւ Մուսղաֆա փաշա կոծեւ զմահն Սէլիմայ, և լուծեալ նստեալ յողջս ցաւագինս՝ զբերարտօսրն ուղիսօրէն իջուցանէր յաջացն այրն քաջ և յաղթանդամ՝ որպէս առիւծ մատակ որ զկորիւն իւր զբիակնացեալ կորդեալ իցէ 'ի ձեռաց անդուծ որսողաց, և նստեալ մենչիցէ յանտառին և զմայրս առհասարակ գողացուցանիցէ :

Իսկ սուլդան Մուսղաֆա կարծիս 'ի մտի եղեալ եթէ և կրտսեր եղբայրն իւր Մահմուտ բարձեալ է 'ի կենաց, հրաման արար 'ի զէն ընթանալ ամենեցուն որ յարբունիս անդ էին, զի զև նու զօրուծեամբ մարտ գնիցէ ընդ Մուսղաֆա փաշային : Եմուտ առ նա դենպեան և ասէ. « Հրամայեա 'ի վանդալն, զի թագաւորեաց Մահմուտ արքայ » : Գումարեցաւ յանձն իւր Մուսղաֆա և ասէ. « Զինչ խօսիս »

աւանդ իմոյ բախտիս Կ . և առեալ տա-
րան զնա 'ի տօսախուան որ Չիմէիր լին
անուանի :

Ի վաղիւ անդր ուրբաթուն եկին ժո-
ղովեցան յարքունիս աւագորեարն և
գիտնականք ամենայն, և Մուսղաֆա
վաշա հանդերձ ամենայն զորօք իւրովք
որք առհասարակ հրացանաւորք էին .
և բարձեալ զգիտին Սէլիմայ մեծաշուք
հանդիսիւ տարան 'ի Նալէլի ճամփի և
Թաղեցին առ հօրն իւրում : Այս վախ-
ճան եղև խոհական և արի արքային Սէ-
լիմայ , որ Թագաւորեաց ամս ութու-
տասն , և մեռաւ ամաց քառասուն և
եօթանց :

Ի նմին աւուր չոգաւ Մահմուտ ար-
քայ 'ի մզկիթ Այս սոֆիային . ապա
զԱլէմտար Մուսղաֆա վաշա կար-
գեաց վէզեր մեծ , և ետ նմա հրաման
և իշխանութիւն մաքրելոյ զաշխարհն 'ի
չարսակեր մարդկանէ : Եւ նա անդէն
'ի նմին խկ աւուր ձեռն 'ի գործ արա-
րեալ կալաւ մի առ մի զամենայն զաւագ-
որեարն , ոչ միայն զսպանողս Սէլիմայ ,
այլ և զորոց կասկած ինչ գժկամակու-
թեան տեսանէր՝ արս աւելի քան զե-
րեզուն և հինգ , և ետ գլխատել 'ի հը-
րասպարակի . և լռեաց աշխարհն առ

Ճամանակ մի :

Ողբացին Օսմանեանք զկորուստ մեծի վիառացն իւրեանց 'ի Սէլիմ', և յիրաւի . այլ ոչ անգլուտ էր կորուստն . և տեսչութիւնն Աստուծոյ ակտիեաց զնոսա տալով նոցին թագաւոր զոմն , որ ոչ միայն զառաքինութիւնս և զաւուրութիւնս Սէլիմայ յանձին երեր , այլ և զոր ինչ ոչն արգեօք ունէր նա՝ զան վիանդ հաստատութիւն 'ի խորհուրդս , զխոհական ընտրութիւն իւրոց սաշտօնէից , զանախնառու արդարութիւն առ յանցաւորս , և զմարդասէր զիջումն առ տկարս , սա ստացեալ կալաւ , և զարդիւնսն ահա այս երեսուն և երկուստ մեծամեծ գործովք յայտ յանդիման եցոյց՝ սիրեցեալ յիւրոցն , և դրուատեալ յօտարաց . և զարտասուս Ճողովրդոցն որ լացին զմահ նորա՝ սրբեաց . հօրամոյն նորին որդի Ապաիւլ Մէճիտ արքայ : Ժամ է արդ խմբագրել աստանօր առ Ճամայս կարճ 'ի կարճոյ զգլխաւորագոյնս յաշխարհալուր գործոց արքային Մահմուտայ ըստ ստուգագոյն սլատմութեանց ալիանատես սլատմագրաց , և յարել 'ի նոյն մասն ինչ կարևոր զթագաւորելոյն Մէճիտայ արքայի :

ժամանակ մի :

Ողբացին Օսմանեանք զկորուստ մեծի փառացն իւրեանց 'ի Սէլիմ', և յիրաւի. այլ ոչ անգլուտ էր կորուստն . և տեսչութիւնն Աստուծոյ սկոպիեաց զնոսա տալով նոցին թագաւոր զոմն, որ ոչ միայն զառաքինութիւնս և զաւուրութիւնս Սէլիմայ յանձին երեր, այլ և զոր ինչ ոչն արդեօք ունէր նա՝ զանվկանդ հաստատութիւն 'ի խորհուրդս, զխոհական ընտրութիւն իւրոց պաշտօնէից, զանակնառու արդարութիւն առ յանցաւորս, և զմարդասէր զիջումն առ տկարս, սա ստացեալ կալաւ, և զարդիւնսն ահա այս երեսուն և երկուամ' մեծամեծ գործովք յայտ յանդիման եցոյց՝ սիրեցեալ յիւրոցն, և դրուատեալ յօտարաց . և զարտասուս ժողովրդոցն որ լացին զմահ նորա՝ սրբբեաց . հօրամոյն նորին որդի Ապտիւլ Մէճիտ արքայ : Ժամ է արդ խմբագրել աստանօր առ ժամայս կարճ 'ի կարճոյ զգլխաւորագոյնս յաշխարհալուր գործոց արքային Մահմուտայ ըստ ստուգագոյն պատմութեանց ահանատես պատմագրաց, և յարել 'ի նոյն մասն ինչ կարևոր զթագաւորելոյն Մէճիտայ արքայի :

'ի բարձունն խափանարարացս, բայց
 թագաւոր որ խնաստուն, յստակամիտ,
 և անվեհեր ձեռնարկու 'ի մեծամեծս...
 Թող բազմեցի յայն աթոռ Մէհէմէտ
 ոմն, Բ, Սէլիմ ոմն Ա, Սիւլէյման ոմն
 Ա. Թող սատարեցէ նմա խոհական
 խրատութ ոմն Խայրէտաին փաշա, ոմն
 Սինան փաշա, ոմն Քէօփրիւլիւ փաշա
 և նմանիք նոցին, և ահա տեսցին Օս-
 մանեանք կենցաղէ անխտիր ընդ Եւրո-
 պացիս, նոցին վարէլ օրինօք զինուո-
 րութեան, բարգաւաճել զարուեստս
 և զգիտութիւնս, և համառօտ՝ այլա-
 փոխել բնաւ իսկ զկերպարանս թա-
 գաւորութեանն»:

Ամբարձաւ Մահմուտ արքայ՝ ոչ
 զմիայ, այլ զբազմաց յանուանի թագա-
 ւորաց անտի կրէլով յանձին զհանգա-
 մանս, և տանէր արդեօք 'ի գլուխ զայն
 ամենայն փոփոխութիւն ցանկալի, ե-
 թէ էր նմա և ժամանակին յաջողու-
 թեան լեալ ձեռնտու:

Այլ ուր մատեանս երկարապատումս
 արժան էր արձանագրել աստանօր, սա-
 կայն 'ի ժամանակին կարի հուսլ լինե-
 լոյ, և 'ի պատմաբանութեան արուես-
 տին յանյեղլի օրինաց բռնադատիմք
 առ ժամն համառօտել և եթ զերևելի

երևելի արարուածս թագաւորիս մեծի,
զմանումբն հարևանցիկ արարեալ:

Պատմագրեացուք և զոր 'ի ժամանա
կին վրդովմունս օսմանեան աշխարհին,
որովք նախ սարսեալ և ասպա կայկայ-
եալ ամրացաւ հոյակապ թագաւո-
րու թիւն արքայիս Մահմուտայ. և յետ
այնորիկ տեսցուք զմիջօրեայ պայծա-
ռութիւն անբաստութեան նորա և
արժանաժառանգ որդւոյ նորին՝ յոր
վայելեմբս զուարթամիտ և երախտա-
պարտ սրտիւ:

Քսան և երից ամաց էր Մահմուտ
արքայ 'ի թագաւորեւ իւրում. և յամ-
սեանն օգոստոսի յաւուր մետաքս-
ներորդի յամին 1808 ածաւ ընդ մէջ
զսուսերն երկսայրի: Նորատեսիլ իմն
դէսք պատահեցին յայնժամ. զի մեծ
վեղերն Մուսղաֆա Պայրադտար՝ տե-
սաւ 'ի հանդիսի անդ շուրջ պատեալ
յերեքարիւր Աւնաւուտ զօրականաց
վաւելոց 'ի հրացան, 'ի սուսեր և 'ի
գաշոյն, և ինքն 'ի ձեռին իւրում ունե-
լով հրացան փոքր. և այս ամենայն հա-
կաւակ իմն էր օրինաց աշխարհին, որ
'ի հասարակաց հանդէսս պատուիրեն
անդէնս լինել ամենեցուն, և ենիչէրեաց
անդամ դաւազանս սպխտակս և եթ ու-

նեւ 'ի ձեռին :

Քաջ խելամուտ էր այրն Մուսգաֆա կարևոր պիտոյից կանոնաւոր զօրաց, զորոյ զփորձն ևս տեսեալ էր 'ի վերջնում պատերազմին ընդ Ռուսս . և զայն կարի դէպ ժամանակ վարկանէր 'ի կատարումն իւրոցն խորհրդոց : Վասն որոյնախ առաջին զորոց միանգամ կասկած 'ի մտի ունէր թէ հակառակեսցին ելից իրացն, զնոսին հոգացաւ բառնալ 'ի միջոյ, զԴայեար փաշա ետ գլխատել և զՍէյիտ Ալի յաքսորս առաքել, և զայլս ընկէց յիւրաքանչիւր պատուոյ, կարգեալ 'ի տեղիս նոցին զՏամիզ փաշա, զՊէհհիճէֆէնաի և զայլս 'ի մտերմաց իւրոց :

Արդ խորհուրդ կալաւ Մուսգաֆա ընդ համախոհս իւր . և տեսեալ զն յուրովք 'ի քաղաքականացն և 'ի զինուորական աւագաց մեծամեծս շահելով 'ի վաղեմի կարգաց զինուորութեանն՝ չկարէին դիւրաւ հաւանել ընդ նորոգութիւն այնպիսի, եղ 'ի մտի հրաւիրել 'ի Կոստանդնուպօլիս զամենայն աւագ որեար պետութեանն, և յայտնել նոցա զխորհուրդս իւր . այս ինքն էր նորոգել զնախնի կարգս ենիչէրեաց, բառնալ զզեղծմունս սպրդեալս 'ի նո-

սա 'ի Ժամանակին յերկարու[թենէ և 'ի մեղկիչ ճոխու[թեանց, մուծանել 'ի նոսա զէւրոպացւոցն զինուորու[թեան զմարզս, և հաստատել անդէն վաղվա զակի օրինակի աղադաւ գունդ մի զօրաց կանոնաւոր Մէյմէն անուանեալ . քանզի վատահամբաւ եղեալ էր այնուհետև անունս Նիզամի Ճէտիս :

Ի սկզբան ամեանն հոկտեմբերի կոչեցան ամենայն բդեաշխք և կուսակալք սլետու[թեանն 'ի [Թադաւորեալ քաղաք անդր առ 'ի խորհուրդ 'ի մէջ առնուլ, որպէս ասէր Մուսդաֆա, զկարևոր ինչ իրաց . և որ չկարիցէ ոք ինքնին գլխովին դալ 'ի կոչն արձակեսցէ զայր ոք իւր գործակալ և փոխանորդ :

Գային հասանէին այնուհետև 'ի Կոստանդնուպօլիս կողմնապետքն Եւրոպիոյ և ասիակողման, կուսակալք և գաւառապետք մօտաւոր վայրաց քաղաքին, կուսակալն Գարամանայ, և իշխանք և ցեղապետք հզօր տոհմիցն Չափան օղլու և Գարա Օսման օղլու անուանելոց, ևս և Գատը փաշա արամբք մարտիօք իբրու երեք հազարաւ :

Խորամանկ բդեաշխն Եանեայի Տէփեալէնլի Ալի փաշա արձակեաց 'ի տեղի իւր նուիրակ զոմն՝ հանդերձ սա

կաւածեռն գնդաւ, որումք և սլատուէր
 եա քաջ զննել զամենայն, սակաւա-
 խօս լինել, և զբազմացն կարծիս հաս-
 տատել: Բազումք 'ի կուսակալացն
 Բուլղարաց նախանձաբեկք ընդ փառս
 Պայրագտարին՝ ոչ միայն չեկին 'ի հրա-
 ւէրն, այլ և ոչ փոխանորդս առաքե-
 ցին: Բգեաշխքն Կարուց, Կարնոյ,
 Մուսուլայ, Պաղտատայ, և միջագե-
 տաց կարի բացականք էին. և կուսա-
 կանն Եգիպտոսի Մէհէմմէա Ալի փա-
 շա, քանզի չունէր ենիչէրի ղոք 'ի գուն-
 դրս իւր, ոչ ինչ հարկ համարեցաւ գալ
 'ի ժողովանդր:

Արդ իբրև ժողովեցան հրաւիրա-
 կանքն 'ի մեծի սրահի անդ յասլարանս
 վէղերին, նա շուրջ սլատեալ յաւագա-
 նւոյն և 'ի խորհրդական ատենակալաց
 պետութեան և 'ի գլխաւոր օրէնագի-
 տաց, կալաւ ատենաբանել անդանօր
 ահեղ ձայնիւն և խիզախ կերպարանօք,
 և առաջի արար նոցա իբրև 'ի դիմաց
 արբայի ութ գլուխս բանից որ յայս
 բովանդակէին, զի մի ևս լիցի զօրագլու-
 խաց ենիչէրեացն կաշառովք ժամանել
 յայն սլատիւ. զի ամենայն ենիչէրիք
 անամուսին 'ի ձմերոցս բնակեսցեն, և
 նոքա ևեթ ընկալցին զուռճիկս. զի մի

վճարեացին ուռճիկքն տարածամք. զի
 չափի դիցի ուռճիկ և պարենի և զգետ-
 տուց ենիչէրեացն ըստ վաղեմի կանո-
 նադրութեանց արքային Սիւլէյմանայ,
 և զի վարժեացին նոքա 'ի հրահանգս
 զինուց կարևորաց ըստ օրինի այլոց
 Եւրոպականաց : Եւ քանզի դժուա-
 րին իմն է, ասէ, բառնալ 'ի միջոյ վաղ
 ընդ փոյթ զապականութիւնս զայսո-
 սիկ, կամք այս են մերոյ արքայի՝ զի
 աստտօին առցին ընտրանաւ արուորա-
 գոյնք յենիչէրեաց և յամբօխէն ըստ իւ-
 րաբանչիւր կամացն ազատութեան, և
 մարդեացին 'ի վարժս եւրոպական հրա-
 հանգաց, և յաւելցին սոքա 'ի համար
 Սէյմէն անուանելոցն զօրականաց : Եւ
 զովականքն ամենեքեան իբրև ընդ մի
 բերան գովեցին զխորհուրդն, զի ոչ ոք
 էր որ անգիտանայր զապառուսմ բարս
 ենիչէրեաց. վասն որոյ և առ հասարակ
 ձեռնագրեալ հաստատեցին զհրովար-
 տակն արքունի, և գենապետն ինքնին
 առանձին վճռաւ կնքեաց զիրաւունս
 գործոյն :

Մինչև ցայս վայր բազում խոհական
 զգօնութեամբ վարէր Մուսղաֆա փա-
 շա, օժտանդակեալ և յիւրոյին հանճա-
 րոյ և յօտարին խորհրդոց, և չէր ինչ

անյուսալի հանեւ ընմա՛ի գլուխ զգործն զայն զմեծ: Այլ նա բարձրամտեաց յոյժ ընդ յաջողուածսն, և անփոյթ արար այնուհետև զկարևոր խնամովք զգուշութեան. և փոխանակ ձեռնարկելոյ տակաւ ՚ի նորոգութիւն կարգաց ենիւզերեացն՝ յինքն յանկուցանելով զգորավարս նոցին հանդերձ օրէնքս գիտացն գասուք, վաղվաղեաց մեծաւ խստութեամբ խլել և քակել զճնացեալ ապականութիւնսն արմատացեալս ՚ի ժամանակացն յերկարութենէ: Եւ քանզի դրամոց պէտք էին ՚ի շուտափոյթ կատարումն գործոյն, հարկ ՚ի վերայ եդ իշխանաց և զօրագլխաց շատանալ երկր մասամբ առաջնոյ ռոճկին իւրեանց, և զնորընտիր զօրականն ևս ոչ որպէս կարծելի էր նոցա վարձարեաց. և որ առաւել ընդհարաւ յաչս ամբոխին՝ զի զնոր զայն գունդ ոչ յենիւ չէրեացն ձմերոցս բնակեցոյց, այլ ՚ի ձմերոցս նորակարգ զօրականացն Սէլեմայ բարձելոց ՚ի միջոյ, այն որ յԻւսկիւտար:

Այոցոյիկ աղագաւ թշնամեացն ընդ Պայրագտարայ և բարեկամք անգամ նորին, ևս առաւել երկոքին գատաւորքն զօրաց, և պալատականքն առ

հասարակ : Եւ ինքն իսկ արի արքայն
Մահմուտ չկարէր հաւան լինել ընդ
այնչափ խրոխտանս իւրոյ փոխանոր-
դին :

Մուսգաֆա փաշա յեցեալ 'ի զօրու-
թիւն վեշտասան հազար խուժանին իւ-
րոյ՝ և յերիս հազարս Գատը փաշային ,
յընչաց քերէր զամենայն բանս ամբո-
խին և զաւագանւոյն : Եւ արդարև ա-
հագինք իսկ էին արքն արիւնդուռուտք
եկեալք 'ի տար աշխարհէ . սակայն թըշ-
նամիք նորա հնարեցան խորտակել զզօ-
րութիւնս նոցին , և գրգռեալ շարժե-
ցին զմանս 'ի բզեշտից եւրոպակող-
ման , ընդ որս և զհամբաւեալ բզեաշին
Փիլիպպէի զՄոլլա սոլա , ասպատա-
կել 'ի սահմանս Վլահաց մօտ 'ի Ռուս-
ճուգ : Աճապարեաց Ալէմտարն արձա-
կել անգր արս վեց հազար յիւրոց ան-
տի . նոքա իբրև հարան 'ի Մոլլայէն՝
արձակեաց և զայլս հետ զհետէ մինչև
չմնալոյ առ իւր աւելի քան զարս վեց-
հազար :

Անգղուշութեան էր գործն . այլ
անգղուշադոյն ևս գտաւ 'ի չպահել
զարսն մնացեալս համախուժք 'ի մի
վայր , այլ թողուլ զնոսս վայրավատինս
ընդ փողոցս քաղաքին :

Եկին հասին աւուրք ծոմապահու-
թեան Բամաղանին . և 'ի ժողովել Տաճ-
կաց յամենայն գիշերս 'ի հասարակաց
ժողովարանս քաղաքին , ոչ այլ ինչ էր
լսել յամենեցուն բերանոյ՝ եթէ ոչ
բանս քրթմնջանաց և բամբասանաց և
նղովից ընդդէմ՝ Մուսղաֆայի . մինչև
թղթեան անգամ հաստատել աստ և
անդ . 'ի քաղաքին , յորս յայտնապէս
սպառնային բառնալ ընդ հուս 'ի միջոյ
զՄուսղաֆա հանդերձ իւրովքն աւա-
ղակուտ արամբք : Քանզի հարկ խսկ էր
վաղ ընդ փոյթ զինի տօնին թողու-
լքանել ենիչէրեաց զկարգն վաղեմի և
զանուն , և նորանորս 'ի տեղի նոցին
յանձն առնուլ , և կամ վարատական
գնալ ցրուել յիւրաքանչիւր երկիր
հայրենի :

Ազդ առնէին Ալէմտարայ բարե-
կամքն իւր և խրատ տային գնալ յԱդ-
րիանուպօլիս , ընդ իւր ածելով և զար-
քայ և զեղբայր նորին զՄուսղաֆա .
թողուլ քանել զՌուսճուդ , և զարմն
իւր դարձեալ զանձամբ գումարել :
Այլ նա խրոխտացեալ յանհոգս և
մեղկեալ 'ի ժիր և 'ի դործունեայ ա-
ջալընութենէ , ոչ ինչ անսաց նոցա :

Ապա 'ի հնգետասաներորդի աւուրք

ամենանն նոյեմբերի, յորոյ 'ի վաղիւն տօն էր Տաճկաց՝ Գատըր կէճէսի ա նուանեալ, վէղերն ըստ վաղեմի սովորութեան չողաւ ընդ երեկս յայց դեն պետին՝ ունելով ընդ իւր թիկնապահս ոչ ինչ աւելի քան զերկու հարիւր: Եւ իբրև ելանէր անտի, տեսեալ զի հրապարակն ամենայն խոռեալ էր մարդկամբ, հրամայեաց իւրոցն կազմ ունել զղէնս իւրեանց, և լախտիւք և մահակօք վանել յառաջոյ զամբօխն: Ժողովուրդն որ 'ի տեսիլ և եթ հանգիսին թուէր հասեալ անդր՝ զարհուրեցաւ 'ի սպառնալեաց անտի և 'ի մահակէ սպտուիրակացն, և վաղ ընդ վոյթ զերկիւղն 'ի զայրոյթ փոխեալ՝ դումարեցան դարձեալ 'ի Ժողովատեղի իւրեանց և 'ի ձայն բարձր բողոք ունէին այնուհետև զարարուածոցն Մուսղաֆայի:

Ընդ այն բարբառ աղաղակի գորդեցաւ քաղաքն ամենայն՝ խուռն բազմութիւնք սպառազինաց զիմեցին առ զօրավարն ենիջէրեաց. անդր ընթացան և ոմանք յօրինադիտաց. և խորհուրդ 'ի մէջ առեալ հաստատեցին խորտակել նախ զպահանորդս Ալէմտարայ, և մի անգամայն յարձակել 'ի վերայ նորին,

որ յայնմ պահու յանհոգս իմն կայր յիւրումն կանանոցն : Ի յեղակարծ շփոթից անախ յահի լեալ արանցն Ա լէմտարայ , ոչ յայլ ինչ ուչ կալան՝ բայց 'ի ղերծուցանել զանձինս իւրեանց փախստեամբ : Ի նմին ժամանակի մինչ չև հասեալ սպառազինաց յապարանս վեղիւրին՝ ոմանք յենիչէրեաց հուր հարին 'ի մերձակայ տունս ըստ շնչելոյ հողմոյն սաստկութեան , որով ընդ հուպ բորբոքեցաւ և պալատն մեծ :

Այն ինչ շտապէին պահանորդքն Ա լէմտարայ 'ի շնջուցանել զհրդեհն , հասին 'ի վերայ նոցա ենիչէրիք սպառազէնք վեց հազար , և խորտակեցին զնոսա . և սպա շուրջ բոլորեալ զապարանիւքն՝ չետուն բնաւ թոյլ ջրհանս ածել կամ օգնականութիւն ինչ հրդեհելոյ պալատանն հասուցանել : Այրէր տոչորէր շինուածն ահագին իբրև զկատարս հրաբուղն լերանց . սոսկալի էր ճարճատիւն յարկացն և կործանումն պարսպաց , անպատմելի աղմուկ շփոթի պաշարելոցն , և աղետալի աղաղակ և կառաջ պահանորդաց և սպասաւորաց , որ 'ի գիմել իւրեանց կիսայրեացս 'ի փախուստ՝ խողխողէին անգրէն 'ի տեղւոջն 'ի սրոյ ենիչէրեաց : Անագան

զգացեալ էր զերան Մուսղաֆա փաշա,
 և ոչ ևս էր հնար ապրանաց • լուծաւ
 չքաւ այնուհետև յընդաբոյս արուժե-
 նէն, և ՚ի բուռն արկեալ զարկի մի ա-
 կանց պատուականաց և քսակս ինչ ոս-
 կւոյ, խոյս ետ ընդ երկուց ոմանց յըն-
 տանեաց իւրոց և թագեաւ յաղիւ-
 սակերտ աշտարակ մի փոքրիկ՝ զոր իբրև
 անբոյթ պատասպարան պատրաստեալ
 էր յառաջագոյն ՚ի պարտիզի անդ ապա-
 ըանիցն, և ընդ աշտարակուն ական հա-
 տեալ էր, և անցս դողուղի ճանապար-
 հի, և վառօդ և լուցկիս բազում հան-
 դերձեալ յականին :

Ի վաղիւ անդր ՚ի շիջանեւ հրդեհին
 համարէին ենիչէրիք եթէ և Մուսղա-
 ֆա փաշա հրկեզ լեալ իցէ • այլ իբրև
 տեսին զաշտարակն տակաւին ևս կան-
 դուն մնացեալ, յարձակեցան ՚ի վերայ
 նորա, և սկան հրացանս ընդ լուսա-
 մուտան ՚ի ներքս արձակել • և որք ընդ
 Ալէմտարայ ՚ի ներքս անդ էին՝ մեծաւ
 քաջութեամբ զգէմ կալան նոցա, այլ
 ՚ի վախճանի անկան մեռեալք, և ոմանք
 ևս ընդ պատուհանսն փախուցեալ զեր-
 ծան : Իբրև ետես Մուսղաֆա փաշա
 զի ենիչէրիք ածին և թնդանօթ մեծ ՚ի
 բախել զաշտարակն, և բազմութիւն

յոյժ 'ի նոցանէ խոնեալ կայր 'ի վերայ
 ականին զոր իւր իսկ հատեալ էր, հուր
 եհար ինքնին իւրով ձեռամբ յականն ,
 և աշտարակն և սլաշարիչք առ հասա-
 րակ ահագին ճայթմամբ ընդ օդս 'ի
 վեր ոստուցան . իսկ ինքն անդէն ընդ
 փլատակաւն անկաւ մեռեալ :

Յանհնարին խոռվութեան ժամն
 նակին սիւն հաստատութեան պետառ-
 թեանն եկաց Քամիլ վաշա՝ որ ծովա-
 կալ էր յայնժամ : Եբրե ազգ. եղէն նմա
 իրքն՝ գումարեաց վաղվաղակի զամե-
 նայն սպայս իւր և զզօրականս , և երդ-
 մնեցոյց զնոսա՝ չլեւ այլ ումէք բայց
 արքային հրամանի : Մխաբանեաց ընդ
 իւր զզօրագլուխ թնդանօթաձիւղ զօ-
 ըացն , և զնորնտիր գունդսն կոչեաց
 'ի ձմերոցաց նոցին , և հրամայեաց նաւս
 երկուս մեծամեծս ամեւ կացուցանել
 հանդէս պարանից զօրավարին ենիչե-
 րեաց , և հարկանել զնոյն արձակմամբ
 ումբաց անդադար : Կոչեաց 'ի թիկունս
 զՔասր վաշա՝ որ իւրովք հաղարօքն
 կայր յԵսկիւտար . արձակեաց ընդ ա-
 մենայն ճանապարհս որ հանեն 'ի թա-
 դաւորեալ քաղաքէ անտի յԱդրիա-
 նուպօլիս և 'ի Սիլվիլի արս , զի զորս
 միանդամ գտանիցեն յեկեղեղեաց՝ ընդ

սուր անցուցեն : Ետ ևս համբաւել՝ ե-
թէ Պայրադտարն վախստեամբ զեր-
ծեալ ՚ի հանդերձ կանայի, և զզօրնն իւր
վերստին զիւրև ածեալ հանդերձ բազ-
մութեամբ այլ ևս զօրացն գլխէ գայ ՚ի
Կոստանդնուպօլիս. այլ ոչ ինչ զարհու-
րեցան Ենիզէրիք. քանզի թիւ համօրէն
Սէյմէն անուանելոցն զօրաց ոչ ինչ ա-
ւելի էր քան զտասն հազար :

Մահմուտ արքայ չկարէր գորովել
՚ի Պայրադտարն՝ որ իւր իսկ ընդդէմ
իշխեաց բռնանալ. սակայն խոհական
խորհրդով հարկ համարեցաւ զնորա
կողմն ունել առ Ժամն, զի և անգէտ
էր անցիցն անցելոց ընդ նա : Հրաման
եա պալատականաց ամենեցուն ՚ի զէն
քնթանալ. կոչեաց ՚ի ներքս զնորընտիր
գունդան, և կարգեալ զնոսա ՚ի վերայ
պարսպաց ՚ի ցամաքակողմն կոյս՝ հրա-
մայեաց վարել հրացանօք զամենեսին
որ անդր մերձենայցեն. և Գատը վաշա
իւրով դնդաւն եկն եմուտ յառաջին
գաւիթ անդր ապարանիցն արքունի :

Ի վաղիւ անդր որ օր վեշտասան էր
նոյեմբերի, յայգուէ մինչև ցընդերեկս
հրձիգ եղեալ նորընտիր դնդացն յենի-
չէրիս անդր, վանեցին զնոսա. և երկա-
քին նաւքն ոչ դադարէին ՚ի հարկա-

նեւոյ զտուն զօրավարին ենիչէրեաց և զամենայն ամբոխն որ ընդ այն տեղիս յածէին: Միայն աւանք քաղաքին յան գորրու կային, և թնդանօթածիդ զօրա կանքն 'ի սլատնէչս և 'ի ձմերոցս իւրեանց զկայ առեալ մնային իրացն կատարածի:

Սկսան այնուհետև և ենիչէրիք զանգիտել և սարջանալ զի վաղ յայտնեցին զխորհուրդս իւրեանց: Չայն իբրև գլտաց Բամիզ փաշա, քարոզ կարգաց թողու թեան ամենայն ենիչէրեաց՝ բայց 'ի զօրավարէ նոցին: Այլ Գատը փաշա ոխերիմ թշնամի ենիչէրեաց՝ խորհուրդ ետ յարձակել 'ի խռովիչսն, և հարկանել կոտորել զնոսա 'ի սուր սուսերի, 'ի իսրառ զգուշու թեան ամենայն ժողովրդեանն մի ևս այլ յայնպիսի ուձիրս մտաբերել: Արքայ հաւանեալ էր ընդ խորհուրդ ծովակալին • իսկ Գատը փաշային թոյլ ետ ցածուցանել և թ զաղմուկն առանց ինչ մեծի հարուածոց և հրկիզութեանց:

Եւ Գատը փաշա ընդ այգն չորեքհազար արամբք և չորիւք թնդանօթօք յապարանից արքունի • և յերիս առաջս բաժանեալ զօրսն՝ անհնարին նախձիրս գործեաց յենիչէրիս, և լցան փողոցք

քաղաքին առ հասարակ դիտամբք կոտորելոց • զի զաղաղակ բարձեալ գոչէին Սէյմէնքն • « Ո՞ւր իցեն ենիչէրիք • եկեսցեն կացցեն 'ի միջն, զի մարտ դեցուք » • և զորս միանգամ ընդ առաջ սլատահէին՝ անդէն 'ի տեղւոջն գիւթաւ կացուցանէին :

Եհաս Գատը փաշա մինչև 'ի ձիարձակարանն և վանեաց զամբոխն որ շըրջափակեալ կայր տակաւին զապարանիւք վէղերին • և թողեալ անդ հատուած մի 'ի զօրացն իւրոց, զմնացեալն և սյերիս դունդս բաժանեաց • զմին արձակեաց յԵտիգուէ, զմիւսն 'ի մզկիլիմն Սիւլէյմանկէ, և զերրորդն ինքնին առեալ գիմեաց 'ի տուն զօրավարին ենիչէրեաց • սլատուէր տուեալ և այլոց՝ անյապաղ վճարել զգործն յոր երթային, և գալ ժողովել առ իւր :

Այլ նոքա զակատեալք զհետ յափըտակութեանց, մտանէին 'ի տունս տունս և սուր 'ի վերայ եգեալ կոտորէին յանխնայ զամենեսեան զարս և զկանայս, զժերս և զմանկունս : Իբրև տէսին ենիչէրիք զգործս նոցա և զցրումն՝ քաջալերեցան, դունդ կազմեցին և յարձակեալ կոտորեցին զաւարառուսն զայնոսիկ • յորոց վերայ և քաղաքացիքն 'ի

վերուստ 'ի պատուհանից իւրեանց հոսէին զամենայն որ ինչ 'ի ձեռս անկանէր նոցա, ոմն վիրգս, ոմն մահակա, և ոմն իւղ և ձէթ եռացեալ. որով բորբոքեցան 'ի տեղիս տեղիս և հրդեհք բազումք :

Իսկ երբեակ գունդք Գատը փաշային գարձան յետս, և զերծան նախ 'ի ձիարձակարանն, և ապա յարտաքին հրապարակ ասարանիցն արքունի. ուրանօր մեծաւ քաջութեամբ մաքառեալ ընդ ենիչէրիս՝ վանեցին զնոսա առ տեղեան. այլ նոքա երթալով երթային և աճէին 'ի բազմութիւն, որք և հրձիգ արարին զձմերոցն Այա սոփիայի, և ընդ նմին զամենայն զփողոցն զայն՝ որ մի էր 'ի մեծամեծ թաղից քաղաքին : Մահմուտ արքայ որ յարքունեաց անտի գէտակն ամբարձեալ 'ի զնին կայր աղետալի անցից հրդեհին՝ պատուէր հրամանի արար առ Գատը փաշա գաղաբէլ 'ի կռուոյն, և առ զօրավարն ենիչէրեաց հրովարտակա արձակէր՝ զամենայն փոյթ 'ի մէջ առնուլ առ 'ի զառաջս ունելոյ զհրդեհին, ապա թէ ոչ՝ մահու մեռանիցիս ասէր : Ի նմին ժամու գաղարեցին հրձիգութիւնք պալատականացն յենիչէրիս, և զօրավար նոցա

փութոյ սննդութեամբ հասուցեալ ջրը հանս և շիջուցիչս՝ ճգնէր խափուցանել զբռնութիւն հրդեհին. և եթէ չէին հրասպարակքն և մզկիթք, քաղաքն ամենայն ՚ի մեծի վտանգի կայր հանդերձ պալատամբն :

Այնչափ խնամք թագաւորին և ևս զայրացուցին զնառնամբոյն խուժան սպստամբացն . որոց գիմեալ ՚ի մեծ գուռն սպարանից արքունի՝ սպառնալից գոչմամբ լուտային ընդդէմ պալատականաց և արքայի իսկ գլխովին . և ոմանք ևս զաղաղակ բարձին՝ որպէս թէ կամիցին զթագաւորել Մուսղաֆայի : Յայնժամ որ շուրջն կային զարքայիւ առաւել ևս բռնադատէին զնա ՚ի կատարել զխորհուրդ իւրեանց՝ զոր յաւուրց հետէ անդադար տային նմա, բառնալ ՚ի միջոյ զեղբայրն իւր զՄուսղաֆա՝ յոյր սակս մարտնչէին ենիչէրիք : Եւ յայտ ևս եղև, զի սուրբան Մուսղաֆա ընդ ձեռն չէյսկէթուլլա՛ գլխոյին թուլթա երիս ինքնագիրս առաքեալ էր ցայնժամ առ ենիչէրիս, սագրելով նոցա սպանանել զՄուսղաֆա փաշա, ընկենուլ յաթոռոյ զարքայն Մահմուտ, և զանձն իւր ամբառնալ վերստին . և խոստանայր նոցա

դրամն երկու հազար քսակաց : Չայս թուղթ իբրև ընթերցան 'ի պալատան անդ , 'ի հրամանէ արքային յարձակեցան 'ի վանդակ անդր և սպանին զՄուսղաֆա :

Յայնմ սահու մինչդեռ ամբոխն զհետ էր յուզել յաւերակս ասպարանից վեղերին զոսկի և զարծած , առ ոտամբ աշտարակին փոքու գտաւ դուռն մի երկաթի . զոր իբրև բացին տեսաւ սենեակ մի , և 'ի նմա դիակունք երեք . յորոց մի էր նա ինքն Մուսղաֆա փաշա , և առ նոքօք դնէին քսակք ոսկոյ և արկեղք ականցն պատուականաց : Աղքեղև գիւտն վաղվաղակի առ զօրավարն ենիչէրեաց , որ իւրովքն հանդերձ ակնկալեալ մնայր ջայնժամ արշաւանին Ալէմտարայ 'ի քաղաքն արտաքուստ . վասն որոյ խնդացին առ հասարակ , և տոռն զոտից դիականն արկեալ քարչեցին մինչև 'ի հրատարակն Եթմէյտանի , և ժամն հինգ կախեալ զոտիցն՝ ասլա իջուցին զնա և տարեալ ընկեցին 'ի փոս մի արտաքոյ Ետիգուլէին :

Յայնժամ լբան սարտասեցան բարեկամք և կուսակիցք Ալէմտարայ . և Սէյմէնքն անուանեալք և զօրականք Գասար փաշային առ հասարակ արկին 'ի

բայ զզէնս իւրեանց՝ եղբարս իւրեանց
կոչելով զէնիչէրինսն, և սպառնացան
ևս՝ ի կորուստ մտանել զԳատը փաշա և
զԾովակալն Բամիզ, որ վաղու ևս աճա-
սպարեալ էին ՚ի վախուստ : Քանզի
Մահմուտ արքայ ինքնին խնայեալ
յարան՝ ասաց նոցա մտանել ՚ի նաւն
սպարաստական և խուսել ՚ի քաղա-
քէն : Սախայն էնիչէրիք ընթացեալք
յապարանս նոցա, հուր հարին, և
զինչսն առին յաւարի :

Ուրբաթ էր օրն, և հարկ ՚ի վերայ
կայր ՚ի մզկիթ ելանել արքայի : Սմին
իրի եմուտ զօրավարն էնիչէրեաց առ-
արքայ • և մինչ չև նորա բարբառեալ
ինչ էր գոչեաց արի արքայն զայրագին
ընդդէմ նորա և ասէ • « Մինչև ցերբ
ոչ դադարիցէ յանդուգն անզգամու-
թիւն և ասկերասան խժգժութիւն ե-
նիչէրեացդ • և յորո՞ց իրաւանց այսչափ
մահունք գործեցան և արիւն անսպարտ
հեղաւ ՚ի գետին : Միթէ ես ինչ հնարեցի
զՍէյմէնացն գունդս, կամ թէ վէղիրն
յանձնէ ինչ հանճարեաց զնորաձևու-
թիւնս զայս • ո՞չ ապաքէն համօրէն ա-
մենայն իշխանք և սկտք աշխարհիս, և
էնիչէրիքդ իսկ գլխովին հաւանեալ
հաճեցայք և բան ետուք, և երգուայք

ևս 'ի գլուխս ձեր ու և ցուցեալ նմա զԹուղթ դաշինն ասէ. « Ո՞չ ահա ձեր ենիչէրեացդ է կնիքս: Այլ քաջ իսկ 'ի վերայ հասեալ ծանեայ էս զխորհուրդքս անդգամութեան ձերոյ. զի զՍէլիմ արքայ սպանիք, և զՄուսդաֆա արքայ ետուք սպանանել. և արդ էս միայն մնացի. ոչ այդպէս, այլ ահա և էս ինքնին իսկ դեղամահ ելանեմ 'ի կենցաղոյս, և դուք արարէք զոր ինչ և կամիք »: Չայս ասացեալ բռուն եհար 'ի բաժակ օշարակին. այլ զօրավարն աղաղակեաց անդէն, և ընթացեալ յափրչտակեաց 'ի ձեռանէ նորա զբաժակն և եհար զգետնի ասելով. « Չի գործես տէր արքայ, մի տէր ու և անկեալ համբուրեաց զոտս նորա, և յաւել խօսել առ նա բաղում բանս ողորանաց:

Յայնժամ ասէ ցնա արքայ. « Ելից էս 'ի մղկիթն. այլ թէ տեսից յուղւոջ անդ զինեալ զոք, մեռանիմ 'ի տղւոջն »: Ել վաղվաղակի զօրավարն արտաքս, և ետ քարոզ կարդալ ընդ ամենայն փողոցս քաղաքին, եթէ « Ահա կալաք զՎատր փաշա և զՏամիզ փաշա և տարաք յԵթմէյտանի, և 'ի ցից ունիմք հանել զերկոսին միանգամայն. հասդա որ ենիչէրի ոք իցէ՝ անդր դուամ

րեացի” : Եւ ՚ի սուտ համբաւոյն պատ-
րեալք ընթացան ՚ի տեղին ոչ միայն
ենիչէրիք, այլ և ՚ի քաղաքացեաց անտի
անհամար մարդիկ : Յայնմ պահու ել
արքայ ՚ի մզկիթն, և դարձաւ անդրէն,
և ետես և ոչ զոք :

Յետ այնորիկ բարձին ենիչէրիք ըզ-
դիակն սուլդան Մուսղաֆայի, և տա-
րեալ թաղեցին առ հօրն իւրում, և չե
ևս զիջեալ ՚ի յախուռն լրբութենէ իւ-
րեանց՝ դարձան յարքունիս, և պահան-
ջէին տալ ՚ի բուռն զայս ոք և զայն ՚ի
պալատականաց • սակայն ոչ ինչ գրք-
դուեցուցին զարքայ յարիական հաս-
տատութենէն • զի ընկալան ՚ի նմանէ
պատասխանի • « Չտամ ես ձեզ և ոչ
զոք • և թէ մեզ ինչ իցէ ուրուք յիմոց
պաշտօնէից, կարող իսկ եմ՝ ես ինքնին
պատուհասել զնա ” : Եւ նոքա պա-
պանձեալ դարձան յիւրաքանչիւր տե-
ղիս :

Իսկ ապա խորհուրդ ՚ի մէջ առեալ
գլխաւորացն ՚ի զօրագլուխս ենիչէ-
րեաց՝ ինդրեցին զներումն յարքայէ,
և երդուան նմա ղհաւատարմութիւն
անդրժեղի, և դենպետն հանդերձ համ-
օրէն օրինականացն դասու ինդա-
կից եղև արքայի վասն խաղաղութեան

պետութեանն: Զնոյն և ամենայն
բղէաշխք և կուսակալք արարին. և թէ
պէտ ոմանք 'ի նոցանէ փորձեցին դար-
ձեալ ձեռնառ լինել 'ի ծածուկ կու-
սակցացն Ալէմտարայ, այլ ոչ ինչ ոչ կա-
րացին վճարել. և հզօրագոյնքն 'ի նո-
ցանէ յետ սակաւուց բարձան 'ի միջոյ:

Քանզի Տամիզ փաշա՝ որ բնիկ էր 'ի
Խրիմէ, փախուցեալ անկաւ 'ի Ռու-
սաստան. Գատը փաշա յայլակերպս
եղեալ փախեաւ յԻկոնիոն, և խորհէր
դարձեալ զօրաժողով լինել 'ի ջնջումն
ենիչերեաց, այլ անկաւ 'ի բուռն և նա
և չարամահ եղև: Ալի էֆէնտի և Պէհլիճ
էֆէնտի ամիսս ինչ ճողոսրեալ զան-
ձինս 'ի ձեռաց թշնամեաց իւրեանց,
'ի լուր թողութեան եղերց յանցա-
նացն 'ի վեր երևեցան, և խեղդամահ
եղեն: Եւ ահա զայսօրինակ վախճան
եղև մեծի խռովութեանն՝ որպիսի չէր
երբէք երևեալ 'ի կոստանդնուպօլիս:

Յետ այնորիկ հաստատեաց Մահ-
մուտ արքայ զաւագորեարն յիւրաքան-
չիւր իշխանութիւնս. զինիքն արքունի
եա առ ժամն ցՄէհէմէտ փաշա, և
զՄէլիա Ալի փաշա կարգեաց վերստին
'ի ծովակալութեան իւրում. և հրա-
ման ետ վաղվաղակի ձեռն 'ի գործ առ-

նեւ ՚ի շինուած ապարանից վէղերին և այլոց հրդեհակէզ տեղեաց: Հրաւրեալ ապա ՚ի կայսերէն Ռուսաց ՚ի հաշտութիւն խաղաղութեան, արձակեաց ՚ի քաղաքն Եաշ պատգամաւորս ՚ի դիմաց իւրոց զՏէիս էֆէնտին Ղալիպ փաշա և զՄուրատ Մոլլա, և ընդ նոսա թարգման մեծ զՏիմիթրաշքօ Մուրուզ: Այլ պատ ՚ի պատ հնարք գեսպանացն Անդղիացւոց և Աստրիոյ յապաղեցին զիրան. քանզի ուշ եղեալ ջանային սոքա ՚ի թշնամութիւն գրգռել զՕսմանեանս ընդդէմ Գաղղիացւոց և Ռուսաց՝ այն ինչ տակաւին հաշտելոց ընդ միմեանս: Իսկ իբրև ՚ի մի վայր եկին պատգամաւորք Ռուսաց և Օսմանեանց, կոմսն Փրոզոուովսքի հիմն պայմանաց հաշտութեանն զայս եդ, զի ամենայն երկիրն որ յայնկոյս Դանուբայ՝ ՚ի ձեռս Ռուսաց մնացէ: Եւ ՚ի սնդեւ Օսմանեանց՝ եթէ կարի իմն է պահանջումսդ և հակառակ կամաց մերոյ արքայիս, լուծաւ ժողովն, և Մահմուտ արքայ աղամայ կամօք հրաման ետ անդրէն զէն առնուլ և վանել զՌուսս ՚ի սահմանաց աշխարհին:

Յայնմ ժամանակի գժտութիւն մեծ կայր ընդ կուսակալս ամանցն Դանու-

բայ և ընդ կուսակալն Ռուսճուգայ՝ ուրում՝ Քէօսէ Քեահէա անուն էր : Քանդի սա համախոհ և տեղակալ դուրով Ալէմտարայ՝ բաղում՝ պատուասիրուածեամբ ընդունէր զկուսակիցս նորին զվախուցեալս՝ ի Կոստանդնուպօլսոյ . որոյ վասն ատելի եղեալ բռնչից կողմանցն՝ մարտ ևս եղ. ընդ նոսա . և ՚ի վախճանի յանհնարս մտեալ՝ հատուածեցաւ կուսակցօքն իւրովք առ Ռուսս ՚ի Պուքրէշ, և անտի անց ՚ի Ռուսիա : Յայնժամ՝ զօրաժողով եղեալ կուսակալաց կողմանցն մարտեան ընդ Ռուսս, այլ վանեցան ՚ի նոցանէ . և զի ենիչէրիք զվէղիրաւն արկանէին զմեղն, էառարբայ ՚ի նմանէ զկնիքն և ետ ցեօթանասնեմին Երուսուֆ վաշա : Որոյ հասեալ յաշխարհէն բարձր հայոց ՚ի Կոստանդնուպօլիս՝ զօրաժողով եղև դարձեալ զօրաց բազմաց , և դիմեաց ընդդէմ Ռուսաց :

Մինչդեռ Երուսուֆ վաշա բանակ հարեալ կայր առ Սիլիստրաւ, զօրավարք Ռուսաց՝ որ էին Բագրատիոն իշխան, Լանժրոն, Մարքով, Փլաթով և Միլոռատովիչ, առին զբաղումամբոցս որ առ Դանուբաւ և ՚ի ծովեղերին, զԻսադճա, զԴուլա, զՄաչուն, զՀըր

շովա, զԻամայիլ և զԻպրայիլ: Այլ 'ի յարձակիլ Բաղրատիոնի 'ի վերայ բանակին Օսմանեանց՝ հարաւ խորտակեցաւ 'ի նոցանէ չարաչար յոյժ և 'ի վախուստ դարձաւ, և անկան 'ի Ռուսաց յայնմ մարտի ոգիք տասն հազար:

Եռսուֆ փաշա աւետաւորս յաղթութեանն արձակեալ 'ի Կոստանդնուպօլիս՝ մեկնեցաւ 'ի ձմերոց յամուրն Շումաս. ուր և հիւանդացաւ, և յուրմք 'ի զօրաց նորին դասալիք եղեալ դարձան յիւրաքանչիւր տեղիս, և մնացին առ նմա արք ոչ ինչ աւելի քան զքառասուն հազար:

Յայնմ ձմերայնի առեալ Գաղղիացոց զՎէննա, և խաղաղութիւն արարեալ ընդ Գերմանացիս, յորդոր եղեն և Օսմանեանց հաշտեւ ընդ Ռուսս: Սակայն Մահմուտ արքայ իրազեկ եղեալ եթէ ոչ դադարեն Ռուսք զօր դումարել 'ի սահմանաճայրս աշխարհին, պարտ անձին վարկաւ հանդերձել կազմել վերստին 'ի մարտ պատերազմի. ստուարացոյց զբանակ վէղիբին, և բազմացոյց զտորմիդ նաւուց իւրոց, և զՍէյիտ Ալի փաշա ընկեցիկ արարեալ ամբարձ փոխանակ նորին զԴայեար փաշա:

Ընդ այն ժամանակս Սերվացիք և Պոսնացիք սպտեհ առեալ զպատերազմն Ռուսաց՝ վտարանջեցին յՕսմանեանց, և սկսան մարտ դնել ընդ նոսա. այլ շահեցան գողցես և ոչ ինչ, և կրեցին զեան բազում, և զաշխարհն իւրեանց կոխան եղին ոտից զորացն Օսմանեանց. որոյ վասն և յոլովք՝ ի նոցանէ պարտասեալք յանօգուտ արարուածոցն՝ ցածեան յըմբոստու թե՛նէ իւրեանց. մանաւանդ զի և Ռուսք ոչ որպէս խոստացեալն էին՝ սատարեցին նոցա զօրօք և գրամովք: Բայց միայն իշխանն Սերվաց Չէոնի Եօռկի անուանեալ՝ նիզակակից էր բանակին Ռուսաց արամբք երեքհազարօք:

Ի գալ միւսոյ ամին մինչդեռ երկուստեք մեծամեծ պատրաստութիւնք պատերազմի գործ էին, կարօտութիւն մեծ էր ՚ի Կոստանդնուպօլիս ցորենոյ և այլոց սպարենից, պատահեցաւ և հրդեհ մեծ յամսեանն ապրիլի ՚ի Պէյօղլու, և այրեցան տունք աւելիքան զերկու հազար. և ենիչէրիք որ անշուշտ պատճառք էին բորբոքելոյ հրդեհին՝ բազում վիշտս և կեղեքանս հասուցանէին բնակչաց քաղաքին. մինչև հրաման տալ արքայի՝ զի ամենայն ումեք համարձակ

լիցիբունու թեամբ վանել զբունու թիւն :
 Զհետ ամսոց երկուց դուժեաց և ձա-
 խողէլ իրաց պատերազմին, և առնուլ
 Ռուսաց զՍիւլիստրէ և զայլ բազում տե-
 ղիս, և դերել նոցա զՖէհլիվան փաշա,
 և պաշարել զբանակ վէզիրին մերձ 'ի
 Շումնա. և անկան ամենեքեան 'ի վա-
 րանս տարակուսի : Միայն անընկճելին
 'ի վտանգաց արի թրքայն Մահմուտ ոչ
 ինչ կասեալ յաներկնիտ հաստատու-
 թենէ մտացն, զամենայն փոյթ 'ի մշ-
 էառ կուտել զարձեալ զօր բազում,
 ժողովել արծաթ յոյժ, և խրախուսել
 զազգն քաջալեր հրովարտակօք 'ի պաշա-
 պանու թիւն օրինաց և աշխարհին յերե-
 սաց թշնամեաց. և խոստանայր ինքնին
 անձամբ առաջնորդել նոցա 'ի գլուխ
 բանակին : Սակայն դէնպետն և այլք
 յաւազորերոյն խիթացեալ 'ի չարա-
 միտ ենիչէրեաց՝ խափանեցին զարքայ
 'ի խորհրդոյ անտի : Առ նոցին երկիւ-
 ղի և Չափան օղլու և Գարա Օսման օղ-
 լու քսան հազարօք իւրեանց ոչ ընդ
 Կոստանդնուպօլին՝ այլ ընդ այլ անցին
 'ի բուն բանակն :

Մահմուտ արքայ ոչ ինչ թուլա-
 ցեալ 'ի հանդերձանաց պատերազմին՝
 որ յԵւրոպա, փոյթ մեծ կալաւ 'ի նմին

ամի նկուն առնել և զՎահագապիս՝ որ բռնացեալ էին յԱրարիա, և տիրապետեալ երկոցուն քաղաքացն Մէքքէի և Մէաինէի:

Ոչ անտեղի թուի ցուցանել աստանոր սահաւութի զԾածուկ զորու թիւնն՝ որ ընդ ամս յուրիս շարժեր զամենայն անիւս տերութեանն և ածէր 'ի դուրս նորա զամենայն եղեռն: Մահմուտ արքայ 'ի գահակալէն իւրում զամենայն ինչ գտանէր վեր 'ի վայր. առ մեղկութեան Սէլմայ աւագանին ապականեալ, զորականն ըմբոստ, սաստ իշխանութեանն յոչնչ, կուսակալք և պետք կողմանց կողմանց ազատամբք, ենիչէրիք յետ ընկենլոյ զՍէլմ և ամբառնալոյ զՄուսղափա՝ տիրացեալք պետութեանն: Սէլմբազմահմուտ լեալ յութութատանամեայ թագաւորութեանն վրիպակաց և 'ի թշուառութենէն, մինչդեռ նա և Մահմուտ տակաւին արքայորդի 'իներքսանգ արգելեալ կային, խրատ տայր նմա, թէ « Կայ քեզ թագաւորէլ որդեակ, զի անմտութիւն եղբորքոյ ոչ ժառանգէ զաթոռն. այլ դու իբրև առցես զգահն, մի հաւատար պաշտօնէլոյդ. անձամբ տես և քննեա զամենայն. օրինակ առ յինէն, զի մի անկ

ցիս 'ի փորձանս որպէս եսս չարաչար
խաբեցայ" : Մահմուտ արքայ զ'ի բնէ
կասկածոտուծիւնն ծայրացոյց խրա-
տուքս՝ զամենայն ինչ քննել տեսանել
իմանալ. որ թէպէտ և փափաքելին էր
ժողովրդեան, բայց տաղնապեցոյց զս-
ւադանին և զամենայն գործակալս.
անյողգողգ էր, արդարակորով, անխոնջ
աշխատասէր և միայն հեշտուծիւն իւր
զվաստակէն վարկուցեալ. զբօսանք
իւր էր յանձանօթս շրջել տեսանել
ղկեանս ժողովրդեանն 'ի քաղաքին և
հաւաստել զկատարումն հրամանաց
իւրոց : Գնացք էին նորա և հրամանք
իմաստուն. թերևս փոքր մի խիստ 'ի
պատուհասել զմանունս անգամ, բայց
և այն հարկաւոր արդեօք 'ի բարեկար
գուծիւն ժամանակին՝ յորում արհա-
մարհեալ էր իշխանուծիւնն : Հռչակ
երթայր զնմանէ և յուսագրէր տեսա-
նել զտէրուծիւնն 'ի նախնի պայծա-
ռուծեանն. և ոչ 'ի դերև ելանէր այս
ակնկալուծիւն, եթէ արքայի անխա-
փան նովին ոճոյն էր գնացեալ : Այլ
քանի՛ գժուարին է մարդոյ չկաբիլ,
մանաւանդ առն թագաւորի : Ճողո-
սրել կամեցեալ 'ի պատրանաց գրանն,
չարաչար ևս պատրեցաւ յառնէ միոջէ :

Զիպրահիմ ոմն անուն էֆէնտի
 զէհէր էմինի՝ կարգեալ էր իւր ազգա-
 ըրար հաւատարիմ ամենայն անցից . այլ
 սա այր տգէտ և մոլենախանձ՝ ոչ ունէր
 տալ զրոյցս արքայի՝ բայց զոր՝ի ժողովա-
 ըանս և յայլ երախանս շրջէր ժողովէր .
 սակայն իբրև արգարախօս ոք հաճոյ
 եղեալ էր նմա . և ՚ի սրակասելն հարկ
 էր զայլ ոք կացուցանել՝ի տեղի նորա .
 և վիճակեցաւ յայն հալէթ էֆէնտի :
 Այրս այս աննշան , վաճառականի ու-
 ըունն դպիր , ընդ բազում գործս ար-
 քունի և ընդ իշխանութիւնս անցեալ՝
 հմուտ եղեալ էր ամենայնի : Դեսալան
 կացեալ առ Նափոլէոնիւ՝ ուսեալ էր
 զէզու գաղղիացի և հմտացեալ կարգի
 տեսչութեան այլոց տէրութեանց . և
 գործ արարեալ այսրէն՝ կարգեցաւ
 քեահեա սէյ առ թագաւորութեամբ
 Մուսղաֆայի և արքորեցաւ : Գործա-
 կալութիւն նորա առ առաջնով թա-
 գաւորութեամբն բաւական էր խոչ
 ընդ տան լինել յառաջագիմութեան
 նորա , եթէ որ քան զկամս և զիմաստ
 մարդկային զօրաւորն է բախտն՝ չէր
 այլազգ ինչ սնօրինեալ :

Սիւլէյման փաշա կուսակալ Պաղ-
 տատայ ստամբակութեամբ իւրով և

կուսակցութեամբ ընդ Վահապիս սլարտաւոր դտանէր առաջի գրանն • գատակնքեցաւ 'ի մահ: Այլ ոչ ևս այն աւուրք էին՝ յորս Գափուճի սլաշին հրովարտակ 'ի ձեռին գնայր անաշխատ առնոյր զգլուխս • բռնութեամբ զօրօք վճարել անհնար էր • հարկ էր նենդինչ իմանալ, և 'ի յաջողութիւն իրին ընտրել այր մի խորամանկ, և կարգաւ 'ի վեր քան զԳափուճի սլաշի առ 'ի կեղծել և կարծեցուցանել զնա գործով ինչ կարևորաւ եկեալ: Գուռն յանհնարիցն համարէր զելս իրացն, այլ զայս ստտեհ 'ի ձեռն առ՝ կորուսանել զՀալէթ՝ յորոյ խորամանկ հնար իմացութեանցն նեղեալ էր: Մատուցաւ առ արքայ իբրև միայն բաւական 'ի գործն խիթալի • ընտրեցաւ կարգեցաւ: Իբրև 'ի Պաղտատ հասանէր, ոչ տայր նմա [Թոյլ կուսակալն գալ առ ինքն • այլ Հալէթ առաքեալ առ նա զնամականին և զկեղծուստախր հրովարտակն, այնպէս գիտաց ձևանալ և ընդ միտ մտանել առնն, մինչև հրաման եղև նմա 'ի քաղաքն մտանել: Անդ ապա 'ի գործ առեալ զամենայն մեքենայ եալ խորամանկութիւն խորհրդոցն, արկանէր երկսլառակութիւն 'ի քաղա

քին, զիւրեւ ածէր զբաղումն, մանաւանդ զուսումնովս կուսակալին զԽախէլ հրեայ բնիկ, որ մատնիչ և դաւաճան լինէր կենաց երախտաւորի տեառն իւրոյ, մինչև հատաւ գլուխ նորա և բերաւ առ Հալէթ : Որոյ անդրէն դարձարարեալ յաղթանակաւ 'ի Կոստանդնուպօլիս՝ սասանեցոյց զամենայն թշնամիս իւր, որ օր յօրէ գէտակն կալեալ մնային համբաւոյ սատակման նորա 'ի կուսակալէ անտի :

Յետ սակաւ միոյ մեռանէր վերոյիւշեալ շէհիր էմինի Իպրահիմ էֆէնտին, զոր որսացեալ էր Հալէթ իւրով ճարտարմտութեամբ, և պատկառելի և մեծարոյ ևս զանձն երևեցուցեալ յաչս նորա յիմաստութեան և 'ի յաջողակութեան մասին, որ և 'ի մեռանելն ընծայեցոյց զնա արքայի իբրև զմիայն կարող 'ի գործ ծառայութեան նորա : Եւ յիրաւի իսկ առ ժամայն ցուցանէր նա զհանդէս ճարտարութեան և խորագիտութեան իւրոյ 'ի գործս վտանգաւորս, և մանաւանդ ընդ ենիչէրխան՝ յորոյ արքայ 'ի տագնապի կայր : Այնչափ իմն շնորհս գտանէր առ Մահմուտ արքայի, մինչև 'ի սուղ ժամանակի զամենայն երասանակա տերութեանն 'ի

բուռն ածել. չէր ինչ որ գործէր աւանց նորա և կամ գաղտ 'ի նմանէ : Զառաջինն այնպէս գողացաւ յաչաց ամենեցուն զգործ մեծի պաշտամանն, մինչև չգիտել ումէք՝ թէ խորհրդականն կարգեալ իցէ արքայի. բայց ապա 'ի վեր ել բանն, և անուռն չալէ թի հնչէր 'ի բերանս ամենեցուն. և այնուհետև անպատէհ իմն էր ծածկել արքայի զհրապարակագոյժ իրան. ապա առ ամբարձ զնա 'ի պատիւ Նիշանճի անուան : Իբրև զդև մի արձակեալ 'ի կապանաց՝ հանձար նորա չարարուեստ ոչ գիտաց ասել շատ. վատ թար խրատուքն դարձոյց 'ի չար զամենայն բարի բարի խորհուրդս արքայի, զորոյ զմիտան գերեալ էր 'ի վեր քան զբան. և ժառամով թիւն նորա այնուհետև ելանէր զեղոյր ընդ չափ և ընդ սահման : Ոչ զոք հանդուր թէր ունէլ իւր բարձակից. քարընդոտնեաց դրդուեցոյց տապալէաց զամենեսեան և արար իւր նորանոր ձեռասուենս. հարկ էր այնուհետև կամ ընդ գրօջիւ նորա մտանէլ, կամ կորնչել : Բարձրնկեցու թիւնք, աքսորանք, աւարառութիւնք ստացուածոց և կառավինատութիւնք լինէին ընդ ամենայն տէրութիւնն առանց ինչ այլոյ հարցաւ

փորձի, բայց միայն 'ի հաճոյից կամաց
 իւրոց, կամ 'ի բանասարկութենէ իւրոցն,
 ևս առաւել հրէին Իսխէլայ, զոր ընդ
 իւր ածեալ 'ի Պաղտատայ՝ 'ի փոխա-
 րէնս մատնութեան նորա սեղանաւոր
 իւր արարեալ էր զնա և մտերիմ: Չէր
 ոք այլ դիմակաց նմա զօրութիւն՝ բաց
 յենիչէրեաց, որ երբէք երբէք սաս-
 տէր 'ի նա. բայց առատաձեռն սլար-
 գեօք դիտաց ոչ միայն ընդուցանել և
 զնոսա, այլ և 'ի դործ իւր արկանել:
 Այսպէս այրս այս փոխանակ 'ի վերա-
 ծնութիւն լինելոյ տէրութեանն կորո-
 վամտութեամբ իւրով և խորագիտու-
 թեամբ, սլատճառ եղև ընդ հակա-
 ռակն գլորելոյ 'ի խորխորատ չարեաց՝
 յորմէ ոչ ևս կարաց ելանել:

Այլ զայսու ժամանակաւ կուսա-
 կալն Եգիպտոսի Մէհէմմէտ Ալի վաշա
 յետ խորտակելոյ զբռնութիւն Քէօ-
 լէմէնաց, եհար վանեաց և զՎահապիս:

Այլ հարկ է համառօտել աստանօր
 և զարարուածս այսր մեծի կուսակալն
 որ 'ի մեծամեծ մարդկանէ մերոյ ժա-
 մանակիս վկայեալ է և յարդեանց և
 'ի համբաւոյ:

Մէհէմմէտ Ալի վաշա ծնեալ յա-
 մին 1769 'ի Գավալա աւանի աշխարհին

Առնաւուտաց, անդասին 'ի մանկու-
թենէ հանճար և արուծիւն բազում
ցուցանէր • այլ առաւել սլայծառա-
ցաւ յարշաւանին Օսմանեանց ընդդէմ
Գաղղիացւոց յԵգիպտոս, և սիրելի ա-
մենեցուն գտեալմեծի և փոքուն՝ ամբար-
ձաւ մինչև 'ի կուսակալութիւն աշխար-
հին : Բազում անգամ ամբաստանեալ
յոսոխաց իւրոց առ Մահմուտ արքայ,
հրովարտակ ևս ընկալաւ 'ի նմանէ եր-
կիցս՝ մեկնել 'ի կուսակալութենէն Ե-
գիպտոսի • և 'ի վերին երեսս հպատա-
կութիւն ցուցեալ հրամանաց արքունի՝
ջան 'ի դործ արար և յաջողեցաւ հառ-
տատուն կալ մնալ 'ի բարձին, զի յինքն
յանկուցեալ էր զսիրտս իւրոց սպայից,
ևս և զաւագանւոյն Վոստանդնուպու-
սոյ • և Գաղղիացիք անդասին յայնմ
ժամանակէ զսորա զկողմն ունէին հա-
կառակ Անդղիացւոց :

Ընդ այն ժամանակս բռնացեալ յոյժ
էին 'ի կողմանս Եգիպտոսի Մէմլուք
կամ Քէօլէմէն անուանեալ իշխանք
Արաբացւոց ¹, և ձեռնտուութեամբ
Անդղիացւոց յաւելուին օր քան զօր
յըմբոստութիւն : Արդ կամեցեալ Մէ

¹ Տես զսոցանէ 'ի հասք • Ա, յէջ 287 :

հէմմէտ Ալի նկուն առնել զնոսին՝
 վոյթ յանձին կալաւ որսալ զնոսա
 քաղցրութեամբ • և յաւուր միում
 հրաւիրեալ 'ի կոչունս խրախճանի՝
 ընդ սուր անցոյց զամենայն զգլխաւորս
 նոցին արս չորեքհարիւր և եօթանա
 սուն , և զմնացեալն հալածեաց ասպ
 անձամբ և 'ի ձեռն որդւոց իւրոց մինչև
 'ի հուսկիս 'ի վերնակողմանս Եգիպ
 տոսի :

Յետ այնորիկ ըստ հրամանին արբու
 նի հետամուտ եղև Ահապեաց , և ընդ
 ձեռն որդւոց իւրոց Գոսուճայ էառ
 սաստիկ պատերազմօք զՄէտինէ և
 զՄէքքէ , և զիսկանս նոցին առաքեաց
 'ի Կոստանդնուպօլիս յուրախութիւն
 մեծ արքայի և ամենայն ժողովրդեան :
 Եւ զամս տասն մարտ եգեալ ընդ Ա
 հապիս Գոսուն և Խպրահիմ և Խամայիլ
 որդիք կուսակալին , բազում քաջութիւ
 գործեցին • և 'ի վերջէ նկուն արարեալ
 'ի սպառ զբռնաւորսն , զգլխաւորն 'ի
 նոսա զԱպտուլահ որդի Սիւուտայ և
 զայլումանսառաքեցին 'ի Կոստանդնու
 պօլիս , և անդ գլխատեցան : Յայնմ 'ի
 տասնամեայ արշաւանի կորոյս Մէհէմ
 մէտ Ալի զերկուս յորդւոց իւրոց զԴ
 սուն և զԽամայիլ • այլ ինքն զօրացաւ

յոյժ յոյժ և ահարկու գտաւ ամենայն
Արաբացւոց, և սպատկառէր յաչս Օսմա
նեանց . և Եւրոպացւոցն ազգք անգամ
զարմացան և դեռ ևս զարմանան ընդ
ճարտարութիւն և ընդ անյողգողգ ա
րիութիւնն կուստկալիս : Մեծապէս
սիրող է Մէհէմմէտ Ալի փաշա եւրո
պական հրահանգաց , և քաջամտ
ամենայն օգտից որ 'ի բարեկիրթ քաղա
քականութենէ յառաջ գան . սմին իրի
մի անգամ և երկիցս փորձ փորձեաց 'ի
նորոգել զհրահանգս զօրաց իւրոց . և ոչ
յաջողեալ , ապա ռոնն առ ռոնն յառաջ
մատեալ և փոխակերպեաց բնաւ իսկ
զերեսս աշխարհին : Բազում մտրդա
սիրութեամբ ընկալաւ զփախստեայս
Գաղղիացւոց և զայլոց ազգաց՝ որոց
անթիւ էր բազմութիւնն 'ի ժամանակին
'ի սպառճառս սպտերազմաց Եւրոպայ,
և ընդ նոցին ձեռս բարգաւաճեաց յԵ
գիստոս և յԱզեքսանդրիա զարուեստս
և զգիտութիւնս : Եւ թէպէտ կարի իմն
ինքնօրէն ազատութեամբ վարէր նա
յայնմ ամենայնի , սակայն 'ի հատու
ցումն տարևոր հարկին և սարտուսատ
շաճ ընծայից ոչ ինչ զառաջինն թերա
ցեալ՝ ոչ ետ աւագանւոյն Օսմանեանց
յայննի ինչ դժկամակութեան սպառ

Ճառս : Այլ մէք դարձցուք ուշ ունել
և այլոց ինչ անցից օամանեան սկտու-
թեանն :

Յամին 1808 ՚ի բառնալ արքայի ՚ի
կենաց զՍիւլէյմանն փաշա զկուսակալն
Պաղտատայ՝ կալաւ զտեղի նորին Աս-
տուլաս փաշա : Սորա տեսեալ՝ զի չէ
բաւական միայնակ զգէմ՝ ունել արշա-
ւանացն Քրդաց և Արաբացւոց , կո-
չեաց իւր ՚ի թիկունս օգնականութե-
զՄէհմէտ Ալի միրզա՝ զմի յորդուոց
արքային Պարսից որ նստէր ՚ի Կրման-
շահան • և երկոտասան հազարաւ մը-
խեալ ՚ի սահմանս աշխարհին Օամա-
նեանց՝ փոխանակ օգնելոց նոցին յար-
ձակեցաւ ՚ի վերայ Պաղտատայ , և նե-
ղէր զքաղաքն : Բողոք կալան Օամա-
նեանք առ թագաւորն Պարսից , և ըն-
կալան սպտասխանի՝ եթէ անհրաման
՚ի հօրէն գործէ զիրսն արքայորդին •
վասն որոյ սպտութիւն է , ասէր , Օ-
մանեանցդ վանել զնա ՚ի սահմանաց
ձերոց : Յաւել առարբել արքայն Պարսից
և դեսսպան զոր ՚ի Կոստանդնուպօլիս
հանդերձ բազմութիւ մարդկամբ և
բազմապատիկ սպտարագօք • և ոչ
միայն փակեցաւ դուռն սպտերազմի ,
այլ և սերտ բարեկամութիւն եղև ընդ

մէջ երկոցուն պետութեանցս :

Եհաս և յաշխարհէն Վրաց այլ դէս-
օյան առ Մահմուտ արքայ, և բողոք
հարկանէր զյարձակմանէ Ռուսաց 'ի
սահմանս երկրին, և հայցէր զօգնու-
թիւն : Սակայն Ռուսք վաղու ևս տի-
րեցին Վրաստանի, և միոյ մասին Եգե-
րացւոցն աշխարհի :

Իսկ 'ի ձմերայնի 1810 ամին բազում
բանագնացութիւնք եղեն յանօգուտս
'ի մէջ Ռուսաց և Օսմանեանց, և 'ի գար-
նայնի միւսոյ ամին Ահմէտ փաշա կա-
ցեալ վէզիր մեծ փոխանակ Եուսուֆայ՝
խաղաց գնաց 'ի բանակն 'ի Շումնա :
Սորա տեսեալ զի նոր սարաապետն
Ռուսաց Քութուզով ոչ ինչ փոյթ ու-
նի յամբի պահել 'ի ձեռին զբերդեանն
որ յայսմ կողմանէ Գանուբայ, և հնա-
րի ամփոփել զզօրս իւր յերկիրն Վլա-
հաց և 'ի Մոլտաւիա, համարձակեցաւ
յարձակել յառումն Ռուսճուգ քա-
ղաքի, և վանեցաւ մի անգամ և երկիցս :
Սակայն չև ևս խրատեալ հարուածովքն,
իբրև ետես՝ եթէ հուր հարեալ այրե-
ցին Ռուսք զՌուսճուգ, և զամբու-
թիւնս նորին քակեալ կործանեցին,
առաւել ևս ձեռն յանձին եհար, և
զեան մեծ հասոյց օսմանեան բանա-

կին : Քանզի Ռուսք զառաջինն կեղծեալ զպիսիուստ և զսակաւութիւն զօրաց՝ ձգեցին զՕսմանեանս զհետ իւրեանց մինչև յայնկոյս Դանուբայ, և յամենայն կողմանց սաշարեալ զնոսին՝ զբազումս կոտորեցին, և զմնացեալնս յանել արգելանի փակեցին : Յայնժամ աղաչեաց վէղիրն դուռ առնել զինուց, և սկսան բանագնաց լինել երկուստեք յաղագս հաշտութեանն 'ի Պուքրէշ : Յօրչափ ոչ զլնանէին Ռուսք 'ի սահանջանաց իւրեանց, այս ինքն է զի մնասցեն 'ի ձեռս իւրեանց Վլաճք և Մոլտաւիա, և երկիրն Սերվաց ազատ ըցի և ինքնիշխան, Օսմանեանք ևս ոչ առնուին յանձն զհաշտութեանն սայմանս, և վճռեցաւ իսկ յատենի աւագանւոյն 'ի Կոստանդնուպօլիս՝ դարձեալ վերստին զօրաժողով լինել ընդ ծով և ընդ ցամաք : Այլ քանզի ահագնագոյն պատերազմ եհաս 'ի վերայ Ռուսաց յերեսաց Նախուէոնի Պոնափաութեայ, և հարկ էր ահամայ կամօք 'ի ներքս անդաշխարհին ամփոփել զոյժ զօրութեան իւրեանց, կոմսն Եթալիսքի փոխեաց յանկարծ զբարբառ իւր 'ի ժողով պատգամաւորացն 'ի Պուքրէշ յամին 1812, և 'ի բաց կացեալ յառաջնոց

անտի սրահանջանաց իւրոց՝ շատ համա-
րեցաւ զի՛ ՚ի ձեռս Ռուսաց մնացէ այն
մասն միայն երկրին որ յայնկոյս Փրուժ
գետոյ կայ . և վէզիրն հաւանեցաւ ան-
դէն ՚ի հաշտութիւն խաղաղութեան :

Մահմուտ արքայ բնաւ իսկ դժկա-
մակ էր ընդ հաշտութիւնն և ընդ սլայ-
մանս նորին . վասն որոյ թէպէտ և առ-
ժամայն զիջաւ հաստատել զնոյն ,
սակայն ընկեցիկ արարեալ զԱհմէտ
փաշա յիշխանութենէն տքորեաց ՚ի
Պրուսա , և ամբարձ փոխանակ նորին
զՍուրշիտ Ահմէտ փաշա որ կուսակա-
լէրն ՚ի Կելշ : Աքսորեցան ապա և գոր-
ծակալք հաշտութեանն Ղալիպ էֆէն-
տի և Իպրուհիմ աղա , և թարգմանն ար-
քունի Տիմիթրաշքօ Մուրուզ յօշատե-
ցաւ ՚ի հրամանէն արքունի՝ հալէթի
թեւադրութեամբն . և եղբայր նորին
Փանայոթ գլխապարտ եղև ՚ի Կոստան-
դնուպօլիս :

Ի մեկնել ապա Ռուսաց շտապ տագ-
նապաւ ՚ի Մորտալիոյ և յաշխարհէն
Վլահայ, Օսմանեանք կալան անդրէն
զբերդորայն , յորոց զոմանս քանդեալ
էին Ռուսք . և Սերվացիք անօդնական
մնացեալք հպատակեցին դարձեալ Օս-
մանեանց , և առաջնորդ նոցա Չէնի

Եօռկի խոյս ետ 'ի Ռուսս, որպէս և այլք ոմանք յիշխանացն Մոլտաւիոյ և Վլաճայ :

Ի նոյն աւուրս եհաս 'ի Վոստան, դնուսօլիս դեսպան 'ի Նափոլէոնէ զօրավարն Անտրէոսսի, և մեծապէս պաւտուասիրեալ յարքայէ՝ հաստատեաց զդաշինս բարեկամութեանն որ էին 'ի միջի ընդ Օսմանեանս և ընդ Գաղղիացիս :

Յայնմ՝ ամի կոտորած մեծ գործեաց ժանան 'ի Վոստանդնուսօլիս և 'ի Չմիւռնիս և 'ի Թեսսաղոնիկ, և մեռան ոգիք աւելի քան զյիսուն հազար, և անհնարին սաստիկութիւն ձմերայնոյ տարւոյն հազիւ կարճեաց զահագին կոտորածսն. թէպէտ և ոչ սահաւ նախճիրս գործեաց և 'ի բանակէ վէզիրին որ դառնայր գայր 'ի Շումնայէ յԱգրիանուսօլիս : Ոչ ինչ յերկարեաց և խնդութիւնն արքայի և ամենայն ժողովրդեան ընդ ծնունդ երկոցուն որ գւոց Ապտիւլ Համիտայ և Պայէզլիտայ, որ և մեռան 'ի մատաղ հասակի. սակայն ոչ անագանեցին երկինք պարգևեւ նմին և այլ ևս որդիս 'ի սփոփանս հասարակաց :

Անգորրացեալ այնուհետև արքային

Մահմուտայ յերեսաց պատերազմին Ռուսաց, մինչդեռ Մէհէմէտ Ալի փաշա վանէր յարևելս աշխարհին զԲէօլէմէնս և զՎահապիս, ինքն փոյթ յանձին կալաւ նուաճել զումանս 'ի կուսակալաց եւրոպակողման զապստամբեալս յիւրմէ . զոր և վճարեաց ամենայն յաջողութեամբ . և էին ըմբոստացեալքն Մոլլա փաշա Վիտինու, և Հաֆըզ Ալի փաշա 'Նիկոպօլոյ՝ որդի Փազուանասօղու բռնակալին :

Ի վերջ կոյս այնր ամի գերեզարձ եղեալ Օսմանեանցն գերեւոյց 'ի Ռուսաց, Փէհլիվան փաշա անցեալ եկն ընդ Ռուսճուգ, և հասեալ 'ի Կոստանդնուպօլիս՝ մեծարեցաւ յարքայէ կուսակալութեան պաշտամամբ : Կայր առ Ռուսս Բամիզ փաշա . զոր յաղգէ խանից գիտելով արքայի, և կասկած վտանգի համարեալ զկալն նորա անդէն, երդումն ուխտի յղեալ առ նա հաւանեցոյց դառնալ գալ այսրէն . և գաղտ հրաման առաքեալ առ իշխանն Վլահաց՝ ետ գլխատել զնա 'ի հասանել նորա յիւր աշխարհն . և բերաւ կառափն նորա 'ի Կոստանդնուպօլիս :

Յամին 1813 բազում խնամով միտեդ վէղերն նկուն առնել զՍերվացիս ,

և Բէճէպ փաշա կուսակալն Վիտինոյ
 յամիսս երևիս կալաւ զամենայն զամուր
 ամուր տեղիս նոցա, ևս և զՊեղկրատ,
 և զընդդիմակացսն 'ի սուր սուսերի կո-
 տորեաց: Եւ Չէռնի Եօռկի դարձ ա-
 բարեալ 'ի նոյն ժամանակս 'ի հայրե-
 նիսն իւր՝ ձերբակալ եղև յանկարծ յիշ-
 խանէն Սերվաց՝ որ էր Միլոշ Օսրե-
 նովիչ, և չարաչար մահուամբ ելոյծ
 զվրէժ ապիրատու թեանց իւրոց՝ որովք
 եղբայրասպան և հայրասպան ևս ե-
 ղեալ էր: Աւաւել ևս ճգանց և ժա-
 մանակի պէտք եղեն առ 'ի նուաճելոյ
 զիշխանն Թէքքէի և Ատալիոյ. յորոյ
 վերայ առաքեալ ծովակալն Խոսրով
 Մէհէմէտ փաշա՝ բազմօք աշխատեղև,
 և նեղեալ զԱտալիա պաշարմամբ և
 սովու զամ մի՝ էառ զայն, և զասլու-
 տամբ իշխանն ձերբակալ արար և գլ-
 խատեաց:

Նոյնօրինակ յաջողութեամբ ցածոյց
 և Չափանգատէ Ճէլալէտալին փաշա
 զըմբոստութիւն ենիչերեացն Բերլիոյ,
 և զգլխաւորս նոցին ընդ սուր անցու-
 ցեալ խաղաղացոյց զաշխարհն:

Յետ այնօրիկ յամին 1814 յորում
 Գաղղիացիք՝ ի պարտութիւն մասնեցան
 'ի Գերմանիա, և մեկնեալ 'ի բաց գնա-

ցին 'ի Յոնիական կղզեաց, Անգղիացիք
 առին զկղզին ընդ հովանաւորութիւն
 իւրեանց ըստ պայմանի գաշնակից պե-
 տութեանցն Եւրոպայ . և Մահմուտ
 արքայոչ ինչհակառակեցաւ նոցա, այլ
 մանաւանդ ուչ 'ի կուրծս արարեալ
 հնարէր բարեկարգել զներքին տեսչու-
 թիւն աշխարհին իւրոյ : Գիտակ իսկ էր
 կարևոր պիտոյից բարեկիրթ զինուորու-
 թեան, այլ քաջ 'ի մտի ունէր և զաղէտս
 հօրեղբօրորդւոյն իւրոյ Սէլիմայ . սմին
 իրի շատ դրեաց առ ժամայն զհնարա-
 ւորն կատարել : Հրովարտակ արար
 յամենանն յուրիսի առ զօրագլուխս ա-
 մենայն զօրաց աշխարհին՝ արս յիսուն
 զատուցանել ընտրանաւ յամենայն
 դնդից, զի յամենայն ժամ կալմ' և
 պատրաստ ընկիցին նոքա 'ի մարտ պա-
 տերազմի, և խոստանայր յաւելուած
 ևս առնել 'ի ուռճիկս զօրականացն այ-
 նոցիկ և զօրագլխաց նոցա : Բազում
 խնդութեամբ ընկալան ենիչէրիք ըզ-
 հրամանն, և բազումք ինքնակամ գրե-
 ցան 'ի ցուցակին . և յոյս մեծ էր այսպէս
 առ փոքր փոքր քաղցրացուցանել նոցա
 զԵւրոպական մարզիցն զլատութիւնն :
 Զանդորր խաղաղութիւնն որտիրեաց
 այնուհետև 'ի թագաւորեալ քաղաքին՝

չէր ինչ որ խռովէր , բայց կոտորած ժանտախտին որ զերիս ամս ամ զամի զինի անթիւ մահունս գործեաց ընդ ամենայն իսկ աշխարհն : Ոչ ինչ նուազ յոգիս արար ապաստան զընակիչս Առտանդնուպօլսոյ և յաճախութիւն հըրկիղութեանց . քանզի յերկոսին յամսն ևեթ 'ի 1816 և 'ի 1817 հարիւրիւ չափ հրդեհք հաշուին պատահեալք 'ի քաղաքին և յարուարձանեայսն և 'ի գիւղօրէս :

Ի միում 'ի հրդեհից անտի վէզերն մեծ Բաուֆ Մէհէմէտ վաշա և ծովակալն ինքնին ելին և կացին 'ի տանիս ուրէք որ մերձ էր 'ի բուն տեղի հրդեհին . և ահա ձեղունն գոգ առեալ տեղի ետ ընդ ռախք նոցա , և հոսեցան 'ի վայր , այլ մնասեցան և ոչ ինչ : Յայլում նուազի հրդեհեցաւ ապարանք թագաւորին որ 'ի Պէշիքթաշ . և զի անդ էր կանանին արքայի՝ երկամեայ գուսար նորին դայեկաւն հանդերձ ճարակ եղև անողորմ բոցոյն : Գարձեալ և յայլ նրազ հրդեհեալ կիզան ապարանք դես պանին Շուետաց :

Յայնժամ սաստիկ պատուիրանաւ արդեւ վէզերն մի ումէք շրջել գիշերայն ընդ քաղաքն և արտաքոյ անլոյս . և ո

մանք 'ի զօրագլխաց ենիչէրեացն յաբսորս առաքեցան, և բաղումք ևս յանհանդարտ զօրականէն 'ի մահ մատնեցան, քանզի յայտնապէս իմն նոքա էին պատճառք յաճախելոյ հրկիզութեանց: Սակայն և յայլս յաւագորերոյն ստէպ ստէպ փոփոխութիւնք գործեցան յամն յայնոսիկ, զորոց է՛ տեղոյս յերկարել: Այսր ամենայնի սկզբնապատճառ և արարող Հալէթ էֆէնտի. որ օր քան զօր հզօրացեալ մեծացեալ էր, և կարգեալ իսկ յարքայէ Տեսուչ տէրութեան. յորմէ զարհուրեալ և Եանքօ Խարածա իշխան Վլահաց, թէ գուցէ յաւուր միում և զնա ինքն կորուսանիցէ, գաղտագնաց եղև զայսու աւուրքք և զերծաւ առ Գերմանացիսն: Այլ Հալէթ համարձակեցաւ և կարօղ եղև կարգել 'ի տեղի փախստէին զփեսայացեալն նորա զՄիսալ Սուցցօ, զհազարապետ գրան նորա, որ առանձինն սիրելի իւր եղեալ էր:

Յամին 1818 հրաման եղև յարքայէ առ կուսակալն Եանեայի որ էր Տէփէ տէլէնլի Ալի փաշա՝ երթալ և առնուլ զծովեղերեայ տեղիս ինչ Եպիսոսի և Դաղմատիոյ, որք յառաջ ժամանակաւ

'ի ձեռս Վենետիկացոց էին, և յամին 1815 դաշնակից պետութիւնք Եւրոպայ 'ի ժողովին իւրեանց որ 'ի Վեննա՝ սահմանեալ էին տալ 'ի ձեռս Օսմանեանց, և փոխանակ նոցին զեօթն կղզիս Յոնիական ծովուն արկանել ընդ ձեռամբ Անգղիացոց . այլ բնակիչք Փարկա քաղաքի գլուխ ամբարձեալ, (քանզի և անուն իւրեանց ոչ էր ընդ յիշատակեալն 'ի ժողովի անդ. թագաւորաց,) ոչ կամեցան մտանել ընդ իշխանութեամբ Օսմանեանց, և 'ի խաղալ 'ի վերայ նոցա Ալի փաշայի՝ նոքա այրեցին 'ի խարուկի զոսկերս նախնեաց իւրեանց, և սպա մտեալ 'ի նաւս և 'ի նաւակս մեկնեցան 'ի Վորկիւրա, որ է Քորֆու յամին 1819 :

Զհետ երկուց ամաց ընկալաւ զարժանին պատուհաս իւրոց անլուր անօրէնութեանց և այս Ալի փաշա Եանայի : Սա էր 'ի Տէփէտէլէն աւանէ երկրին Առնաւուտաց, առն ճոխի՝ այլ աննշանի որդի . և բնածին անզգամութիւն նորա սնեալ և աճեցեալ օր քան զոր օրինակաւ աւազակաբարոյ հօրն, և լրբենի և անադորոյն մօր խամքօ կոչեցելոյ, հասուցին զնա 'ի ծագ չարութեան, և սկսաւ յերուզակել ընդ եր-

կիրն՝ ի գլուխ սրիկայից ոմանց: Չովողք նորա ձերբակալ եղեն միանգամ և երկիցս, այլ նա զերծաւ հնարիւք, և վե սայացաւ ևս Գափլան փաշային Տէլվինէ քաղաքի, և յետ սակաւուց ամբաստանեալ զաներն իւր իբրև զմատնիչ իրաց պետու[թեանն՝ ետ խողխողել զնա, և զինչսն առնուլ յարքունիս: Կարծիք ՚ի մտի էին Ալեայ՝ եթէ ինքն կարգեսցի յարքայէ ժառանգ իշխանու[թեան և ընչիցն Գափլանայ. և իբրև ետես [թէ խաբեցաւ ՚ի յուսոյն՝ գոռոզացաւ ընդգէմ պետու[թեան, և նախ գիմեալ ՚ի Տէփեթէէն՝ ՚ի սուր սուսերի կոտորեաց զամենայն զգլխաւորս տեղոյն, և զարարս նոցին յափշտակեաց. ապա անկեալ ՚ի վերայ Քորմուօ աւանի, յորոյ ՚ի բնակչացն ոմն նախատինս արարեալ էր մօրն իւրում Խամբոյի, կալաւ զայրն և շամիրեալ խորովեաց ՚ի վերայ մեղմ կայծականց. և զարս քաղաքին առ հասարակ կոտորեալ զկանայս և զմանկտին վաճառեաց ՚ի գերու[թիւն. զնոյն արար և ընդ բնակիչս Սուլու քաղաքի, և ընդ այլ աւանս և դիւղս, և փար[թամացաւ և մեծացաւ յոյժ յոյժ, և բերդ ամուր կառուցեալ ՚ի Նանեա քաղաքի՝ անդր կուտեաց զամենայն

զմեծութիւնս իւր : Ապա դեսպանս
առաքեաց և առ Կափուէոն Պոնա-
փառութէ յամին 1812, և առ Անգղիա-
ցւոցն պետութիւն, յորոց և հրազենս
բազումս ընկալաւ ընդ արծաթոյ : Վա-
ղու ևս խէթ էր այրն անագորոյն՝ աչաց
և սրտի մեծի դրանն . սակայն հան-
դարտեաց արքայ, և յամեցոյց զպատիժ
պատուհասի եղեւնագործին այլ ևս
ամս քանի մի :

Այս ամ 1819 նշանաւոր եղև աղե-
տալի անցիւք տանն Տիւղեանց գործա-
կալաց արքունի փողերանոցին և ոս-
կերչաց արքայի . նենգ և ասաշնորհ
դաւաճանութիւն միաբանեցին նիւ-
թեւ զկործանումն նորա, որ անդր քան
զպարագայս ամաց հարիւրոց կացեալ
անվկանգ յերեսաց բիւրուց վտանգից՝
անցեալ էր ընդ յեղափոխութիւնս միա-
հեծան թագաւորութեան՝ յորում ան-
պակաս են անձողոսպրելի ոսոխութիւք :
Յեցեալ ՚ի մեծ անուն և ՚ի համբաւ բա-
րի և ՚ի շնորհս զոր ունէր առաջի ժո-
ղովրդեանն, անսասան կայր յարկածից
թնամեաց՝ յորոց ցանգ պաշարեալն
էր, որոց և սմին իրի իսկ զայս նուագ զա-
մենայն փոյթ ՚ի մեջ առեալ էր թաքու-
ցանել զմեքենայեալ դաւն իւրեանց :

Սակայն և այնպէս դժուարին էր գործն. զի արքայ սիրէր զՏիւղեանս և ճանաչէր զարդար վաստակս նոցա վկայեալ 'ի նախնեաց անտի իւրոց, և զմիամտութիւն նոցա առ ինքեան. և գեռ այն ինչ 'ի մօտ աւուրս 'ի նշան մեծարանաց զգեցուցեալ էր Գրիգորի Տիւղեան զսամոյրսն պատուոյ : Ապա հարկ էր ոչ միայն ցուցանել արքայի զանհաւատարմութիւն նոցա, այլ և չթողացուցանել նմա ինքնին 'ի քնին մատչել քսութեանցն. ապա թէ ոչ՝ նոյին չարաստայն անշուշտ առաջի կայր կորուստ : Սովին խորհրդովք որսացան զՊէրպէր պաշի, այր հզօր առաջի արքայի. և թէ պէտ բարեկամ Տիւղեանց, այլ անհանդարտբարութիւրաւ ձեռներէց և վուր թով սորջացող, և ոչ իսկ բաւական 'ի տեսանել զբուն պատճառս դաղտնորդ գայթ քսութեանցն : Չամենայն զոր միանգամ լուաւ՝ շնջեաց գաղտ յունկն արքայի. որ քանզի բերանոյ հալէթի անսայր, որպէս յայտ է, 'ի նա ապաստան արար զքննութիւն իրացն : Հալէթ՝ որ 'ի դաւակցացն էր և մնայր այսմ՝ հրամանի, հաստատեալ զամենայն զուեալսն արքայի, զգուշացոյց չտալ ինչ կարծիս Տիւղեանց. ապա թէ ոչ,

ոչ միայն զգանձն որ 'ի նոցա ձեռս է
 կորուսանեմք, զոր և 'ի սպարառախի իսկ
 կան՝ ասէ՝ առնուլ դաղձեւ յԵւրոսպ,
 այլ և այնչափ սիրելի են ենիչէրեաց
 և զօրաւորք, մինչև կարող լինելոյ յա-
 բուցանել զնոսա և վտխել զտէրուծին:
 Ատելի անուն ենիչէրեաց, և միաբա-
 նուծիւն իւրոց մտերմացն ընդ նոսա
 ընդ ոխերիմ՝ թշնամիս իւր, ինքնին 'ի
 բարկուծիւն մեծ բրդէր զարքայ երգ-
 նուլ զկորուստ նոցին. սակայն խրատ
 տայր Հալէթ ծածկել աւժամն զսրբա-
 մտուծիւն իւր և դարձուցանել զմիտս
 նոցա 'ի կարծեացն կասկածանաց. զոր
 ոչ յապաղեաց առնել արքայ, զուցա-
 նելով առ նոսա սէր բազում ևս և ա-
 ւուրբք ինչ յառաջ քան զյանկարծակի
 բանտարգելուծիւն նոցա. որ նախ 'ի
 վտղերանոցի եգան 'ի գիպահոջ, և
 ապա 'ի զնգան պատժաւորաց արգե-
 լեալ՝ ամենայն ինչք նոցա առան յար-
 քունիս, կանայք և մանկախի նոցա բան-
 տեցան 'ի սլատրիարդարանն Հայոց 'ի
 բազում վիշտս տառապանաց անպա-
 տեհս շնորհապարտուծեան ազգին
 առ մեծամեծ երախտիս տանն Տիւ-
 ղեան: Դեռ են անցեալ իրքս և աշ-
 խարհածանօթ, ուստի և անկարօտ

մանրապատում առնելոյ, նա և համա-
 ուսողութեանս ոչ 'ի դէս: Երեքին եղ-
 բարք և մի հօրեղբօրորդի 'ի մահ գատե-
 ցան 'ի 15 հոկտեմբերի. միւս եղբարքն
 և ամենայն աղքակիցք և գործաւորք
 անդամ փողերանոցին աքսորեցան յայլ
 ևայլ կողմանս Ասիոյ և 'ի կղզիս Յու-
 նաց: — Անկումն աղքատոհմիս հնչեաց
 ոչ միայն յօսմանեան տէրութեան, այլ
 և ընդ ամենայն Եւրոպա: Ընդ բառ-
 նալ նորա և ամենայն գործք աշխարհին
 կաղացան. վաճառականութիւն և ճար-
 տարութիւնք արուեստից լուծան ան-
 կան անյարիր: Արքայ ինքնին փոյթ
 ստրջացաւ ընդ կորուստն և խոստովան
 ևս եղև մեծանձնութեամբ, որպէս ա-
 սեն. և բազում մարդասէր խնամքն և
 սպտիւ մեծարանայ՝ յոր բարձրացոյց
 ապա զմնացորդս տանն առաւելքան
 զառաջինն, արգարացուցանեն զհամ-
 բաւդ զայդ: Ըստ հասարակաց կար-
 ծեաց և նոցին իսկ Տաճկաց ասելոյ,
 պահանգ էր տէրութեանն այս աղքա-
 տոհմ. և զհետ անկման նորա եկին ան-
 բաւ աղէտք տարակուսի. պատերազմ
 ընդ Ալի փաշա Եանեայի, ապստամ-
 բութիւն Յունաց և աղաւտութիւն, խոր-
 տակումն նաւատորմին 'ի Նաւարին,

ձախողակ պատերազմն ընդ Ռուսսա, կո-
րուսսա Ճէզայիրայ, հալածումն ուղղա-
փառ հայոց, պատերազմ ընդգէմ Մէ-
հէմմէա Ալի կուսակալինն Եգիպտոսի,
գաշնագրուածիւնն 'ի Հիւնքեար իսկէ-
լէսի, պարտուածիւնն Նէզիպայ, վոա-
րանջուածիւնն ծովակալինն և մատնու-
ածիւնն նաւահանգիսինն, և հուսկ ապա
մահ արքային Մահմուտայ . այս ամե-
նայն անցք նշանաւորք անհետ 'ի վերայ
եկեալք չետուն և ոչ վայրիկ մի ոգի
առնուլ օսմանեան տէրուծեանն, որ
սէս տեսցի յառաջիկայսդ :

Մինչգեռ 'ի Կոստանդնուպօլիս փո-
փոխուածիւնք աւագանւոյն գործէին,
Ալի փաշա յայտնապէս ապստամբեաց
յարքայէ . և հրաման առեալ գնալ 'ի
Թագաւորական քաղաքն և պատաս-
խանի առնել վասն անձին իւրոյ՝ ըմ-
բոստացաւ ամենեկին . վասն որոյ և
արքայ հրաման ետ զօրաժողով լինել
մեծաւ պատրաստուծեամբ 'ի վերայ
առնն : Գիտաց Ալի փաշա եթէ տագ-
նապ է նմա յերեսաց բուռն զօրու-
ծեան նորոյ բանակին, թէպէտ և ինքն
հզօր էր զօրուծեամբ և փարթամու-
ծեամբ և հանճարով պատերազմի . և
զի կանխածանօթ էր իւրտերոյ տակաւ

ազգին Յունաց յապստամբութիւն ընդ-
 դէմ դրանն մեծի, ձայն ետ նոցա յայտ
 նապէս 'ի վտարանջութիւն, և պատ-
 դամաւորս սփռեալ ընդ ամենայն Յու-
 նաստան և 'ի վլահս և 'ի Մոլտաւիա,
 զարթոյց զոգիս ամենեցուն 'ի ձայն ա-
 զատութեան : Հրապուրեալք 'ի սէր
 արծաթոյ և 'ի ցանկութիւն աւարա-
 ռութեան՝ եկին ժողովեցան ընդ գրո-
 շիւք Ալի փաշային գունդք գունդք
 սրիկայից և աւազակաբարոյ մարդկան :
 Էին նորա որդիք երեք, Մուխարար,
 վէլի և Սալիհ. և Մուխարար իշխան էր
 'ի Պերաթ, վէլի 'ի Փրեվեզա, և Սալիհ
 յԱյնէպալսթի : Արդ Ալի փաշա առա-
 քեաց առ նոսա խրատս և օգնութիւն
 բազում. սակայն նոքա վաղ խորտակե-
 ցան առաջի զօրացն Օսմանեանց և լքան.
 և ինքն ևս վանեալ 'ի սպարապետաց
 զօրուն արքունի՝ որ էին Փէհլիվան փա-
 շա և Իսմայիլ փաշա, խոյս ետ յամրոցն
 իւր արամբք եօթն կամ ութհարիւրովք
 և երկերիւր թնդանօթովք, և որմեալ
 զգուրս ամրոցին՝ պատրաստեցաւ ճրդ-
 նել ընդդէմ զօրացն արքունի մինչև
 'ի սպառ : Եւ արդարև չկարացին սոքա
 ազգել ինչ ամրականացն զամիսս բա-
 զումն, մինչև եկն փոխանակ Փէհլիվա-

նին խուրչիտ փաշա . ստիպյն և նա ոչ
 ինչ յաջողութեան սլատահեալ, իբրև
 ետես և զբաղմութիւն դասալիք փա-
 խստէից իւրոյ բանակին , մեկնեցաւ
 յԱրթա, և անդ սպասէր հասանելոյ
 ձեռնտուութեան բաղմաձեռն գնդաց :
 Զայն սրտահալեալ Ալի փաշա՝ միա-
 բանեաց ընդ իւր արս վեցհազար ՚ի բա-
 ջամարտիկ բնակչաց Սուլու . քաղաքի ,
 և յաւել ևս յաճախել զաղմուկն ՚ի վե-
 ռայ զօրացն արքունի գրգիռ տալով
 անդադար ազգին Յունաց :

Յայնժամ սկսան իշխանք Մոլտաւիոյ
 և Վլահաց, Աղեքսանդր Խիտիլանն թի,
 Միխալ Սուցցօ և Թէոդոր Վլատիմի-
 բէշքօ յորդորել զՅոյնս յապստամբու-
 թիւն . և յամսեանն մարտի յամին 1821
 յոտն կացին յանկարծակի և գլուխ
 ամբարձին ընդդէմ Օսմանեանց բա-
 զում գաւառք Պեղոպոննիդայ . և ոմանք
 ՚ի կղզեաց անտի աշխարհին հանդեր-
 ձեցին կազմեցին անդէն տորմիդնաւաց
 հարիւր և ութսնից : Սոցա հինաբար աւ-
 սլատակեալ ՚ի Միջերկրական ծովուն՝
 կալան և զնաւ մի զՕսմանեանց յորում
 էր մի ոմն յառաջնորդաց Մէքքէի հան-
 դերձ կանամբք իւրովք , զի դայր ՚ի
 Կոստանդնուպօլիս . խողխողեցին զնա

և զկանայս նորա, և զնաւազանն 'ի գե-
րութեան վարեցին :

Իբրև ազգեղև այս ամենայն յականջս
Մահմուտայ արքայի՝ յառաջ քան զա-
մենայն փոխեաց զվէղիւրն մեծ, և կար-
գեաց 'ի տեղի նորա զՊէնտէրլի Ալի
փաշա : Սա քանզի յԱսիա էր յայնժամ,
անադան ուրեմն ժամանեաց 'ի Կոս-
տանդնուպօլիս 'ի 21 աւուր ամսեանն
սպրիւն :

Այլ քանզի գլուխ աստամբութեն
Յունաց 'ի Վլահաց մարդէն կայր ամ-
բարձեալ Միխալ Սուցցօ 'ի Հալէթէ
կարգեալն, առ 'ի չքմեղս անձին կամե-
ցեալ Հալէթի ազգովին մեղսպարտս
զՅոյնս ցուցանել և արդեամբք իսկ
զայրացուցանել զոգիս նոցա և գրգռել
'ի միաբան միախումբ վտարանջութիւն,
զամենայն հնարս հնարեցաւ 'ի գրանն,
և յակամայ կամս վէղիւրին այն ինչ հա-
սելոյ՝ 'ի վաղիւ անգր որ օր տօն էր զատ-
կի ետ հանել 'ի կախազան զպատրիարզն
Յունաց զԳրիգորիոս որպէս զհամա-
խոհ և զկամակից աստամբելոցն Հել-
լենացւոց, թէպէտ և նորա ամսօրեայ
ժամանակաւ յառաջագոյն նղովս բա-
նադրանաց արձակեալ էր ընդդէմ սպ-
ստամբիցն. ընդ նմա կախեցին և զմե-

տրասպօլիան Եփեսոսի, և այլ երկուս
 եպիսկոպոսս. և ոչ սակաւք յերևելաց
 ազգին Յունաց սպանան, որպէս և մե-
 տրասպօլիան Ադրիանուպօլսոյ Կիւրեղ-
 և ոչ էր չափ արիւնհեղութեանց և ա-
 մենայն ազգի ազգի աւերածից՝ որ գոր-
 ծեցան յայնժամ 'ի Թրակիա, 'ի Մա-
 կեդոնիա և 'ի փոքրն Ասիա: Փոխեցաւ
 յետ տանն աւուրց և վէղիւրն, և կար-
 դեցաւ Փէփէյի Սալիճ փաշա. խակ Պէն-
 տէրլին աքսորեալ 'ի Կիպրոս և անդ
 գլխատեցաւ. և պատճառք այսպիսի
 յանկարծ 'ի մահ յափշտակելոյ նորա
 'ի տաննօրեայ պաշտամանէն, թշնամա-
 նալ նորին ընդ Հալէթ էֆէնտի, ընդ
 որում դժկամակն էր 'ի սկզբանէ և
 խորհէր բառնալ զգլուխ նորա:

Գեսպանն Ռուսաց Սթրոկոնոու թէ-
 պէտ և չկամէր համարձակ պաշտպան
 կալ վտարանջութեան Հելլենացւոց,
 սակայն պարտ անձին վարկաւ բողոք
 ունէլ 'ի դուռն արքունի՝ զի մի վայրա-
 պար խոշտանգեսցին Յոյնք, այլ քաջ
 քննեսցին նախ և ասպա դատեսցին որ-
 պէս պարտն է: Ընդ այս դժկամակեալ
 մեծի դրանն՝ ետ պատասխանի դես-
 պանին եթէ իշխան է ասպաքէն թագա-
 ւորս մեր պատուհասակո՞ծ առնէլ զճը-

պատակա իւր որպէս և զիարդ հաճոյ
կցէ նմա . այլ Սթրոկոնով և ևս զայ-
րագնեալ՝ եւ սպառնալեօք յապարանից
իւրոց որ 'ի Պէյօղլու, և մեկնեցաւ իւ-
րովքն հանդերձ 'ի Պիւլիւքտէրէ :

Յամսեանն մայիսի մսեցան Օսմա-
նեանք՝ 'ի Մոլտաւիա և 'ի Վլահս, և հարին
խորտակեցին 'ի զանազան տեղիս զզօրս
ասպտամբաց . զի և զօրավարք սոցա չէին
ինչ միաբանք ընդ իրեարս : Ահանաւորքն
'ի սոսա Տիմիթրի Իփսիլանթի, Կան-
տակուզէնոս, Քոլքոթրոնի, Մաւրօ
Միխալի, Մաւրոքորտաթօ և այլք ու
մանք զօրացան արդարև 'ի տեղիս տե-
ղիս, 'ի Հիդրա՝ որ է Չամլըճա, 'ի Նէ-
ապօլիս, 'ի Մալվաղիս, 'ի Նաւարին,
'ի Թերմոսպիլէ, և 'ի Թրիփոլիցա . սա-
կայն և յոլով ուրեք ընդ ծով և ընդ
ցամաք զեան բազում կրեցին հեւ-
լէնք, և անհամար անմեղ մարդիկ կո-
տորեցան 'ի Կիպրոս, 'ի Չմիւռնիս և
'ի Թեսաղոնիկէ :

Խափանեցաւ առ դոյզն ինչ ժամա-
նակ բուռն սաստկուածիւն օսմանեան
բանակին 'ի միսէլ անդ Պարսից յամ-
սեանն նոյեմբերի 'ի սահմանս իւրեանց
մինչև յառնուլ և զՎարս և զԹոփրադ-
դալէ . սակայն 'ի մեռանեւ արքայոր-

դուոյն Պարսից՝ որ կոչէր Մէհէմմէտ Ալի միրզա՝ ՚ի քուլերա ախաէն, մեկ նեցան զօրք նորա անդրէն յաշխարհն իւրեանց:

Խուրչիտ փաշա մեծապէս նեղէր յայնժամ զԵանեացին Ալի փաշա՝ սպտեալ սաշարեալ զնա յամրոցի նորուն որ ՚ի ծովակի ուրէք. և յետ երկց ամսոց յաջողեցաւ նմա խրամատել և խարխարել զկողմանս ինչ ամրոցին անդադար հրձգութեամբ և ականահատութեամբ: Յայնժամ զօրականք Ալի փաշային յոգիս ապաստան եղեալ ստիպէին զնա անձնատուր լինել. և Ալի փաշա յայնժամ ևեթ յանձին կալաւ ունին մատուցանել բանիցն Խուրչիտայ: Եւ յողորբել զնա Խուրչիտայ յուսադիր բանիւք քաջալերութեան և սիրոյ, Ալի փաշա աւանդեաց ՚ի ձեռս նորա զամուրն և ինքն մեկնեցաւ ՚ի կղզեակ ինչ մօտադոյն, և անդ սպասեալ մնայր թողութիւն ընդունել յարքայե որպէս խոտանայրն Խուրչիտ: Անցին աւուրք երեք, և ահա եկն եհաս յարքայե դատակնիք մահու նորա: Չայն իբրև ետեսս դուռն Ալի՝ բուռն եհար անդէն ՚ի հրացանս իւր և դոջեաց զայրագին. «Արք լատշուէրք, միթէ այդչափ կնա»

մարդի՞ որ համարիցիք դուք զԱլի ? զայս ասացեալ հուր հարկանէ, և զմին 'ի սպայից անտի տապաստ արկեալ և զմիւսն կարեւէր խոցեալ՝ անկանի ապա և ինքն 'ի տեղալ 'ի վերայ նորա կապալեայ դնդակաց, 'ի հինգերորդի աւուր ամսեանն փետրուարի յամի 1822 :

Յայնմ հետէ առաւելագոյն ևս պալապով միտ եղ. Մահմուտ արքայ 'ի նուաճեւ զՅոյնս : Յամսեանն ապրիլի առին Օսմանեանք զԲխոս կղզի, որ է Սագրղ, և 'ի հարիւր հազար բնակչաց նորին քսան հազարք ևեթ մնացեալ, այլք մատնեցան 'ի հուր և 'ի սուր և 'ի դերուծիւն անգարձ : Խուրժիտ փաշա զիմեաց քսան հազարաւ 'ի Սուլու, Տրամա Ալի փաշա 'ի Մուա երեսուն հազարաւ, և նաւատորմն Օսմանեանց 'ի Սամուս և յԻստարա և 'ի ծովափնեայս Մուայի : Սակաւ ուրեք հարին զսոսա Մաւրոբորտաթօ և Ոգիսես և Քոլոբու թրոնի զօրավարք Յունաց, և յորովագոյն հարան 'ի սոցանէ. սակայն խուրժիտ փաշա փոխանակ զի վանեցաւ առաջի Ոգիսեայ՝ ընկեցաւ յիշխանութիւրմէ, և յետ աւուրց ինչ մեռաւ ևս առ վտին և առ բազում աշխատութեան. և կալաւ զսպարապետութիւնն ութսնա

մենին ճէլլալ փաշա, որ և նա մեռաւ զինի երկուց ամսոց: Ի Կրեռէ անսպարտեւի իմն էր մարտն և խռովութիւն յերկաքանչիւր կողմանց, թէպէտ և Օսմանեանք բազմութիւ էին անդանօր, և օժանդակեալք ևս ՚ի զօրաց կուսակալին Եգիպտոսի: Իսկ ՚ի ծովու յաջողութի ՚ի դէս է կեալ Յունաց՝ նաւապետք նոցին Միոլիս կամ Մնիաւլիս և Քաւարիս բախեցան ընդ նաւատորմին Օսմանեանց, որում առաջնորդէր ծովակալն Գարա Մէհէմէտ փաշա, հըր դէհեցին զնաւ ծովակալին և զայլնն ցիր և ցան կացուցին:

Լուր այսոցիկ ամենայնի սէսսպէս հնչեալ ՚ի թագաւորեալ քաղաքն, ոչ սակաւ ամբոխեաց զբնակիչս նորին, և մանաւանդ զենիչերիս՝ որ փոքր միւս ևս և յուզէին ազմուկ անհնարին ընդ դէմ աւազանւոյն և արքայի իսկ գլխովին: Յաւուրսն յայնոսիկ և լոմայափոխ հալէթի Իսխէլ թիկունս և գործի իւրոցն անդգամութեանց արարեալ զնա՝ բազում չարիս մեքենայեաց ՚ի վերայ քրիստոնէից, և զեան մեծ հասոյց օսմանեան սկտութեան: Եւ նոյն ինքն իսկ հալէթ կարի իմն հետամուտ լեալ ՚ի կորուսանել զերևելի երևելի Յոյսս

Կոստանդնուպօլսոյ, որպէս կանխեցաք
 ասացաք, զայրացոյց և ևս զարտաքոյ
 եղեալսն, կամ գէթ այնպէս թուեցաւ
 յաչս յողովից: Արդ ենիչերիք սկսա-
 նելին վերատին ամբառնալ զճայն բողո-
 քոյ իւրեանց զաղեալից աշխարհին և
 զտեսչութենէ իրաց պետութեանն.
 վասն որոյ փոփոխեցան բազումք յա-
 ւադորերոյն, զոր օրինակ վէզիրն և
 գենպետն, և ևս Պէրպէր պաշին. և ըն-
 կալաւ զինիքն արքունական Տէլի Ապ-
 տուլաս փաշա. որ տեղեակ գողով
 ամենայն նենգագործութեանցն Հա-
 լէթի, իսկ և իսկ զգացոյց արքայի և
 առ հրաման արտորել զնա յՎիոնիոն ՚ի
 մենաստան Մէվլէվլի տէրվիշաց, զի ՚ի
 նոցանէ իսկ էր այրն. ապա և խեղդա-
 մահ առնել զնա անդէն. թէպէտև
 ունէր նա ՚ի ձեռին յարքայէ գիր ազա-
 տութեան յամենայն պատուհասէ: Պա-
 տուհասեցաւ ընդ նմա մահու չարաւ
 և խփել հրեայ, և յետ ամաց ինչ
 Շապճի հրեայն, և ինչք նոցին գրաւե-
 ցան յարքունիս:

Յետ այնորիկ հրաման ետ արքայ զէն
 առնուլ ամենայն առն օսմանցոյ ՚ի հըն-
 գետասանամենից մինչև ց յիսնեմեանս,
 և տորմիղ մեծ կազմեալ թեթևընթաց

նաւուց՝ ետ 'ի ձեռս Խոսրով վաշայի 'ի սկզբան 1823 ամին և արձակեաց 'ի Յունաստան : Զօրավարք Յունաց Քոլլոքոթրոնի և Նիքիթաս և Մարքօ Պոծարիս և այլք՝ ոչ սակաւ արիացան դոյղն դնդաւ ընդդէմ՝ բիւրաւորացն Օսմանեանց ընդ ծով և ընդ ցամաք և յայսմ ևս արշաւանի . սակայն դարձեալ վանեցան և ամրացան 'ի դղեակս աշխարհին , և 'ի վերջէ յամուրն Միսոլունիկի , և անտի աշխատ առնէին զՕսմանեանս առ ժամանակ մի : Էլին և եկք ումանք և օտարազգիք յԵւրոպակահանաց , որ բանիւք և դրամովք օժանդակէին ասպտամբացն Հելլենացւոց . յորոց մի էր և համբաւեալն 'ի քերթողս այսր դարու անդղիացին Լորտ Պայրն կամ Պիրօն . և սա տեսեալ զանկումն Միսոլունիկեայ 'ի ձեռս Օսմանեանց 'ի մատնութենէ նոցին իսկ Հելլենացւոց՝ հիւանդացաւ հիւանդութիւն մեծ , որով և մեռաւ իսկ յետ աւուրցինչ յասր ընը 19 յամին 1824 . և սուդ մեծ առին Յոյնք 'ի վերայ նորա , զի և դրամոց և սպարենից կարօտութիւն էր յոյժ յաշխարհին . և որ մեծն է՝ ցանդ ընդ իւրեարս խռովեալ հակառակէին զօրավարք իւրեանց , և անդատին ելևելս

ղծիմեամբք առնելին 'ի փոյթ իշխանսի-
րութեան :

Ի սկզբան 1824 ամին Տէրվիշ փաշա՝
որ կուսակալէրն 'ի Վիսին՝ կարգեցաւ
Վալի կամ փոխարքայ և կուսակալ Մո-
ռայի . և ծովակալն Խոսրով փաշա եւ
վերսափն բաղմնութեամբ նաւուց 'ի Միջ-
երկրականն : Եհաս յիփսարա կղզի , և
բազում քաղցրութեամբ յորդորեալ
զբնակիչսն 'ի հպատակութիւն՝ իբրև
եղիտ զնոսա անաստս և ընդդիմակացս,
բախեցաւ ընդ նոսա և խորտակեաց 'ի
սպառ , և կառավորնս հինգ հարիւր և
ականջս երկերիւր առաքեաց 'ի Աոս-
տանդնուսօլիս : Այլ այս խնդութիւն
Օսմանեանց կարճեցաւ առ ժամն . զի
զօրավարք Յունաց Միտիս և Քանա-
րիս առին դարձեալ զիփսարա , և զնա-
ւատորմն Օսմանեանց ոչ սակաւ տազ-
նապեցուցին :

Յամանանն յուլիսի եհաս յօգնութի
ծովակալնն Խոսրովայ և Խպրահիմ փա-
շա որդի Մէհէմմէտ Ալեայ կուսակալնն
Եգիպտոսի բաղմնութեամբ նաւուց .
սակայն և նա հարաւ ուրեք ուրեք 'ի
հեղենացուց . և ծովակալն դարձարա
րեալ 'ի Աոստանդնուսօլիս՝ պատուե-
ցաւ սամուրենեօք 'ի վէզիրէն մեծէ՝ որ

էր Մէհէմէտ Սէլիմ փաշա, վասն ողջ
անվնաս ածելոյ հասուցանելոյ զնաւա-
տորմն 'ի Կոստանդնուպօլիս :

Ի սկզբան ամին 1825 'ի վեր երևե-
ցաւ աղմուկ ինչ ապստամբութեան յե-
նիչէրեացն դասս . սակայն զգոնամիտ
արքայն Մահմուտ վաղ իմացեալ ըզ-
դաւն՝ կալաւ 'ի նոցանէ արս յիսուն, և
'ի խոշտանգանս մատնեալ նախ՝ ապա
խեղդամահ հրամայեաց առնել : Ի
նմին ժամանակի և 'ի Սերվիա յուղեցաւ
ինչ խռովութիւն . այլ իշխանն Միլոշ
ահագին խտուրթեամբ պատուհա-
սեալ զխռովիչսն և զաղմուկն ցածու-
ցեալ՝ ընկալաւ յարդարակորով արքայ-
էն զտէրութիւն աշխարհին Սերվաց :

Իսկ Մահմուտ արքայ ոչ ինչ վհա-
տեալ բնաւ 'ի ներքին յուղմանց աստի՛
մեծապէս միտ դնէր 'ի հանդերձանս
պատերազմին : Իպրահիմ փաշա կալաւ
զՆաւարին յամսեանն մայիսի, և մեծաւ
զնջամբ վարեալ ընդ բնակիչսն՝ հրաման
ետ նոցա ելանել և գնալ յո՛ր և կամբ
իցեն աղխիւքն իւրեանց հանդերձ, բայց
միայն զի զկահս պատերազմի մի տար-
ցին : Յետ այնորիկ յերկա առաջս արս
հեալ զզօրս իւր՝ արձակեաց ընդ Յու-
նաստան . և առին նորբա զԱրկադիա և

զԲալամաթա և զԹրիփոլիցա : Եւ զՕրագլուխք և իշխանք Յունաց Թէպէտ և ՚ի բաց եզեալ զընդ միմեանս Թշնամու Թիւն միաբանք էին ՚ի վաստակս իւրեանց, սակայն ՚ի բազմութենէ անտի ձախող արշաւանաց լուծան լքան ՚ի զօրութենէ, և հայցեցին օգնութիւն յԱնդղիացւոց, բայց ընկալան և ոչ ինչ : Միայն ամրացեալքն ՚ի Միսոլունկի զգէմկալան պաշարման և յարձակմանցն Օսմանեանց որոց զօրավարէր Մէհէմմէտ Բէշիտ փաշա՝ զամիսս երկս անընդհատ, մինչև մեկնիլ նմա ՚ի ձմերոց յերեսաց յորդահոսան անձրևաց աշնայնոյն : Ընդ այս ծանրացասումն եղեալ արքայի՝ հրաման ետ Խպրահիմ փաշայի ելանել ՚ի Թրիփոլիցայէ և զնալ յառումն Միսոլունկեայ նիզակակցութիւն Բէշիտ փաշայի և ծովակալին Խոսրովայ : Եւ սաստկացուցեալ զօրավարացս երեցուն զպաշարումն ՚ի վերայ Յունաց, ոչ ինչ նուաղ սաստկութեամբ վանեցան ՚ի նոցանէ բազում անգամ այլ ևս ամիսս հինգ. սակայն ուրուրեմն ՚ի 22 աւուր ամսեանն ասպրիլի յամին 1826 առին զամուրն. զի և սովանհնարին յոգիս ասպատան արարեալ էր զամրականն, մինչև յանձն առնուլ

նոցա ինքնին ելանել գնալ ՚ի բաց, հերձեալ զքաղմութիւնս պաշարողացն . և մնացին յամբի անդ ծերք ոմանք և կանայք և մանկտի : Հազար և ութ հարիւր Սուլուցիք և եթ անցեալ ընդ անջափ վտանդս և աշխատութիւնս՝ հասին ՚ի Սալոնա . իսկ այլք յամբականաց մեկնեալ ՚ի մարտիոցն Պոծարեայ ընդ որով ական հատեալ էին՝ հուր հարին յականն և թաղեցան յաւերակս մարտկոցին , թէպէտ և յՕսմանեանց և ս վտանգեցան ՚ի փլածին արքաւելիքան զերկու հազար :

Աւետիք առմանն Մխտըւնիկեայ հնչեալ ՚ի Կոստանդնուպօլիս՝ ցնծութեամբ լցին առ հասարակ զքաղաքն : Սակայն Մահմուտ արքայ ոչ ինչ կարի սիրտեցաւ ընդ յաղթութիւնն , զի չեւս մեծագունին ժամանեալ էր յաղթութեան՝ որում ՚ի հնգետասան ամաց հեռէ ըղձանայր . այն իսկ էր հրահանգել զզօրս աշխարհին իւրոյ ըստ Եւրոպացւոցն օրինի . յորմէ ոչ միայն երկրակալութեանց և յաղթութեանց բազմաց էր ակնկալութիւն , այլ և մեծի անդորրութեան իւրոց հպատակաց :

Եւ արդ ժամ է կարգագրել ոճով ըստ տանելոյ մատենիս որչափ ինչ ա-

րար և կատարեաց արի արքայն Մահմուտ 'ի հանդէս իւրումն անվեհեր և մեծագործ բարոյից : Եւ առաջնորդ հաւատարիմ կալցուք և յայսմ զարքունական սլատմագիրն զէսատ էֆէնտի :

Անյաջողէլ սիտանի խորհրդոցն Սէլիմայ արքայի 'ի նորոգութիւն կարգաց զինուորութեանն Օսմանեանց , թէսպետ և տարաժամ շտապոյ նորին էր գրելի , սակայն ևս առաւել խտերախ ենիչէրեացն ըմբոստութեան վրնաս էր այն . յորոց 'ի բառնալն 'ի միջոյ՝ դիւրացաւ ամենայն ինչ :

Արդ յամին 1826 խորհուրդ արարեալ ընդ մեծաց ատենակալացն արի արքայն Մահմուտ՝ հաստատեաց զատուցանել 'ի դասուէ անտի ենիչէրեաց գունդ մի առանձինն , և էշքինձի կամ Գործօն անուն եգեալ նոցա՝ մարզէլ 'ի հրահանգս զինուորութեան : Ապա 'ի խորհուրդ կոչեցաւ և վեղիրն Հիւսէյին վիաշա որ կուսակալ էր խիւսա վէնտիկեար և Գոճա իլի գաւառաց , և ունէր յայնժամ զտեսչութիւն բերդորէիցն Վոսիորի , այր քաջահմուտ ամենայն իրաց և բարուց ենիչէրեացն . և նա սլատասխանի տուեալ ասէ ցարքայ . « Թուի ինձ տէր , եթէ ոչ յան

հնարից իմն իցէ հաւանեցուցանել ըզ-
գլխաւորս 'ի զօրապետաց և զզօրակա-
նացն դասս 'ի հնազանդութիւնն նորա-
նոր կարգաց • այլ 'ի կրտսերագոյնս 'ի
զօրագլխաց անտի բունեալ են չարիք,
այս ինքն է 'ի նոսա որ կոչին Միւթէ-
վէլլի, Աշճի ուսթասը, Խասէքի օ-
թուրաղը, և որք ըստնոցանէ արք վատք
և դատարկանձոնք և ընչաքաղցք • և
զի ոչ կարի բազմաթիւք են սոքա,
նախ առաջին հարկ 'ի վերայ կայ ըզ-
սոսին բառնալ 'ի միջոյ » : — « Այլ
իմ կամք են, ասէ արքայ, քաղցրու-
թեամբ վճարել զիրս զայս • և թէ այն
ոչ յաջողեսցէ՝ ասպա 'ի խստութիւնն
բուռն հարկանել » :

Հարկ էր այնուհետև որսալ մի առ-
մի զզօրավարս ենիչէրեաց, մանաւանդ
զայնոսիկ որ երևելիքն էին 'ի նոսա,
որպէս բուն զօրավարն ճէլալէտտին
Մէհէմմէտ աղա, փոխանորդ նորին
(գուլ քեահէասը) Հասան փաշա, եր-
կրորդ փոխանորդ նորին (սէյմէն սաշը)
Խպրահիմ աղա և այլք • և սոքա մը-
տադիւրութեամբ յանձին կալեալ զա-
ռաջարկութիւնն 'ի նոյն հաւանեցու-
ցին և զամենայն սպայս և զօրագլուխս
զօրացն, էր զոր բանիւ և էր զոր արծա-

Թող և խոստաբանութեամբ :

Եւ 'ի պահանջել արքայի՝ զի և դըրով տացեն նմա զհաւանութիւն իւրեանց, ժողովեցան յասպարանս դենպետին 'ի քսաներորդի հինգերորդի աւուր ամսեանն մայիսի վէզիրն Մէհէմմէտ Սէլիմ վաշա, դենպետն Մէհէմմէտ Դահիր էֆէնտի, որ երբեմն դատաւորն էր եւրոպեան՝ Արիֆ պէյ էֆէնտի, բժշկապետն արքունի Մուսղաֆա Պէհճէթ էֆէնտի, դատաւորն Կոստանդնուպօլսոյ Էլճաճ Սատրգ էֆէնտի, համարակալն Դայեար էֆէնտի, և այլ աւագանին, և 'ի վերջէ զօրավարն ենիչէրեաց • և հաստատեցին 'ի դրի հարկանել զառաջարկութիւնն կարևոր, և յետ երից աւուրց դարձեալ ատեան մեծ կարգել, և հաստատել զերսն :

Իսկ 'ի 28 աւուր ամսեանն մայիսի 'ի ժողովել միւսանգամ ամենայն աւագանւոյն և օրինականաց և զօրավարացն ենիչէրեաց՝ խօսել կալաւ վէզիրն և ասէ • «Անդատին 'ի ժամանակաց նախնի թագաւորաց Օսմանեան զարմիս՝ պետութիւնս մեր հովանաւորեալ յերմինից, ճոխացեալ քաջամարտիկ արամբք և բազմութեամբ գանձուց՝

ահագիին իմն էր յաչս եօթն պետու-
 թեանց՝ որպէս վիշապ եօթնագլուխ
 յարբաց ունելով ընդդէմ միում միում՝
 'ի նոցանէ զմի մի յահարկու իւրոց բե-
 րանոց : Այլ փոխեցան ժամանակք .
 և զօրականքս մեր ոչ ևս փոյթ յանձին
 կալեալ արդ 'ի կատարումն սարտեաց
 իւրեանց՝ առ 'ի լինելոյ արժանի խնամոց
 արքայից արքայիս , և 'ի մոռացօնս ևս
 դարձուցեալ զաստուածեղէն օրէնս ,
 անդադար եղեն յաստամբուծենէ .
 տկարացան անկան նոքա յառաջնոյ իւ-
 րեանցն արուծենէ , և առաջնորդեալք
 'ի վատ և կամ յանճմուտ զօրավարաց՝
 թիկնադարձոյցք ղէն ընկէցք եղեն բա-
 զում անգամ առաջի թշնամեաց , և
 աղքս մեր ողջոյն 'ի սուգ և յսպաշաւ-
 նատեալ ողբայ զամօթ սարտուծեանց
 մերոց , և զկորուստ անթիւ գանձուց և
 ստացուածոց : Քանի՞ դառն է մեզ

1 Սո՛ւղբոսկիան է Օսմանեանց Ետի գը-
 րալ ի՛մ էօթն պէրս անոսանել զամենայն
 Լափաւորս Եւրոպայ միանգամայն . այլ զի
 ասի ուրեք իայսրն Գերմանացոց և Ետի
 գըրալ պաշը , ասպի համարեցան ոմանք ,
 որպէս և Մենիմսի , էօթն պէրօք զիայսը-
 ընփիբո Գերմանիոյ նշանալեալ :

յուշ անգամ ածել զՅուսանայն իրս, որ մինչդեռ ստրուկքն անուանեալ՝ եղև գունք ջախջախք էին առաջի ահագնասաստ ուղից հոսանաց օսմանեան սլետութեանս, զդէմ կալան ահա մերոցս ճգանց, և մեզ չև ևս յաջողեցաւ շիջուցանել զհուր ասլստամբութեան նոցա: Վկայեն դիրք սլատմութեանց աղգիս, եթէ զիարդ մարտիկքն մեր առաջինք նուիրելին 'ի սէր հաւատոց զինչս և զանձինս իւրեանց, և որսէս անքակ և անյողդողդ սնդեալ խարբս խէին 'ի ճակատուն տեղոջ, և մանաւանդ հետևակազօրն արի ենիչէրեաց սյլ արդ ոչ ևս է այնպէս: Եւ ընդէր այս: Քանզի արք գատարկապորտք սպրդեալ մտեալ 'ի նոսա՝ խարխարեցին առ սակաւ սակաւ զհիմունս բարեկարգութեան նոցա, մատեանք ցուցակաց նոցին լցան զեղան անուամբք ենիչէրեաց, և մարտիկ ոք ենիչէրի չիք ոք չիք ուրեք. իսկ արք վատք և անգործք և լտտեք օտարոտի սլետութեանց լի են 'ի նոսա: Ի կերպս կերպրս սողոսկեալ մտանեն 'ի նոսա յոյն մարդիկ. և ենիչէրիքն տգէտք և զաչացուք անընտրողք ճշմարտին և ստոյտեղի տան ամենայն հրասպուրանաց նո-

ցին չարաց , և այլ ընդ այլոց բանիւք յըմբոստուծիւն և 'ի խռովուծիւնս կրթին օրքան զօր , և ժահրալից բանք նոցա վաղվաղակի ճարակ գտեալսխոն ընդ ամենայն զօրականսն , և զքաջացն ևս ջլատեն զզօրուծիւն : Իսկ պատճառք զայս օրինակ նուազելոց զօրուծեան զինուց մերոց այն է առաջին , զի հովացեալ են զօրականք մեր 'ի պահ պանուծենէ օրինաց , և բնաւ իսկ մոռացեալ է թէ որսիսի վարձք բարեաց պատրաստեալ կան արիացելոցն 'ի մարտըս հաւատոյ՝ հպատակուծեամբ աւագաց : Ալէ ածէք զմտաւ զաւուրս բարեյիշատակ արքային Սիւլէյմանայ առաջնոյ , և ասացէք եթէ իցէ ինչ նմանուծիւն ընդ կարգս զինուորուծեայնր ժամանակի և ընդ զեղծմունս մերոցս ժամանակաց : Եւ ուստի՞ մըտեալ իցէ այս փոփոխուծիւն . մի թէ պակասեաց ինչ թոշակ զօրականացն և սպայից մերոց , և կամ սակաւ իցէ զորուհինն . աղէ ասացեն համարձակ . ապաքէն , գոհուծիւն երկնից , բաց է հանապազ գանձ մերոյ արքայիս 'ի պէտս իւրոց զօրականաց . զեղուն շտեմարանք պարենիւ , և չիք չափ մթերից կարևորաց : Վախճան բանիս , գիտակ

խակ էք դուք զօրութեան ուժոյ և
 խորհրդոյ թշնամեաց մերոյ կրօնիս , և
 անկարգութեանց որ զօրացեալ են յե-
 նիչէրիսն մեր , զորս և 'ի համար ար-
 կանել ծանր է լսելեաց և դժոխքմբեր՝
 որոց զմտաւ անգամ ածել կամիցին .
 ձեզ արդ արժան է հաստատել կար-
 դել , եթէ յոր ինչ խորհուրդս ձեռն
 արկանել պարտ իցէ առ 'ի խնամունել
 օսմանեանս փառաց . զխորդ ցածու-
 ցանել զբոռոզութիւն մերոց թշնա-
 մեաց , և վրէժխնդիր լինել մերոցս
 աղետից : Հասպա խօսեցարուք . ցու-
 ցէք մեզ զճանապարհն՝ ընդ որ անկ
 իցէ գնալ , և մէք միտմ միաբանու-
 թեամբ հետեւեցուք ընդ այն 'ի փառս
 և 'ի յաջողութիւն պետութեանս մե-
 րոյ » : Եւ 'ի վկայել ժողովականացն
 ամենեցուն բանից ճշմարտութեան
 վէզիրին , յաւել ասել բժշկապետն
 Պէհճէթ էֆէնտի . « Զամենայն փոյթ
 'ի մեջ առնուլ արժան է յասպարի-
 նումն ժանտ ախտիս որ ճարակեալ
 է 'ի պետութեանս մերում , և զան-
 կարգութեանն շարաւ զասպականիչն
 հասարակաց ազգիս՝ նշտրակաւ խմա-
 տութեան հարկ է 'ի բաց թափել :
 Եւ արդ օն առեալ յայտ արասցէ

մեզ Րէիս էֆէնտին զհանգամանս իրաց
 պետութեան մերոյ որ ընդ արտաքին
 սրն իցեն , որպէս զէ քաջիկ 'ի վերայ
 հասեալ համօրէն ազգեցութեանց չա
 րաչար ատախաճ կարասցուք զպարտու
 պատշաճ դեղոցն ածել 'ի վերայ զդար
 մանս » : Իսկ Րէիս էֆէնտին մի առ մի
 առաջի եդեալ զիրացն պայմանս՝ ա
 ռաւել ևս զայնմանէ երկարաբան եղև ,
 եթէ զիսորդ 'ի մնաս պետութեանս մե
 ռոյ մտաբերեն Եւրոպացոցն տէրու
 թիւնք , և քանի՛ անարգար պահանջանս
 արդ իսկ յուզեն 'ի Յունացն ապստամ
 բութեան : Յայնժամ՝ օրինականացն
 դասք ասեն ընդ մի բերան . « Քանզի
 արգար և իրաւացի են բանքդ , պարտ
 և պատշաճ է ամենայն մահմէտակա
 նաց հրահանգել 'ի վարժս զինուորու
 թեան , և նախկին պարտք նոցա՝ հնու
 զանգել հրամանացն արքայի » : Չնոյն
 և զօրավարք ենիչէրեացն ասացին , և
 վէզիրն դրուատեալ զնախանձ նոցա՝
 հրամայեաց ատենադպրին ընթեռնու
 զինքնագիր հրովարտակն արքայի , և
 ասպա զօրինադրութիւն նորոյ կարգա
 ւորութեանն , որ 'ի քառասուն և վեց
 գլուխս բանից բովանդակէր զամենայն
 զկարևոր և զպիտանի սահմանադրու

թիւնս ենիչէրեաց , և մանաւանդ շէշքինճի անուանելոց : Յետ այնորիկ դէնսպեան օրինական վճռով հաստատեաց զառաջարկութեանն արդարութիւն , և զորս ոչն անսացին այնմ հրամանաց՝ արժանիս պատժոց պատուհասից դատեցաւ զնոսա : Ապա ակնարկեաց առ քարոզն մզկիթի սուլքան Պայէղիտայ՝ որ կոչէր Աճմէտ էֆէնտի , և նա մաղթանս ինչ արար յաղագրս իրացն յաջողութեան , և ինքն զառաջին գլուխ կուրանին զկոչեցեալն ֆաթիհա՝ զհետ կցեաց : Յայնժամ ապա նշանասպահն եդ ՚ի հրովարտակի անդ զանուն և զկնիք վէղլրին և զդէնսպետին , և զհիւսէյին վաշայի , և զՄէհէմէտ Իղլէթ փաշայի . և ապա այլք մի ըստ միովէ ձեռնադրեալ հաստատեցին զբանս հրովարտակին : Յետ այնորիկ սկսեալ զըուցատրել ընդ միմեանս զկարևոր պիտանութենէ կարգացն կանոնելոց՝ զօրավարք զօրուն ճառ արկեալ խօսէին զբաղմասպատիկ պարտութեանց իւրեանց ՚ի պատճառս անկարգութեան զօրականին , և նմին հակառակ բարեպաշտադոյնքն ՚ի նոսա՝ ասէ Իսաա էֆէնտի՝ պատմէին իրերաց զհրաշալի յաղթութեանցն Մահ

մէտի ընդդէմ այլադէնից՝ զթշնամեացն զէնս նոցունց հակառակ վարելով :

Իսկ վէզերն ետ 'ի ձեռս ատենադարին զվճիռ դէնպետին, և զհրովարտակն արքունի 'ի ձեռս զօրավարին ենիչէրեաց, և 'ի ձեռս պատմագրիս Իսաստայ զձև երգմանն որ սմին իրի յօրինեալ էր բովանդակելով զամենայն զկարևոր սլայմանս, և հրաման արարնոցա և դատաւորին Աոստանդնուպօլսոյ և օրինականացն ամենեցուն երթալ առ ժամայն յասպարանս զօրավարին ենիչէրեաց, և անդր ժողովեալ զամենայն սպայս և զգնդապետս զօրուն՝ ընթեռնուլ յականջս նոցա զնամականին, և ասլա տալ նոցա ձեռնագրել և կնքել զթուղթ երգմանն . և պատուիրեաց զօրավարին ազգ առնել ինքեան զէլս իրայն սակաւատող դրուածով, և օրինականացն դառնալ անդրէն առ իւր 'ի տուն դէնպետին :

Ելեալ մեր յասպարանիցն, ասէ Իսաստ, և աշտանակեալ յերիվարս ոսկեզարդս խաղացաք գնացաք մինչև առաջն պատշգամին որ Թէքէլի քէօք անուանի, և մտաք 'ի մէջ խուռն ամբօսի ժողովելոց սպայիցն : Անդ ատենագալիրն ընթերցաւ, ասէ, նախ զգա

տավճիւղ դէնպէտիւն , ապա ես զերդմանն զձև . և ապա հրամայեաց զօրավարն միում ումք 'ի դիւանագրացն իւրոց վերծանել զհրովարտակն : Իսկ այրն այն բնածին կամ կեղծ իմն տգիտութեամբ սկսաւ , ասէ , խեղաթիւրել և թեքել զիմաստս բանիցն , մինչև բարկանալ զօրավարին . և կորզեալ 'ի ձեռաց առնն զհրովարտակն ետ 'ի ձեռս իմ և ասէ . « Ազէ դու ընթերցիր զգա » : Եւ ես մաղթեալ ինձ յօգնութիւն զողիս ամենայն մահմէտականաց հանգուցելոց ընթերցայ զգեղեցիկ հրովարտակն զայն այնպիսի պայծառ և յստակ բարբառով , զի և անտի կենացըն բնակչաց դիւրալուր էին , ասէ , բանք իմ : Յաւարտ ընթերցուածին եհարց զօրավարն զկարծիս մտաց նոցա . և նոքա առ ժամ մի դեղևեալ ապա յանձն առին զպայմանսն , և էին ևս որք ասէին . « Արեամբ մերով կնքեմք մեք զհրովարտակդ » . և արդարև այնչափ եռանդն վառեցաւ 'ի նոսա 'ի ժամուն , զի և որք ոչն ունէին կնիք , առ ոսկերիչս ընթացեալ նոյն հետայն հրամայէին քանդակել , և առ շտապ մեծի տագնապին զմիմեանս ոտնակոխ արարին . որ և այս նոցին անհրահանգ

բարուցն են արգասիք՝ ասէ պատմա-
 գիրն : Իցէ այն որպէս և է , կնքեցին
 զհրովարտակն ոգիք երկերիւր և ութ ,
 և մի կողմն հրովարտակին լցաւ սևադե-
 ղով . և օրինականացն առեալ տարան
 զթղթեանն առ վէղիրն . իսկ նա առա-
 քեաց դամենայնն առ արքայ . որ և
 իւրով ինքնագիր բանիւք հաստատեաց
 ՚ի վաղիւ անգր զյանձնառութիւն զօ-
 րականացն :

Յետ այնորիկ մեծաւ փութով հան-
 դերձեցան ՚ի սակաւ աւուրս զէնք և
 զգեստք բաշխելք յԵջքինճիան . և
 թիւ նոցա էր իբրու հազարաց հնգից :
 Վամէին բազումք մեծահանդէս առ-
 նել զբաշխումնն ՚ի դաշտին Տաւուտ
 փաշայի . սակայն զօրավարն ենիչէրեաց
 ետ խորհուրդ խոհական՝ ըստ մասնէ
 բաշխել զզէնսն , և ՚ի միում ուրէք ՚ի
 հրապարակաց քաղաքին : Ապա յերկո-
 տասաներորդի աւուր ամեանն յու-
 նիսի ժողովեցան գլխաւորքն ՚ի դասս
 օրինականաց և զօրագլխաց յԵթմէյտա-
 նի , ուր երթեալ էին իբր երկերիւր զօ-
 րականք նորընտիրք . կատարեցին անդ
 միաբան զաղօթս ուրբաթուն , և ապա
 բաշխեցին զզէնսն և զհանդերձս : Ան-
 գրը կոչեցան և չորք ոմանք որ հրահան-

գիւ ռւնէին լինել զօրականացն . առաջին Իպրահիմ աղա ոմն որ հարիւրապետ կացեալ էր նորակարգ զօրականացն Սէլիմայ . երկրորդ՝ Տաւուա աղա հազարապետ երբեմն լեալ զօրաց կուսակալին Եգիպտոսի , և այլ ևս երկուք ոմանք : Եհարց զօրավարն Էնիւլէրեաց քաղցրութեամբ ցԻպրահիմ աղա և ասէ . « Յորմէ՞ գնդէ իցես » : Իսկ նա փոխանակ պատասխանի առնելոյ հարցմանն հանգրիճեաց զմի ՚ի թեղանեացն , և ձգտեալ զմերկ բազուկ իւր առ զօրավարն՝ եցոյց զնշանագիծան կիտուածոյս զիւրոյ գնդին , և ասէ ապա . « Աւասիկ նշանք իմոց հաւատարիմ ծառայութեանցս » : Եւ նորա զայրացեալ ընդ բրտութիւն առնին՝ դարձաւ և ասէ ցմերձակայս իւր . « Ո՛ր զի սոպա է այրդ . և զի ա՛րդ զայլս հրահանգեսցէ » . և մերժեցաւ Իպրահիմ : Իսկ այլք երեքեան ընկալան զմեծագին հանդերձան առաքեալս ՚ի վէզիրէն : Ապա գիւանագալիւր գենպետին առեալ ՚ի ձեռին իւրում հրացան մի և ասէ , « Յանուն Աստուծոյ գթածին և ողորմածի » . և տայ ցզօրավարն , և նա ընդունի համբուրիւ : Զնոյն և այլ զօրագլխաց արարեալ՝

կարգին կան ապա 'ի միում' շարի, և առնուն 'ի հրահանգաց անտի զառաջին զվարժան • իսկ զօրականքն 'ի հանգիստի կային 'ի զնին :

Յետ այնորիկ Վիւրճի Ահմէտ էֆէնտի օրհնեաց զըննուորու թիւնն և զարքայ, և ամենեքեան զամէնն ասացեալ մեկնեցան յիւրաքանջուր տեղիս :

Սակայն 'ի սահմանել բարձրելոյն զպատուհաս ամբարշտաց, ասէ Էսաս էֆէնտի, ինքնին իւրեանց ձեռօք փորեն և պեղեն նոքա զգերեղմանս իւրեանց • որպէս և ենիչէրիքն արարին : Քանզի ոմանք 'ի սպայից և 'ի զօրագլխաց ենիչէրեացն, թէպէտ և 'ի վերին երեսս կեղծաւորէին հնազանդել հրամանաց արքունի և վճռոյ օրինականաց, այլ 'ի ծածուկ խորհուրդ 'ի մէջառեալ հնարս հնարէին խափանել զիրացն կատարումն : Ինն 'ի նոսա որ կամէին անդէն իսկ յառաջին հրահանգըս Էթմէյտանի հրապարակին 'ի վերհանել զըմբոստու թիւն իւրեանց • այլ մի ոմն 'ի նոցանէ արդել զնոսա և ասէ • « Ոչ է օրէն ենիչէրեաց երբէք յստամբու թիւն թեակոխել մինչև հանեալ զկատսայսն 'ի ձմբոցաց » : Այլք ասէին եթէ հարկ է թոյլ տալ բազմա-

նալոյ նորընտիր զօրականաց • իսկ կէսք
փուլթային վաղ ընդ փոյթ յայտնել
զհակառակուլութիւն իւրեանց և խափան
արկանել ամենեկին :

Մինչդեռ սոքա զայսպիսի չարաժո-
ղովովք եկեալ վարանէին , յաւելան
կասկածանք զօրավարին ենիչէրեաց •
և կոչեցեալ առ ինքն զՔիւրտ Եռ-
սուֆ և զայլս ոմանս 'ի գլխաւորաց
նոցա , սկսաւ ողոք բանիւք սարգել
առաջի նոցա զիմաստս բանից հրովար-
տակին արքունի զոր 'ի ձեռին ունէր :
Նոքա իրաւունս տուեալ նախ բանից
զօրավարին , ասլա ասեն • « Արքն մեր
արք թանձրամիտք են և խստասիրոք •
չիք նոցա ուստէք ահ երկիւղի , և այժ-
մէն իսկ 'ի տրտունջ հատեալ բողոք
հարկանեն ասելով • Քաւ 'ի մէնջ յան-
ձրն առնուլ զայլադէնից հրահանգս » :
Այս բանք և այլ սոցին նման ասա-
ցուածք և դնացք , ասպտամբ զօրակա-
նացն մեծապէս տադնապէին զաւաղ-
որեարն , այլ չև ևս յայտ էր թէ յինչ
վճարեսցին :

Ի հնդետասաներորդի աւուր ամ-
սեանն յունիսի , որ օր հինգշաբաթի
էր՝ ընդ արևուն մտանել ելին ասլա-
տամբքն 'ի կաղաղոց իւրեանց , և մի մի

կամ՝ երկուս երկուս չորան ժողովեցան յԷթմէյտանին • անդր կոչեցին և զյուրս ՚ի զօրագլխացն և ՚ի սպայից , և լցաւ հրասպարակն վաղվազակի : Ապա զօրագլուխք նոցա գունդ մի զատուցեալ արձակեցին սպանանել զզօրավարն • Ենիչէրեաց զճէլալէտօին ՚ի տան իւրում : Ի հասանել սոցա ՚ի առն առնն՝ նա ՚ի դուրս ելեալ էր • վասն որոյ չգտեալ զնա՝ յաւարի առին զկարասիս նորա և հուր հարին ՚ի տունն և դարձան փութանակի ՚ի հրասպարակ անդր • Բայց հրդեհն վաղ շիջաւ :

Իսկ ընդ արշալոյսս առաւօտուն հանին սպստամբքն զկատսայս ՚ի ձմերոցաց անտի իւրեանց , և տարան յԷթմէյտանին • յափշտակեցին սպա և զզինադործացն կատսայս , և զնոսս ևս ձգեցին զհետ իւրեանց յաղմուկ անդր • և համբաւեցին ստութեամբ եթէ ձերբակալ եղեն և սպանան վէղիրն մեծ և հիւսէյին փաշա և զօրավարն ենիչէրեաց • որով յաւար կամէին գրդել զժողովուրդն • և ահա եկին ժողովեցան ՚ի տեղին բիւրաւոր բեռնակիրք և արք գատարկասունք : Յայնժամ գունդ մի հատուածեալ յաստամբաց անտի գիմեաց յապարանս վէղի-

րին, և առաջնորդ նոցին էր Եմիչճի Մուսգաֆա ոմն. և այլ գունդ յարձակեցաւ 'ի վերայ Տաւուս աղայի որ մի էր 'ի հրահանգողաց նորընտիր գնդին՝ առաջնորդ ունելով ՂՊէքրի Մուսգաֆա զոմն: Վէզիրն յայնմ գիշերի գտաւ 'ի գիւղն Պէյլէրպէյի. և կանանին նորա 'ի լուր յարձակման մտլէ գնելոցն զարհուրեալք մտին զօղեցան 'ի ստորերկրեայ նկուղս ապարանիցն և զերծան. այլ ենիչերիք կողոստեցին զամենայն ինչ զոր գտին 'ի տանըն, և իբրև վեց հազար քսակս արծաթոյ: Իսկ որք 'ի հրասարակի անդ մնացեալք էին՝ սփռեցան ընդ փողոցս քաղաքին, և ձայն բարձեալ գոչէին. « Մեռցի գեհպետն, մեռցին օրինականք. կանայք նոցա 'ի յափշտակութիւն, և ուստերք և դատերք նոցա 'ի գերութիւն, և ինչք նոցա յաւար մատնեցին: Թող բացցին կրպակք, և անկասկած լիցին վաճառականք. և եթէ բեկոր ապակեոյ գողացի 'ի նոցանէ՝ աղամանդ փոխանակեսցուք մեք նոցա. և եթէ 'ի մերայնոց որ զրկեսցէ զնոսա առ ետեղ յօշատեսցուք մեք զնա »:

Ընդ այս աղմուկ շփոթի գողեցաւ քաղաքն մեծ, և ծփելի իբրև 'ի խիստ

մրրկէ : Ազդ եղև վէղերին , և նա ան-
 դէն արձակեաց զէզբայրն իւր զխալիւ
 սէյ առ Հիւսէյին փաշա և առ Մէ-
 հէմմէտ Էմին փաշա , զի երթլցեն
 վաղվաղակի յարքունիս 'ի ծովափնեայ
 պատշգամն Եալք.քէօջբիւ անուանեալ ,
 և ինքն մտեալ ճեպով 'ի նաւակ' հա-
 սանէ 'ի պատշգամ անդր , և զգանձա-
 պետ իշխանն առաքեալ առ արքայ
 ազդ առնել զեղեւոցն , և աղաչէ հրա-
 ման տալ հանել 'ի դուրս զգրօն նուր
 բական , և անձամբ յանդիման լինել
 զորականացն : Յայնմ պահու շտապ
 տագնապաւ դային հասանէին 'ի տեղի
 անդր և դէնպետն և օրինականք և ա-
 ւագանին ամենայն : Զօրավարն ենիչէ-
 բեաց ոչ ևս էր 'ի միջի . իսկ փոխանորդ
 նորին Հասան աղա բազում անդամ ըս-
 տիպեալ յապտտամբաց անտի' ոչ էառ
 յանձն երթալ առ նոսա . այլ արձա-
 կեալ 'ի հրասարակ անդր զատե-
 նագալիրն մեծ զԲաշիտ էֆէնտի , հար-
 ցանէր թէ զինչ կամք իցեն նոցա : Եւ
 նոքա աղաբակեցին իբրև ընդ մի բե-
 րան . «Ոչ կամիմք մեք զհրահանգս
 անհաւատից . միակ հրահանգք մեր և
 կրթութիւն 'ի վաղնջուց ժամանակաց
 հետէ այս է . հրացան գործեօք նպա-

տակ ունել զանօթս խեցեղէնս, և պո-
ղովատիկ սուսերաւ հատանել կտրել
զլծաղիս ծալածոյս . հասպա թող տա-
ցին մեզ դլուխք արանցն որ այսմ հրո-
վարտակիս կացեալ իցեն թէլադիրք» .
և ետուն զանուանս բազում աւագ որե-
րոյ և բազմագոյն պաշտօնէից գրանն
մեծի : Եւ Հասան աղա զնա ինքն ըզ-
րաշիտ առաքեաց առ վէզիրն մեծ, և
Բաշիտ սպտմեաց նմա զամենայն զբանս
ասպտամբացն առաջի դէնպետին և
երկոյցուն դատաւորացն զօրաց, և դա-
տաւորին Կոստանդնուպօլսոյ, և հա-
մարակալին և այլոց : Իսկ վէզիրն սրտ-
մտեալ ընդ բանսն ասէ . « Խորհրդով
իմաստութեամբ և վճռով օրինակա-
նացն են սահմանեալ իրքս, և կատա-
րումն սոցին վրառք և հաստատութիւն
է օսմանեան պետութեանս . ոչ թո-
ղումք մէք և քար մի անդամ խլել ան-
օրինաց ՚ի նուիրական շինուածոյ աս-
տի . այլ տեառն օղնականութեամբ
վանեսցուք զապստամբս, և լուծցեն
նոքա զվրէժ յանդգնութեան իւրեանց .
երթ և զայս տուր նոցա պատասխանիր» :

Իբրև մեկնեցաւ ատենագալիւրն Բա-
շիտ, վէզիրն հանդերձ ամենայն ժո-
ղովականօքն որ հետ զհետէ բազմա-

նային՝ գնաց 'ի փակարանն գաղանաց ,
այն է Ասլանխանէ : Անդր եհասս և զօ-
րագլուխն թնդանօթաձիգ զօրաց Ի-
սրահնիմ՝ աղա՝ այր քաջաբազուկ և
հուժկու , որ մականուէն Գարա ճէ-
հէննէմ կոչէր , և ընդ նմա թնդանօթք
և ումբք , և մարտիկք ոչ սակաւ . և
լցաւ նոքօք դաւիթ արքունեացն :

Իսկ Մահմուտ արքայ լուեալ 'ի դան-
ձապետէ անտի զիրացն սլատահումն՝
արձակեաց նախ զԽալուսիքիւր էֆէն-
տի զմտերիմ սենեկապետն իւր առ վէ-
զիրն մեծ , զի տեղեկագոյնս արասցէ
զնա անցիցն անցելոց . սակայն և
ինքն ոչ հանդուրժեալ կալ մնալ ան-
դէն 'ի Պէշլքթաշ , եմուտ 'ի նաւակ
ընդ ատենագալիսն իւրում՝ Մուսգա-
ֆայի , և ել ընդ Դօփ դափու յար-
քունիս . և ոգի առեալ խրախուսե-
ցին ժողովականքն ամենայն : Խօսել
կալաւ արքայ ահեղ բարբառովն և ազ-
դողական բանիւք զըմբոստութենէ ե-
նիչէրեաց . և ապա հարցուածոյ պայ-
մանաւ խնդրէր զկարծիս օրէնսգի-
տաց . և յասել նոցա եթէ օրէնք մեր
պատուիրեն սուր 'ի վեր առնուլ ընդ-
դէմ եղբարց ասլոտամբաց , աղաղա-
կեցին ամենայն ժողովեալքն և ասեն .

« Յաղթեսցուք, կամ մեռցուք • տեր
 եղիցի մեզ օգնական, և մեք պատրաստ
 եմք զնեւ զանձինս մեր 'ի վերայ մեծի
 արքայիս » : Եւ Ապօրոքահման է-
 ֆէնտի ոմն առ սաստիկ նախանձուն
 յուզելոյ եհար զհամարիչ իւր զգեա-
 նի և գոչէր • « Հապա ժողովուրդ Մահ
 մէտի, ս՛ւմ մնամք • Հապա ընդգէմ
 թշնամեաց • Հարցուք խորտակեսցուք
 զնոսա և հալածեալ վանեսցուք » :
 Եւ 'ի խլրտել ամենայն ժողովոյն ասէ
 արքայ • « Եկից և ես ինքն խառն
 ընդ հաւատացեալսդ մարտ զնեւ
 կռուել ընդ թշնամիս անձին իմոյ » :
 Այլ իբրև աղերս արկեալ արգելին զնա
 յառաջարկու թենէն, չոքաւ աւագան
 ւովն 'ի սենեակ պահեստի նուիրական
 գրօշուն, և հանեալ ետ զնոյն 'ի ձեռս
 վեղիրին, և օրհնեաց զնա • և քարոզ-
 քըն սփռեալ առ ժամայն ընդ ամենայն
 փողոցս քաղաքացն երեցուն, Ղալա-
 թիոյ, Պէյօղլուի և Իսսիլուտարայ՝
 հրաւիրէին զամենայն զՏաճիկս ընդ
 հովանեաւ գրօշու մարգարէին իւ-
 րեանց • և ահա եկին խոնեցան յա-
 մենայն կողմանց ժողովք բազումք յոյժ
 յոյժ : Որոց իբրև բաշխեցան սուսերք
 և նիզակք և հրացանք 'ի զինարանաց

անտի արքունեացն, ելին փութանակի
 ըստ դուռնն և գոչէին, «Ալա՛հ Ալա՛հ,
 Ալա՛հ էքսպէր» • և դիմեալ 'ի մզկի-
 թըն սուլթան Ահմէտայ՝ անդ անկե-
 ցին զգրօշն նուիրական: Խորհուրդ ա-
 ըրարին անդանօր վէզիրն և աւագո-
 ըեարն ամենայն, եթէ զխօրդ զգէմ
 կալցին զապստամբելոցն: Կէսք ասէին
 արձակելառ նոսա նախ ճարտարաբան
 զոք որ համոզկեր ընկիցի նոցա 'ի հը-
 պատակութիւն, այլ յասել այլոյ՝ ե-
 թէ զուր ջան է այն և անօգուտ առ
 արս խստապարանոցս, և ընդունայն
 կորուստ ժամանակի, հաստատեցին զի
 վէզիրն զտեղի կալեալ դադարեացէ առ
 գրօշիւն • և Հիւսէյին փաշա և Մէհմեմ-
 մէտ փաշա զգեցան զհանգերձս սոս-
 կական զինուորութեան, և դիմեցին
 խուռն բազմութեամբ 'ի վերայ խու-
 ժանի ապստամբելոցն: Եւ դենպեան
 և այլ դասք օրինականաց մզկիթին որ 'ի
 դաւիթսն էին՝ պաղատանս յերկինս
 մատուցանէին:

Իսկ ենիշէրիք իբրև լուան զպար-
 զիլ նուիրական գրօշուն՝ տադնապե-
 ցան յոյժ, և գունդագունդ դիմեալ
 'ի կիցս փողոցաց՝ խափանել հնարէին
 զընթացս ժողովրդոցն որ անհատ բազ

մուծեամբ գային հասանէին 'ի ձիար-
ձակարանն որպէս գետք սրընթացք 'ի
ծովարշաւեալք: Եւ ոչ կարացեալ ըզ-
գէմ ունել բուռն սաստկուծեան նո-
ցա, մեկնեցան խոյս ետուն 'ի բունն
իւրեանց յԵթմէյտանի. փակեցին զմեծ
գուռն մտից հրասպարակին, և կուտե-
ցին յետուստ կողմանէ կարկառ մեծ
քարանց:

Հասեալ 'ի տեղին ահագին բազմու-
ծեան ժողովրդեանն և զօրականաց
ղհետ արի զօրավարացն իւրեանց՝ պա-
տեցին սաշարեցին շուրջանակի զհրա-
պարակն և զձմերոցս ենիջէրեաց. և
մինչ չև հրձիգ եղեալ 'ի նոսա՝ բարբա-
ռեցաւ արտաքուստ Գարա ճէհէնէմ
առ որս 'ի ներքս անդ էին, և յուշ ա-
րար նոցա 'ի ձայն բարձր զպարսս սաշ-
տաման նոցին 'ի հնազանդել օրինաց գե-
նին և արքայի. խոստացեալ նոցա և
ներուսն յանցանացն 'ի գծուծենէ
ծագաւօրին, և բազում անգամ կրրկ
նեաց զբանսն, այլ 'ի զուր. զի ենի-
ջէրիք բաց 'ի բաց մերժեցին և ծաղր
արարին զբանս Իպրահիմայ: Յայնժամ
հրամայեաց հիւսէյին փաշա հուր
հարկանել 'ի թնդանօթան զորս բե-
րեալ էին ընդ իւրեանս. իսկ Իպրա-

հիմադա և հիւման ադա առ 'ի սլատ
 րելը զպաշարեալն՝ ետուն սլատաս
 խանի բարձր բարբառով և ասէն .
 « Չև ևս հասեալ է վառօդն . և զիւրդ
 արձակել իցէ զ[Թնդանօ]թս » : Ոմանք
 'ի գլխաւորաց աստամբացն խորա
 մանկագոյն քան զընկերս իւրեանց
 երևեալ ասէն ցնոսա . « Ապցէք դուք
 աստանօր , և զգուշացարուք կատայի
 ցըն , և մեք ելցուք արդ ըստ փոքր
 դուռն հրապարակիս , և անկեալ 'ի
 Թիկանց կուսէ 'ի վերայ պաշարողացս՝
 առցուք զ[Թնդանօ]թսն 'ի ձեռաց նո
 ցա » . և նոքա այսպէս խուսափեցին :
 Իսկ որ 'ի ներքս անդ մնացեալք էին՝
 մեծաւ անմտութեամբ խռնեալ կային
 յետուստ դրանն մեծի . և ահա յան
 կարծ արձակեալ [Թնդանօ]թ մի ահա
 դին ճայթմամբ և [Թնդանօ]թ խորտա
 կեաց զմի 'ի փեղկից դրանն , և արս
 բազումս տապալեաց յերկիր : Անդէն
 յառաջեաց Մեհեմէտ փաշա . և մի ոմն
 'ի [Թնդանօ]թաձիգ զօրաց Մուսղաֆա
 անուն նախադրաւ շահատակեալ անց
 ընդ խրամատն , և եբաց և զմիւս փեղ
 կըն . որոյ վասն ընկալաւ ապա դահե
 կանս երկու հազար և հինգհարիւր :

Ապա մխեցաւ 'ի ներքս և Գարա

Ճէհէննէմ՝ Իպրահիմ՝ աղա, և կոչեաց
և զայլս զհետ իւր : Հարաւ յոտս նո-
րա դնդակ ՚ի հրացանէ . սակայն ոչ
ինչ թուլացեալ նորա ՚ի քաջութենէն՝
յետս յետս մեկնեցաւ սակաւիկ մի, և
սուսեր ՚ի ձեռին խրախոյս կարդայր
իւրոցն ձայնիւ և շարժմամբք :

Չայն տեսեալ աստամբացն՝ դէմ՝
փախստի արարին, և կիսոցն խոյս
տուեալ ամբացան ՚ի տեղին Թեքեէ ա-
նուանեալ ՚ի միջավայրի սնդ հրասպ-
րակին, և այլք անկան ՚ի մեծաշէն ձը-
մերոցս իւրեանց, և աղմկեալք անհնա-
րին մոլեգնութեամբ՝ միմեանց մեղ
դնելին և զմիմեանս կուփահարեալ թըշ-
նամանէին :

Յայնմ պահուերկոտասան կամ հըն-
դետասան լուցկիք բոցավառք մի զմիոյ
կնի արձակեալք ՚ի թնդանութաց անտի
՚ի վերայ այլ և այլ կողմանց ձմերոցին՝
վառեցին բորբոքեցին առ հասարակըզ-
շինուածն մեծ իբրև զհնոց սոսկալի .
և ՚ի սակաւ ինչ վայրկեան ժամանակի
աճիւնացաւ ամենայնն հանդերձ բազ-
մութեամբ աստամբաց որ անդր ա-
սպաստանեալ էին :

Անդէն վաղվաղակի աւետաւորք ըն-
թացեալք ՚ի մզկիթն սուլդան Ահմէ-

տայ՝ լցին խնդու-թեամբ զլէզլրն և զորս ընդ նմայն էին . և նա արձա-
կեաց զայլս աւետեւ զնոյն և խնդակից
լինել արքայի : Ապա մինչև ցընդ երեկս
աւուրն դադարեալ անդէն վէզլրին՝
զամենայն զգօրագլուխս և զսպայս
ենիչէրեաց որ 'ի բուռն անկեալ ա-
ծեալ լինէին զառաջեալ՝ կշտամբէր
բանիւք խստու-թեան , և հրամայէր
արգելուլ փակել զնոսս առ ժամն 'ի
վըանի ուրեք 'ի միջի ձիարձակարանին :
Կոչեաց և զգօրավարն ենիչէրեաց ըզ-
ճէլալէտտին Մէհէմմէտ աղա , որ
յայլակերպս կայր 'ի թաքստի 'ի տան
միում , և զնա ևս արգել ընդ այլնն առ
'ի քննելոյ զնոսս :

Ի կոտորել այսպէս մեծի մասին ե-
նիչէրեաց՝ այլք ծակամուտ փախու-
տեայ լինէին , և չերևէր ոք 'ի նոցանէ
'ի միջի . սակայն առ խնամոց զգուշու-
թեան գունդք գունդք զօրականաց
կարգեցան առ միով միով 'ի դրանց
քաղաքին . և բնակչացն ևս Կոստան-
դնուպօլսոյ և Իսկիւտարայ , Ղալա-
թիոյ և Պէյօղլուի սրտուէր հրամանի
եղև պահ ունել իւրաքանչիւր թաղից
և փողոցաց :

Յայնմ գիշերի յորում լուսանայր օր

ուրբաթուն՝ վէզիրն և դէնպեան և գլխաւորք յօրինականաց անդէն ՚ի սրահի մզկիթին օթեցան, և այլք ՚ի բուն իսկ ՚ի ներքս մզկիթին ընկողմնեալք ննջեցին : Իսկ Հիւսէյին փաշա, Մէհէմէտ փաշա, Իպրահիմ աղա և Նէճիպ էֆէնտի զհետ յաղթուածեան իւրեանց երթեալ ՚ի հին ձմերոց ենիչէրեացն որ Էսկի օտալար կոչէր՝ ինչ արեւալ որոնեցին յապստամբաց անտի, և չգտին և ոչ զորք. և երթեալ դադարեցին զայն գիշեր ՚ի դաւթի Սիւլէյմանիյէ մզկիթին :

Ի վաղիւ անդր վէզիրն բազմեցաւ ՚ի սրահի մզկիթին, և պաշտօնեայք դրանն բոլորեալ կացին շուրջ զնովաւ. հրաման ետ մուծանել առաջի իւր զմի մի յառաջնորդաց ապստամբուածեանն և կշտամբէր զնոսա, և հրամայէր դահճաց հանել զնոսին և խեղդամահ առնել. և կուտեցան ՚ի հրապարակի անգ յաւուր յայնմիկ գիտկունք աւելի քան զերկու հարիւր. թող զոր սպանանէր Հիւսէյին փաշա յապարանս զօրավարին ենիչէրեաց :

Այս վերջին ապստամբութիւն ենիչէրեաց կարի իմն զայրացոյց զողխ Օսմանեանց առ հասարակ ՚ի վերայ

խատերախ բարոյից նոցա • վասն որոյ յայնմ աւուր յամենեցուն բերանս լըսէին իղձք և տենչանք սպառասլուռ ջնջելոյ կարգի և անուան ենիչէրեաց • ապա թէ ոչ ասէին, որպէս ոչ առաջին նուագ է այս ապստամբելոյ նոցին, սոյնպէս և ոչ վերջին եղիցի : Եւս առաւել վառեցան բորբոքեցան ՚ի սոյն խորհուրդ վէղիւրն և դենպէտն, և բժշկապետն Պէհճէթ և այլ աւագանին և դիտնականք, և անձինն ատեան կարգեալ և քաջ կռուեալ զամենայն՝ առաջի արարին զբանսն արքայի • և նա սրտի մտօք ՚ի նոյն յօժարեալ հրամայեաց ձեռն ՚ի գործ առնել ՚ի կատարումն խորհրդոյն : Եւ նախ յերթալն արքայի ըստ սովորութեան ՚ի մզկիթ՝ ոչ կոչեցան ՚ի հանդէս անդր հարիւրապետք և հազարապետք ենիչէրեաց • այլ փոխանակ նոցա զինագործք և թնդանօթաձիւղք • և քարոզն յասել անգ զմաղթանսն վասն կենաց արքայի՝ դովեաց զնա զի շիջոց զաղմուկ ապստամբութեանն : Յետ այնորիկ ժողովեցան յայնմ գիշերի ՚ի սրահ մզկիթին սուլդան Ահմէտայ ամենայն աւագանին և յոլովք ՚ի դիտնական մարդկանէ, և մանր քննեալ և հաս

տատեալ զխորհուրդ և զեղանակ բառ-
 նալոյ զԵնիչէրլան՝ մեկնեցան՝ ի միմեանդ,
 յանձն արարեալ վսեմախօս օրինագի-
 տին որ էր Փէրթեվ Էֆէնտի՝ յօրինել
 հրովարտակ առանձինն • և նա ՚ի նմին
 գիշերի արար և կատարեաց : Վկայե-
 ցին ամենեքեան լաւութեան հրովար-
 տակին , և առաքեցին ՚ի վաղիւ անդր
 առ արքայ , և նա անդէն վաղվաղակի
 հաստատեաց զնոյն իւրով ինքնագիր
 յաւելուածով • և այս պատճէն էր հրո-
 վարտակին • « Գիտակ իսկ են Տաճիկք
 ամենեքեան , զի սկիզբն և յառաջատու-
 թիւն Օսմանեանս պետութեան որ
 դողացոյց զարկելս և զարեմուտս առ
 հասարակ , նախանձ մերոյ դենիս է , և
 սուսեր վառեալ ՚ի պատերազմն հա-
 լատոյ • սմին իրի յամենայն ժամանա-
 կի կարևոր պէտք են նմա բազմաթիւ
 և քաջամարտիկ զօրաց առ ՚ի հանելոյ
 զնոսին ընդդէմ թշնամեաց կրօնիս մե-
 ռոյ : Ենիչէրլք որ ՚ի բարեկարգու-
 թեան էին երբեմն՝ մեծամեծ վաստա-
 կըս վաստակեցին ՚ի մերումս պետու-
 թեան , և քաջալանջ և անվկանդ ա-
 ըութեամբ իւրեանց ՚ի պատերազմնս
 անդ բազում անգամ կալան զյաղթու-
 թիւն , սակայն ՚ի վերջէ սպրդեցաւ և

մուտ 'ի նոսա ողի չար, և ըմբոստու-
 թիւն փոխանակեաց ընդ վաղեմի հըու-
 թեան նոցա : Ի հարիւրոց ամաց հետէ
 յամենայն 'ի պատերազմունս մեր ոչ
 դադարեցին սորա բանս զըստրտու-
 թեան յօդել հակառակ զօրավարաց
 իւրեանց, ստունդանել հրամանաց նո-
 ցա, դէմ փախտի առնել վատաբար,
 և թուլութեամբ իւրեանց և անհրա-
 հանգ բարոյիւք մատնել զամուրս մեր
 և զգաւառս 'ի ձեռս թշնամեաց մե-
 րոց : Որոց խրախուսեալ 'ի տեսիլ այս-
 պէս ջլատելոյ Օսմանեանս պետու-
 թեան, քաջալերեցան և ևս յարձա-
 կել 'ի վերայ մեր, և օր քան զօր 'ի մո-
 լեգնութիւն թևակոխեալ և փոյթ 'ի
 մտի կալեալ են, զոր մի արասցէ Աս-
 տուած, սպառսպուռ ջնջել զազգս
 Տաճկաց : Իսկ մեր բուռն հարեալ 'ի
 փոյթ տաճկական կրօնիցս 'ի հնարս
 հայթայթանաց մտաք՝ որպէս զի կարո-
 զացուք յազմահարել զթշնամիս մեր :
 Եւ քանզի յայժմու ժամանակիս որ
 ինչ յազմութիւնս գործել թուին այ-
 լադենք՝ ամենայնն արգասիք են կա-
 նոնաւոր զօրաց նոցին բարեկարգու-
 թեան, հարկ անհրաժեշտ համարե-
 ցաք և զինի պատերազմին 1202 ամի,

և յետ այնորիկ ևս երկիցս անգամ զորս
 կանոնիաւորս կազմել պատրաստել :
 Սակայն դասք ենիչէրեաց , ինքեանք
 անպիտանք առ ամենայն , հակառակ
 ընդդէմեղն և այսպիսում զինուորու
 թեան . և ոչ միայն խափանեցին զյօ-
 ըրինուածութիւն նորին , այլ և պատ-
 ճառք եղեն տարասպարտ մահուան
 թագաւորաց ոմանց որ կենդանարարք
 էին աշխարհի : Այսու ամենայնիւ հան-
 դերձ արգահատեալք մէք 'ի սոսա իբրև
 'ի հինաւուրց զորականս , և լուեալք . և
 չարութիւն և ասպտամբութիւն բնա-
 ւորեալ իմն սովորոյթ լեալ էր առ սո-
 սա , և մէք երկայնամտեալ ժոյժ ունե-
 աք . այլ զինչ շահ . զի ահա թշնամիք
 հաւատոցս մերոց ոչ դադարեն պատ-
 ճառս առնուլ յասպտամբութեանց
 անտի սոցս և աշխատել 'ի բնաբարձ
 քննումն մեր , յորմէ տէր պահեսցէ » :
 Յետ այսորիկ 'ի մեջ բերեալ զջանս
 պետութեանն 'ի բարեկարգել զենի-
 չէրիս , յընտրել զլոյսինճի անուա-
 նեալսն և 'ի հրահանգել զնոսս , և թէ
 զինորդ ենիչէրիք յանձին կալեալ նախ
 և ասպա մերժեցին զառաջարկութիւնն ,
 և զահագին ազմուէն զայն յուղեցին ,
 յարէ . « Յետ այսչափ անկարգու

թեանցն ենիչէրեաց յայտ խոկ է, զի
 քաջ 'ի բաց 'ի նախնեացն խոտորեալ
 կարգաց՝ արք լեալ էին նոքա անպի-
 տանք և անկիրթք և խռովայոյղք, և
 քան զբարինն յաճախեալ էին անպի-
 տանք 'ի նոսա. նա զի և 'ի պատուհա-
 սեալնն զայս նուագ գտան ոմանք
 որ 'ի բազուկս իւրեանց ընգ 75 թը-
 ւանչանիս ունէին և նշան խաչի այլա-
 կրօնից. ահա այսպէս խառնուրդ իմն
 մտեալ էր 'ի նոսա յաղագաց աղգաց, և
 բազմացեալ լրտեսք օտար աշխարհաց,
 զորս յանօգուսս վաստակ էր մեր
 ցարդ մաքրել և ջնջել 'ի միջոյ նոցա :
 Յազագս այսորիկ ահա ժողովեալ այս
 օր ամենայն աւագանւոյն 'ի մզկիթի
 սուլդան Յէմէտայ առ նուիրական
 դրօշաւն, սահմանեցին հասուն և միա-
 բան խորհրդով, զի բարձցի 'ի միջոյ
 այսուհետեւ կարգ և անուն ենիչէրեաց,
 և ընտրեսցի փոխանակ նոցա այլ զի-
 նուորուծիւն որ կոչեսցի Մուսլէմ
 ասաբիրի մանսուրէի մուհամմէտիյէ
 (այս ինքն է Մարզիկ զօրականք յաղ-
 թողք մահմէտականք, կամ օգնեալք
 'ի Մահմէտէ) . սպարապետ սոցին կար-
 գեսցի Հիւսէյին վաշա, և բնակեսցի
 նա 'ի տան զօրավարին ենիչէրեաց, որ

յայտ՝ հետէ կոչեսցի Սէրապէր փաշա գապիուսու, (այն է Դուռն սպարապետի.) ջնջեսցին այսուհետև և ամենայն անուանք և իշխանութիւնք զօրագլխացն ենիչէրեաց . սակայն զոռճիկս իւրեանց և զթոշակս առցեն անխափան որք միանգամ յառաջնմէ իսկ առնուին, և ոչ ինչ փնաս ումէք գործեսցի » : Ապա յարին բանք յորդորականք առ ամենայն մահմէտականս, որպէս զի փոյթ կալցին 'ի հաստատութիւն և 'ի կատարումն հրովարտակին :

Չայս հրովարտակ արքունի ես ինքնին ընթերցայ, ասէ Կատտ էֆէնտի, նախ առաջին 'ի մղկթի սուլթան Ահմէտայ 'ի լուր յոքնախուռն բաղմոնութեան հաւատացելոց, և ապա ըստ հրամանի վէզիրին մեծի ընթացեալ 'ի գիւանն մեծ՝ ետու ընդօրինակել զայն հարիւրաւոր գրագրաց, և սփռեցան պատճէնքն առ ամենայն ժողովրդապետութեան, և ապա առ ամենայն կուսակալս և դաւառապետս : Բայց մինչ չև ժամանեալ հրովարտակացս 'ի տեղիսն յորս առաւելութեամբ էր թիւ համարոյ ենիչէրեաց, որպէս 'ի Դամասկոս, 'ի Բերիա, յԱդրիանուպօլիս,

'ի Կարլն և 'ի Պոսնիա, աճապարեաց վէզլիրն կանխազեկոյց առնել կուսակալաց կողմանցն, զի եթէ գիտլցեն զոք յիւրեանց ենիչէրխն ըմբոստս կամ խռովասէրս, փոյթ կալցին կորուսանել զնոսս նախ 'ի միջոյ, և ապա թէ վերծանել զհրովարտակն :

Ի նմին աւուր շաբաթու բաշխեաց Մահմուտ արքայ սլաւիւս և պարգևս աւագանւոյն որ վճարեցին զգործն զայն զմեծ, և ամենայն ենիչէրեացն զօրագլխաց որ ոչ միաբանեալ էին ընդ խռովիչս՝ նոյնպէս բաշխեաց գրամս և իշխանութիւնս. և զորոց միանգամ հասկած ինչ կալաւ չարութեան՝ 'ի մահ գատապարտեաց. և 'ի հասարակել աւուրն՝ գրօշն նուիրական բարձաւ հանդիսիւ 'ի միկթէ անտի և տարեալէ դաւ յիւրում տեղւոջ : Եւ Մահմուտ արքայ իբրև ընկալաւ զգրօշն 'ի ներքս՝ ժողովեաց 'ի մեծի սրահի անդ զամենայն աւագորեարն և զօրինականս, և ակնարկեալ նոցա բազմել ատենաբանեաց առ նոսս. և նախ փառս ետ Աստուծոյ զի իւրով ձեռամբ հաճեցաւ կատարել զիրան, և ապա գովեաց զժողովականն՝ զի գործակից իւր գտան յարգիւնս ածել 'ի վերայ ասպտամ :

բացն գնդի զխորհուրդս վերին տես-
չութեան : Եւ 'ի վախճանի յայտ
արարեալնոցա զկամս իւր 'ի բարեկար-
գել և ևս զիրս պետութեանն, սլատուի-
րեաց նոցա զտեղի առեալ մնալ անդէն
յարբունիս և խորհուրդ 'ի մէջ առնուլ
զկարևորաց . և առաջին զայս կամիմ
զի հաստատիցէք, ասէ, զի բարձցի այ-
սուհեան սովորութիւնն այն՝ որով
ինչք սոսկականաց ևս անժառանգ մե-
ռելոց գրաւէին յարբունիս : Եւ 'ի մեկ-
նել արքայի յատենէ անախ՝ նորք 'ի խոր-
հուրդ բազմեցան, և զաւուրս ինչ անդէն
յարբունիան 'ի վրանս 'ի վրանս օթա-
գայեալ մնացին : Սակայն Հիւսէյին
փաշա և Իզզէթ Մէհէմէտ փաշա ոչ
գաղարէին 'ի դարանայոյզ առնելոյ
զմնացորդս ապստամբացն և 'ի սպանա-
նելոյ . և արք աւելի քան զհազար մատ-
նէին յաւուրն 'ի բերան սրոյ :

Ի վաղիւ անդր ըստ հրամանին ար-
քունի ժողովեցան խառնազանջ մար-
դիկ աւելի քան զքսան հազար, որ 'ի զա-
նազան գաւառացն Ասիոյ և Եւրոպայ
եկեալք 'ի թագաւորական քաղաքն, և
մինչև ցայնժամ բազում անկարգութե
պատճառք էին և թեւարկեալք յենի-
չէրեաց . և առ հասարակ մուծեալք 'ի

նաւակս նաւակս գարձուցան յիւրա-
քանչիւր հայրենի յաշխարհս: Յետ այ-
նորիկ ճոխաբար պարգևօք պատուեաց
Մահմուտ արքայ զերիս հազար աշա-
կերտս արքունական գւրոցաց, և զայլ
ժողովուրդս և զգորականս՝ որ կցորդ-
լեալ էին կոտորածի ենիչէրեաց: Ոչինչ
հալորդ եղեալ էին և օժանդակ զինս
ւորքն պահապանք մարտկոցաց Վոս-
փորի ասպտամբուծեան ենիչէրեաց .
վասն որոյ և նոքա պարգևս և գովեստս
ընկալան զառաջինն յարքայէ . բայց
քանզի անմոռաց էր և նոցայն ձեռնե-
րիցուծիւն նոյնորինակ խռովուծեան
առ Սէլիմաւ արքայիւ, յետ աւուրց ինչ
բարձաւ և նոցին զնուորուծիւն . որ
կամեցաւ որ 'ի նոցանէ դրեցաւ 'ի կարգ
Մանսուրի զօրականաց, և այլք վտարե-
ցան 'ի բունն իւրեանց 'ի Վաղիկիս :

Յամեանն յուլիսի խորհրդով աւա-
դանւոյն և օրինականաց և վճռով գեն-
պեաին բարձաւ և կարգն Պէկեթաշի
տէրվիշաց որք համարէին ձեռնտու և
օգնական ենիչէրեաց յամենայնի, և
դրդիչ նոցին յասպտամբուծիւն ընդ-
դէմ հրամանաց արքունի . թող զայս՝
այլ և մոլար աղանդովք ապականեալք
և մոլորեցուցիչք տգիտաց . երեք ոմանք

'ի գլխաւորաց նոցա որ կոչէին Գանձք Պապա, Ահմէտ և Սալիհ, գլխատեցան հրասպարակաւ . մենաստանք նոցա և շիրիմք քանդեալ կործանեցան, բնակիչք նոցին վտարեցան յաքսորս յԱսիա, և որք մնացինն՝ ստիպեցան փոխել զտարազ զգետուցն իւրեանց :

Ըստ նմին օրինակի առանձին հրովարտակաւ արքունի ջնջեցան բարձան 'ի միջոյ և հեծեւազօրք որ Սիփահի, Իւլիւֆեճի և Ղուրէսա կոչէին, այսինքն են սպայք և թռակաւորք և եկամուտ զօրականք . իբր զի և սոքա ոչ ինչ նուազ քան զէնիչէրիան սովոր էին յաստամբուծիւն, և յաճախագոյնս գործակիցք նոցին : Իսկ այլ կարգք և գունդք զօրականաց առ հասարակ փոխեցին զանուանս և զսովորութիւնս և զտարազ հանդերձից, և յանձն առին զօրէնս նորոյ զննուորութեանն, և սկսան ուսանել զհրահանգս Եւրոպական կարգաց : Ի սուղ ժամանակի մեծապէս յառաջագէմ գտան օսմանեան զօրականքս 'ի խտութեան կրթութեանն՝ մինչև զարմանալ Եւրոպացւոց անգամ . և ինքն Մահմուտ արքայ ստէս ստէս առաջիկայ գտեալ հանգիտից նոցին՝ ոչ գաղարէր խրախուսել զնոսին

և զըօրավարս նոցա քաջալեր բանիւք
և առատաբաշխ պարգևօք : Վառոյց
նոցա նորանոր և հոյակապ զինուորա-
նոցս , և կանգնեաց վարժոցս զինուո-
րու[թեան և բժշկու[թեան , և գործա-
րանս զինուց , և այլ կարևոր տեղիս :

Ի վախճան ամնեանն օգոստոսի հրը
դեհ մեծ ծագեցաւ 'ի Պահճէ դափու-
սու , և վարեալ 'ի բուռն փչմանէ հիւսի-
սային հողմոյն՝ յերեսուն և 'ի վեց ժամս
ծախեաց գողցես զու[թերորդ մասն
քաղաքին : Այրեցաւ և Պէզազիս[թանն
և այլ ապարանք և մ[թերանոցք բազումք
յոյժ , մինչև հաշուել զվնասն գինս ե-
րեքարիւր միլիոն դահեկանաց : Մահ-
մուտ արքայ աղէկիղեալ ընդ չար սա-
տահարն՝ եբաց զգրունս արքունեաց
իւրոց և այլոց ապարանից՝ անդր գիմել
ամենայն վտանգելոց 'ի հրկիզու[թենէ
անտի , և ապա յիւրոց գանձուցն առա-
տաձեռնեաց նոցա գրամս 'ի շինու[թին
վաճառանոցին : Այլ զի մի և խռովա-
տիրաց ոմանց պատճառք անկարգու-
[թեան լինիցի հրդեհն , յոտին կացոյց
դամենայն զկանոնաւոր զօրականսն , և
զբազումս 'ի սաշտօնէից իւրոց սրվի-
ռեաց ընդ քաղաքն յայլակերպ հան-
դերձս , որոց հասեալ 'ի ժողովատեղիս

հասարակաց՝ իբրև տեսանելին զոք մե-
ղսգիր լինելքաղաքական կարգաց ժա-
մանակին՝ անդէն ձերբակալ արարեալ
գլխատէին . և կանայք ևս ոչ սակաւք ՚ի
նոյն պատճառս կարեցան ՚ի պարկս
պարկս և ընկեցան ՚ի ծով . և լուեաց
քաղաքն յանօգուտ քրթմնջենէ :

Սակայն զհետ երկուց ամսոց ՚ի վեր
եղգարձեալ միաբանութիւն դաւաճա-
նից ոմանց, որոց առաջնորդ էր տէրվիչ
ոմն Պէկթաշի՝ լիւլէճի Ահմէտ անուա-
նեալ : Սա չարաչար տանջանօք խոշ-
տանգեալ՝ ելոյծ զվրէժ ապստամբու-
թեան խորհրդոյն , և բազումք ՚ի հին
ենիչէրեաց ընդ նովին անկան պատու-
հասիւ : Եւ Մահմուտ արքայ սովիմբ
ևս յաղթանակութեամբ պերճացեալ՝
համարձակագոյնս յառաջ վարեաց այ-
նուհետև զհրահանգս զինուորութեան .
և ինքն իսկ տարազ եգիպտացի զգե-
ցեալ և խարաղան ՚ի ձեռին՝ ստէպստէպ
առաջիկայ գտանէր հրահանգացն և
վառէր զամենեւեան ՚ի փոյթ բարե-
կարգութեանց իւրոց :

Իսկ ՚ի Յունաստան ոչ ինչ գործեցաւ
նշանաւոր ՚ի ժամանակին . Իպրահիմ և
Բէշտ փաշա յոլովագոյնս յաղթեցին
քան յաղթեցան . և ՚ի ձմերայնոյն սաստ-

կութենէ դադարեցին ապա 'ի մարտըն շէրոյ ընդ քաղաքին Աթենացւոց: Գեապանք երեցուն պետութեանցս Եւրոպայ՝ այս ինքն են Ռուսացն և Գաղղիացւոց և Անգղիացւոց՝ սկսան յորդորել զՕսմանեանս 'ի հաշտութիւն խաղաղութեան ընդ Յոյնս • զի և դաշն միաբանութեան հաստատեցաւ 'ի մէջ սոցա 'ի Լոնտոն 'ի 6 յուլիսի, որպէս զի ստիպեացեն զարքայն Օսմանեանց զիջանել և իրաւունս Հելլենացւոց առնել: Բայց արքայ զիրաւացին զիւր պատասխանի կրկնեալ առ նոսա՝ ոչ ինչ թուլանայր 'ի հանդերձանաց մարտին:

Յամենանն սեպտեմբերի եկն եմուտ նաւատորմն Օսմանեանց յԱղեքսան գրիոյ 'ի Նաւարին • և փոխանորդ ծովակալին Անգղիացւոց Քոտրինկթոն և Գաղղիացւոցն, և ազդ արարին առ Իսլրահիմ փաշա զկամս պետութեանցն դաշնակցելոց 'ի Լոնտրա • և Իսլրահիմ խոստացաւ նոցա չհանել 'ի դուրս 'ի նաւահանդատէ անտի զնաւս իւր մինչև հասցէ նմա պատասխանի 'ի հօրէն իւրմէ և յարքայէն Մահմուտայ: Այն ինչ մեկ նէին սոքա 'ի սակս համբարոց երթալ 'ի Միլօ և 'ի Չանթա, և ահա երկու

աւաջք նաւատորմին Օսմանեանց էլա-
նէին 'ի Նաւարինէ : Զայն իմացեալ
ծովակալացն Անգղիացւոց և Գաղղիա-
ցւոց՝ դարձան փութանակի յետս կոյս-
հասին 'ի պահուն և նաւք Ռուսաց, և
մտին ամենեքեան 'ի նաւահանգիստն
Նաւարինայ 'ի 20 աւուր ամեանն
հոկտեմբերի, նախանգղիական տորմիզն,
ապա գաղղիականն, և 'ի վերջէ Ռու-
սացն, ընդ ամենայն նաւք քսան և քանի
մի իսկ նաւատորմն Օսմանեանց վաթ-
սընիւ չափ նաւք էին, և կային սոքա
լուսնաձև իմն կարգեալք 'ի ծոցի անդ
նաւահանգստին յերիս շարս : Անդ
սկսան տորմիզն հանգիստակացք հրձիգ
'ի միմեանս լինել, և թէ ընդէր կամ
որպէս՝ բազում ինչ սասցին, այլ զհա-
ւաստին գիտաց ասեն և ոչ ոք : Ահա-
գին յոյժ էր նաւամարտն այն յանձուկ
սահմանի անդ, և տեւաց ժամս աւելի
քան զերիս, և ոչ մնացին 'ի նաւատոր-
մէն Օսմանեանց՝ բայց միայն նաւք
քսան մանուկ դատարկացեալք 'ի մարգ-
կանէ : Իպրահիմ՝ փաշա ոչ էր 'ի պա-
հուն 'ի Նաւարին, և յաւուրն չորրորդի
հասեալ անդր՝ թէպէտ և սուգ մեծ է-
առ, այլ ոչ ինչ ցոյցս բարկութեան ետ
ընդդէմ Եւրոպականացն :

Իբրև ազդեղև ՚ի Կոստանդնուպօլիս գոյժ հրկիզութե՛ն նաւատորմին, խռովեցան աւադանին յոյժ յոյժ . և ՚ի սնդեւ դարձեալ դեսպանացն Եւրոպացւոց զի ինքնիշխան ազատութիւն շնորհեացի Յունաց, Մահմուտ արքայ ոչ միայն լի ցասմամբ արար նոցա պատասխանի, այլ և գիր յայտարարութեան պատերազմի հրատարակեաց յ18 աւուր ամսեանն գեկտեմբերի ընդդէմ Ռուսաց . յորում ձայն տայրամենայն տաճկագէնից զէն առնուլ ՚ի պաշտպանութիւն գենին իւրեանց և աշխարհին :

Ձայսպիսի անպատեհ ժամանակ պատեհ կարծեալ ոմանց ՚ի գլխաւորաց Հայոց, խորհուրդ առին բռնութեամբ բառնալ ջնջել զուղղափառ Հայս յօմանեան տէրութենէն : Եւ այնչափ յուսացեալ էին ՚ի յաջողութիւն հնար խնացութեան գործոյն, զի որ գտաւ ոք ՚ի խորհրդի անդ խորագէտ նախատես անյաջող ելից և փնասակարութեան իրին, և խրատիչ նոցին ՚ի զգուշութիւն յայնպիսի ձեռնարկութենէ, արհամարհեալ ՚ի բաց մերժեցաւ : Սկսան ապա քսիա ստութեան ՚ի դուռն արքունի մատուցանել՝ որպէս թէ ուղղափառ Հայք ՚ի խորհուրդս նենգու-

Թեան 'ի բնէ ՅԵրոսպացիսն՝ մանաւանդ 'ի գաղղիացիսն հակամէտք , լրտեսք ի ցեն իրաց պետուԹեանն և մատնիչ առ Եւրոպեանս , առ որս ելլումուտ առնեն համարձակ 'ի Պէյօղլու՝ ուր բնակեալ են յոլովագոյնքն և յաճախեն առ դես սպանս տէրուԹեանց վասն նոցին իրաց . և Թէ՛ ցորչափ որեսար այսպիսի հմուտ և տեղեակ ամենայն գաղտնեաց տէրուԹեանն՝ 'ի տանէ բուսեալ կայ չար 'ի միջի նորա , անհնար է յաջողումն գտանել խորհրդոց և գործոց նորին : Ամսովք յառաջ յածէր և շնջիւն հնարագիտուԹեամբ սփռեալ 'ի բերանս իշխանաց և ամբոխին , իբրու այն Թէ ուղղափառ Հայք զմանուԹիւն իմն բերիցեն զաղանդոյն ՊէկԹաշի տէրվելչաց 'ի մէջ քրիստոնէից : Պատուէր ետ գուռն երից իշխանաց իւրոց քննել զայս ամենայն ամբաստանուԹիւն . և ոչ ինչ ելլումուտ տեսեալ սոցա զուղղափառաց առ դեսսպանս կամ բնառ առ Եւրոպացիս , և ոչ կասկած ինչ նենգի , սակայն ոչ եղև ըսելի վկայուԹիւնս այս առաջի ոմանց յաւագանոյն՝ որ որսացեալքն էին 'ի չարախօսաց անտի . ընդ որս և Հիւսնի պէյ պեա փողերանոցին և Բէխ էֆէնտի

ժամանակին. Փէրթէվ, որք այր զառն զինի յաջորդեալ էին զՀալէթ 'ի դաղտնի խորհրդականութիւն արքայի հանգերձ այլով գործակալութեամբն՝ զոր ունէին : Փէրթէվ 'ի թեւագրութենէ նոցա գիր ամբաստանութեան ևս մատոյց առ արքայ՝ լի ամենայն զրպարտութեամբ զուղղափառաց, մինչև կրնքել զբանսն՝ թէ ցորչալի այս աղգ յաչխարհ տէրութեան մերոյ է, անհնար է մեզ դուլ առնուլ 'ի նենդութենէ հաւատակցութեան սոցա ընդ թշնամիս մեր : Ապա խորհուրդ հաստատեցաւ հալածել զնոսա 'ի թագաւորեալ քաղաքէն և վարել կանամբք և որդուլք, եթէ ոչ դարձցին և հնազանդեացին ազգապետին կամ թէ ասել պատրիարգին հայոց :

Այլ ուշ 'ի կուրծս արարեալ բանս արկուացն, զի թէ յառաջիկայութեան անդ եւրոպական դեսպանացն այս գործիցի, կարէ ծանր թուիլ բանն յաչս նոցա և զարթուցանել զնոսա 'ի սաշտոպանութիւն ուղղափառաց. քան զի չև էին մեկնեալ դեսպանքն 'ի քաղաքէն, թէպէտ և խոժոռեալք էին և կազմէին 'ի չու. ջանահնար եղեն, զի դուռն մի ինչ զիջցի նոցա 'ի պատճառս

յունական իրացն , և ելցեն գնասցեն միանգամ գեսպանքն և բարձցին 'ի միջոյ խոչ և խուժ ոտից նոցա : Զի այնպէս հաւանեցուցին զաւագանին , որպէս թէ առ յունական տալտամբու թեամբն մեծ ևս խիթալի կասկած կայցէ պետութեանն յերեսաց ուղղափառաց : Դեսպանքն ելին , եւ և հրովարտակ հալածմանն և տուաւ 'ի ձեռս ազգապետին Հայոց՝ կատարումն տալ հրամանին արքունի : Եւ առ յարմարելոյ տաճկագէն մտաց՝ յորոց աչս միապէս խոտան են ամենայն քրիստոնեայք որոյ և է գաւանութեան , և առ 'ի պատրուակել ևս յաչաց Եւրոպացոց զհալածումն ուղղափառ անուանն , իբրև գիւտ իմն մեծի հանճարոյ հնարեալ ըստ մտաց իւրեանց , զհալածումն և զվտարանդութիւն հրամայել տուեալ էին 'ի հրովարտակին ընդ անուամբ Գաղատացոյ . որպէս թէ լքեալ զհայրենիս իւրեանց՝ եկեալ խոնեալ իցեն 'ի թագաւորեալ քաղաքին : Սմին իրինախ աքսորեցան գաղատայի մեծամեծք և քահանայք , ապա ուամիկն նոցա . յետ այնորիկ հրաման եղև այլոցն ամենեցուն ելանել 'ի Պէյօղլուէ և յայլ արուարձանն անցանել : Ապա տակաւ

հետ զհետէ զքնիկ քաղաքացիսն ևս ոչ
 գաղատացիս՝ ետուն աքսորել երամ
 երամ: Թողին լքին այնուհետև բազմա
 թիւ ազգատոհմք զհայրենի երկիր և
 զտուն և զարարս. յորոց էր որ յափշտա
 կեցաւ և էր որ խոտանաւ վաճառեցաւ,
 և ցրուեցան անկան կանամբք և մատաղ
 որդւովք և գատերօք՝ ի դառն ձմերայնին
 ՚ի ձիւնեղէն լերինս Ասիոյ, և բազում
 վտանգօք հաղիւ հաղ թէ հասանէին ՚ի
 տեղիս աքսորանացն. յորոց և ոմանք
 զճանապարհայն մեռանէին, և այլք ՚ի
 վատաւոք տեղիս վտարանդուծեն: Ի
 նմին ժամանակի արտասահման արարին
 յաշխարհէ տէրութեանն և զայլ ամե
 նայն քահանայս և զեպիսկոպոսունս
 ուղղափառաց, զորս ընդ ծով, զորս
 ընդ ցամաք. որպէս թէ զհօտն անհովիւ
 և վայրատեալ դիւրաւ որսայցեն ՚ի կամս
 խորհրդոց իւրեանց. որ ոչ յաջողեցաւ
 նոցա ՚ի մեծ զարմանս նոցին: Զի թէ
 պէտ և անպատեհ իմն թուէր խոհա
 կան մտաց այսպիսի հալածումս յայս
 պիտում ժամանակի, սակայն այնպէս
 յուսային առաջնորդք գործոյն և այն
 պէս հաւանեցուցեալ էին զդուռն, որ
 պէս թէ յանառաջնորդ մնալ ուղղա
 փառաց՝ նոյնհետայն առանց ընդ բանս

ինչ ածելոյ դարձցին առ հասարակ 'ի միութիւն ընդ հայս, և խաղաղասցի պէտտութիւնն յահէ կասկածանացն :

Բայց թէպէտ և սուտ զըսարտութիւնք գրգռէին հանապազօր զմիտս ամբոխին իւրեանց 'ի թշնամութիւն ընդանապարտ հալածեալն, սակայն էին յուրիք 'ի նոցին իսկ 'ի հայոց յաւագաց և 'ի կրսերաց՝ որ գութ և ողորմ յաղին ունէին, որք յարտասուս հարեալ 'ի վերայ զուր տարապարտ չարջարեւոյն և վտանգեւոյ՝ այսպանէին զգործն ասիրատութեան օտար 'ի քրիստոնէութենէ. որոյ վասն և պատիժս իսկ ընդ այնր կրեցին ոմանք 'ի նոցունց յաղգայնոցն : Եւ ոչ նոքա միայն, այլ և Հրեայք և այլազգիք անգամ զնոյն աղէտս աղիտանային մարդկօրէն բանիւք և արդեամբք. և օրինականք տաճկաց յայտնապէս իսկ քրթմնջէին և բողոք հարկանէին զանպատեհութենէ իրացն և ըստ դէնին իսկ իւրեանց, որ ոչ ներէ և ոչ յայլազգութիւն զոք բռնութեամբ ածել՝ թող թէ նախապատուութիւն տալ ումեք 'ի կեշտից քրիստոնէից և 'ի միոյ 'ի միւս բռնադատել կամ հրաւիրել անցանել : Իսկ աղգն Յունաց ոչ սակաւ շնորհակալութեան արժանի զանճն երևեցու

ցաներ՝ի ժամանակին առ տառապեալս
սըն՝ որ յաքսորս և որ ՚ի քաղաքին. ընդ
որս կարեկից լեալ իբր ընդ վշտումբեր
մարդիկ, թէ արդեօք և իբր ընդ խոս-
տովանողս հաւատոց, զամենայն մար-
թեւ իննամս ցուցին առ նոսա զմար-
դասիրութեան և զքրիստոնէութեան :
Եւ թէպէտ ՚ի նմին ժամանակի հրա-
ման ՚ի գրանէ ելանէր և առ սպարի-
արգն Յունաց զնոյն անցս և ընդ իւրում
իշխանութեան յունադաւան ուղղա-
փառան անցուցանել, սակայն խոհա-
կանութեամբ և ապագային նախատես
լինելով՝ բացէ ՚ի բաց հրաժարեաց ա-
մենեկին :

Հալածումնս, որոյ նմանն ոչ յիշա-
տակի ՚ի սլատմութիւնս ազգիս, տևեաց
ղերկեամ՝ մի մինչև ցելս 1829 ամին :
Յոյժ քստմնեցաւ Եւրոպա համօրէն՝
տեսեալ այսպիսի հալածումն յայսպի-
սում լուսաւորութեան և խաղաղասէր
բարեպաշտութեան ժամանակի : Ապա
գարձ արարեալ և դեսպանացն եւրո-
պացւոց և միաբան բողոքով ձայն բար-
ձեալ ՚ի պաշտպանութիւն ուղղափա-
ռացն հալածելոց, որպէս թէ ՚ի թըշ-
նամանս նոցին եւրոպական ակրու-
թեանցն եղեալ իցէ գործն հակառակ

հաւատոց նոցին և մարդկութեան ,
յայտամաննայնէ և 'ի վերին այցելու-
թենէն ընդոստուցեալ արքայի և ծա-
նուցեալ զվրիպակն զոր ետուն գործել ,
դարձոյց զսքսորեալն զամենեւեան 'ի
վտարանդութենէն . զտունս և զտա-
ցուածս նոցա դարձոյց 'ի նոսա , զա-
տոյց զնոսա յազգ առաձինն , ետ նոցա
հաւասար այլոց՝ ազգապետ առանձինն
և եկեղեցիս , և զամենայն անդորրաւէտ
խաղաղութիւն ընդ մեծաշուք իւրով
հովանաւորութեամբ :

Յամենանն փետրուարի խոստացաւ
Մահմուտ արքայ պատրիարդին Յու-
նաց Ագաթանգեղոսի , և ընդ ձեռն
նորա բովանդակ ազգին , անյիշաչար
լինել անցելոց իրաց , ապահարկս առ-
նել զնոսա , և չափանջել զտուրս
էօթնամեան ժամանակին . բազմա-
պատիկ արտօնութիւնս շնորհել նոցա ,
և հայրագութ իննամովք վարել առ նո-
սա : Այլ նոցա իմացեալ 'ի նմին ժա-
մանակի զսխտրաստութիւն Ռուսաց
'ի պատերազմ՝ ոչ ինչ անսացին յորդո-
րանաց արքայի :

Ի հրատարակել յայտարարութեանն
Ռուսաց 'ի Կոստանդնուպօլիս՝ ոչ միայն
Մահմուտ արքայ , այլ և ամենայն ժո-

զովուրդն անյողդողդ կամակարու-
թեամբ ձեռն 'ի գործ արարին պա-
տրաստել կազմել ընդ ծով և ընդ ցա-
մաք առ զգէմ՝ ունելոյ թշնամեաց :
Սպարապետն Հիւսէյնն փաշա կարդե-
ցաւ 'ի պաշտպանութիւն ամրոցին
Շումնայի . Եռսուֆ փաշա և ծովա-
կան իզգէթ Մէհէմէտ փաշա 'ի պաշա-
պանել Վարնա քաղաքի . և խորով
փաշա կալաւ զիշխանութիւն տեսչու-
թեան թագաւորեալ քաղաքին :

Վաղու ևս անցեալ էր սպարապետն
Ռուսաց կոմսն Վիթկենշթէյն ընդ
Փրութ գետ . և յամսեանն յունիսի մեծ
գութան Միքայել զինի ամսօրեայ պա-
շարման էառ զամուրն իպրայիլ . զորա-
վարն Ռուծեվիլ զխաադճա, զօրավարքն
Կրէյ և Մենշչիքով զԱնափա , և այլք
զայլ տեղիս , և 'ի սկզբան յուլիս ամսոյ
մտին խաղախք 'ի Պազարճրգ : Ի լուր
այսր ամենայնի ատեան խորհրդոյ կազ-
մեալ արքայի 'ի Կոստանդնուպօլիս ,
հրամայեաց վէզիրին՝ որ էր Մէհէմէտ
Մէլիմ փաշա՝ խաղալ գնալ 'ի Շումնա
ընդգէմ Ռուսաց . և 'ի մեկնելնորա 'ի
Տաւուտ փաշա՝ ինքն իսկ արքայ յայտ
արար զյօժարութիւն կամաց իւրոց 'ի
զօրավարել բանակին իւրում . որոյ վասն

և մեծահանգէս շքով դնաց 'ի Բամիղ
 չիֆթլիյի 'ի 15 աւուր ամսեանն սեպ-
 տեմբերի : Յառաջընթաց լինէին Ե-
 րեքհազար հեծեալք ասիացիք և 'ի մար-
 զիկ գնդէ, և զհետ նոցա անդրուվարք
 և ուղտք որ բարձեալ տանէին զկահ և
 զգանձս արքայի 'ի ձայն պատերազմա-
 կան նուագաց, ապա զօրավարք և սէտք
 և իշխանք և օրինականք . ապա այլ ևս
 գունդ գունդ զօրաց, և սպարապետն
 և տեղապահն և այլ աւագանին սպի-
 տակ արտախուրիւք և ծիրանեգոյն
 մուշտակօք : Չհետ նոցա գայր գեն-
 պետն, և զնովաւ դատաւորք զօրաց և
 էմիրք՝ որ կարապետ լինէին ոսկէզօծ
 կառացն յորում կայր դրօշն Մահմէտի,
 և շուրջ զնովաւ երկոտասան երաժիշտք
 արքունի որ երգէին զմաղթանս մար-
 գարէին իւրեանց : Չկնի նուիրական
 դրօշուն գայր Մահմուտ արքայ աշտա-
 նակեալ յերիվար ասիպարանոց, և
 զգեցեալ զգետտ պարզ ամենևին և ան
 պաճոյճ, և յառաջէր միայն առանձինն
 առանց սպայից և թիկնապահաց : Փոքր
 մի հեռագոյն զկնի արքայի խաղային
 գային մեծամեծ պալատականք և անձ
 նապահապետք նորա, և զհետ նոցին
 արք երկուհազար և հինգհարիւր 'ի

մարդիկ պնդէ անտի ընդ հեծեալ և ընդ հեռեակ • ապա պարտիզապան զօրականք, և կառք բազուսք վեցածիք, և 'ի վերջէ ամենեցուն բազմութիւնք հրազենուց :

Սակայն Ռուսք օր ըստ օրէ յառաջագէտ լինելին մինչև 'ի Շումնա և 'ի Վարնա, թէպէտ և ուրեք ուրեք հարան ևս յՕսմանեանց : Ի պաշարման անդ Վարնայի վերաւորեցաւ մեծ զօրապետն Մենչչիքով և կոմսն Վորոնցով անցեալ 'ի տեղն 'նորա՝ պնդեաց յոյժ զպաշարումն քաղաքին և խրամատեաց զպարիսպսն: Եռասուֆ փաշա որ քաղաքապետն էր՝ կամէր անձնատուր լինել 'ի Ռուսս • և իբրև ոչ կարաց 'ի սոյն խորհուրդ և զժողովակալն խոնարհեցուցանել ինքն և եթ եւ դնաց 'ի բանակն Ռուսաց և մնաց անդէն • Իսկ արի ծովակալն Իզդէթ Մէհէմէտ փաշա երեք հարիւր քաջամարտիօք և եթ խոյս ետ 'ի միջնաբերդ անդր, և սպառնայր հուր հարկանել 'ի դղեակն • և սպարապետին Ռուսաց անգամ պանչացեալ ընդ քաջութիւն առնն՝ հրաման ետ նմա ելանել գնալ իւրովքն հանդերձ յաղատութիւն : Ի գոյժ առմանն Վարնայի խռովեցան Օսմանեանք 'ի Կոստան

դնուպօլիս, հրամայեաց արքայ յարքու նիս գրաւել զամենայն ինչս մասնչին Եռասուֆայ, և դենպետն ինքնին նը զովիւք չափ բանագրեաց զնա: Արկաւ և վէղերն յիշխանութենէ իւրմէ՝ փոխա նակ զի ոչ որպէս կարծելին էր արիացաւ նա ՚ի պահուն, և աքսորեցաւ ՚ի Կէլիպօլու . և կնիքն արքունի առաքեցաւ պատուով առ քաջ ծովակալն Իղլէթ Մէհէմէտ փաշա:

Իսկ ՚ի հասանել ՚ի վերայ տարաժամ սաստկութեան ձմերայնոյն հարկեցան Ռուսք բառնալ զպաշարմունս Շում նայի և Սիլիստրէի, և անցանել անդրէն ըստ Դանուբ՝ թողեալ յաւար Օսմանեանց ոչ սակաւ կահս պատերազմի: Հասեալ կային և նաք ինչ Ռուսաց ՚ի Չանագ գալէսի. բայց հակառակութիւն բազում կրեալ ՚ի մրկաց՝ ոչ ինչ ոչ կարացին վճարել:

Յաջողագոյնս քան զնոցա պատահէին արշաւանք զօրացն Ռուսաց յԱսիա. և զօրապետն Փասքեւիչ էառ հետ զհետէ զԿարս, զՓոթի, զԱխլցիսա, զՊայէզիտ, զՏիատին, զԹոփրագ գալէ և զայլ տեղիս, և մեկնեցաւ ՚ի ձմերոց: Եւ յաւուրս անգ ձմերայնոյն ոչ դադարէին գեսպանք Եւրոսպացոց ՚ի ստի

պէլոյ զարքայ՝ զի ազատութիւնն հեւընացւոցն շնորհեացէ :

Ի սկզբան 1829 ամին եհաս 'ի Կոստանդնուպօլիս դաղղիացին Ճոպէս, բերեալ ընդ իւր զպայմանս դաշնակից պետութեանցն հաստատեալս 'ի 16 նոյեմբերի 'ի Լոնտրա, որովք ընդ հովանաւորութիւն իւրեանց առնուին նոքա զՊեղոպոնես և զԿիւկլադայս, և պահանջէին զի և արքայ հաւանեացի ընդ պայմանսն, և դուլ զինուց հրամայեացէ՝ մինչև դարձցին անդրէն 'ի թագաւորեալ քաղաքն դեսպանք իւրեանց, և խօսեացին բերան 'ի բերան յաղաղս պայմանաց ազատութեանն հեւընացւոց և սահմանաց աշխարհին նոցա: Այսամանայնի հարեանցիկ իմն արարին պատասխանի Օսմանեանք, և պատրաստեցան հզօրագոյնս 'ի մարան առաջիկայ. և յամսեանն փետրուարի ընկէց արքայ յիշխանութենէն զԿղզէթ Մէհմէտ, և կարդեաց փոխանակ նորա զՄէհմէտ Ռէշիտ փաշա:

Յամսեանն մարտի լուեալ արքայի և զգոյժ առմանն Կելիպօլեայ 'ի Ռուսաց՝ առաւել ևս վառեցաւ 'ի զօրաժողով և 'ի հրահանգս զինուորութեան. և հրաման արար զի ամենայն այր օս-

մանցի որ կարող լիցէ զէն առնուլ՝ թող-
ցէ 'ի բաց զլայնչի և զծանր հանգերձս
և զարտախոյր և զփակեղն , և ագա-
նել ըստ ձևոյ և ըստ տարազու մար-
զիկ գնդացն անձուկս և անպաճոյճ
զգեստս, որպիսիս և ինքն էր զգեցեալ :

Յայնմ ամի ընդ ծով և թ յաջողե-
ցաւ Օսմանեանց յաղթել մի անգամ
նաւատորմին Ռուսաց , և ձերբակալ
առնել զմի 'ի նաւուց նոցին 'ի մեծ
խնդու թիւն քաղաքացւոց . սյլ ընդ
յամաք խորտակեաց սպարապետն Ռու-
սաց Տիպիչ զվորս Բէշիտ փաշայի . էառ
աստիկ պաշարմամբ զՍիլիսարէ , էանց
անլուր համարձակութեամբ ընդ կիրճս
Պալգան լերանց , և կալաւ զՍիսիվրի ,
զՊուրկազ , զԱյոտս և զԳարինապատ ,
սպա և զՍէլիմնէ , և եհաս մերձ յԱ-
գրիանուպօլիս : Բդեաշխք քաղաքին
Խպրահիմ փաշա և Խալիլ փաշա ինքնին
յօժարեցան տալ զնա 'ի ձեռս Ռուսաց .
և սոքա յիննևտաններորդի աւուր ամ-
սեանն օգոստոսի մտին անդր որպէս
դաշնակից բարեկամք , քան թ շնամիք
յաղթականք : Նոյնօրինակ յաջողու-
թեամբ եմուտ ընդ նոյն ժամանակս և
սպարապետն Փապրէլիչ 'ի Կարին և 'ի
Բաբերդ , և սպա վանեաց զկուսակալն
Տրասվիզոնի :

Իբրև ազգ եղեն իրքս այս 'ի Կոստանդնուպօլիս, ստիպեցաւ արքայ 'ի խորհրդականաց իւրոց և 'ի գեապանացն Եւրոպացւոց զիջանել 'ի հաշտութիւն խաղաղութեան . և արձակեաց 'ի սոյն սակս առ Տիպիչ զհամարակալն Մէհեմէտ Սայիտ էֆէնտի , և զգատաւորն ասիացի զօրաց զԱպտիւլքատրր պէյ :

Այն ինչ գեռ ևս մեկնեալ էր պատգամաւորացն 'ի թագաւորեալ քաղաքէն , և ահա խոսրով վաշա 'ի վերեհան զգաղանի դաւակցութիւն ենիչէրեաց ոմանց . որոց կամք էին սպանանել զարքայ և զորդի նորա և զամենայն աւագանին և զԵւրոպացիս առ հասարակ , և սպա ձայն տալ պատերազմի առ ամենայն ազգս Տաճկաց : Հասան աղա ոմն զօրագլուխ բերդականացն Վոսփօրի՝ որ գլուխ համարեալ էր գաւառանացն , անդէն 'ի մահ գատապարտեցաւ , ընդ նմին և սպայք ոչ սակաւ և ենիչէրիք վեցհարիւր . և քանդեալ կործանեցան ժողովատեղիք նոցա :

Իսկ պայմանք կարևոր հաշտութեան ուր ուրեմն հաստատեցան յԱգրիանուպօլիս 'ի 14 աւուր ամենանն սեպտեմբերի յամին 1829 . որով կայսրն Ռու-

սաց դարձոյց անդրէն առ Օսմանեանս զամենայն երկիրն զոր կալեալ էր յեւրոպեան մասին տէրութեան նոցա . բայց միայն Մոլտաւիա և Վլահիք և Սերվիա անկան ընդ թեաքութեամբ Ռուսաց՝ պայմանաւ զի արքային Օսմանեանց պահեսցի դարձեալ անուանել զիշխանս աշխարհացն, և հարկս թեթեւս պահանջել 'ի նոցանէ : Հաստատեցաւ ևս զի համարձակ լիցի նաւուց ամենայն ազգաց, ևս առաւել Ռուսացն, անցանել ընդ Վոափոր և ընդ Չանազ գալէսի . և զի 'ի ձեռս Ռուսաց մնացեն յԱսիա Անափա, Փոթի, Ախլցիսա, Ազդոր և Ախալքէլէք իբրև 'ի հատուցումն տուգանաց պատերազմին, և դրամք ևս ոչ սակաւ : Եւ յաղազս Յունաստանի զիջան Օսմանեանք 'ի պահանջանս պետութեանցն դաշնակցելոյ 'ի Ղոնտրա . այլ յաղազս սահմանաց նոցին, կամ թէ որչափ ինչ իշխեսցէ և արքայ 'ի վերայ Յունաց՝ ոչ ինչ հաւաստեաւ սահմանցին : Ապա փոփոխմունք եղեն գերեաց երկուստեք, և հրամանք արձակեցան դադարել այնուհետև 'ի մարանչելոյ : Եւ զի անագանեաց աւուրս ինչ այս լուր մինչև եհաս 'ի Տրապիզոն և 'ի Կարին, նմին իրի առ Բաբերդաւ հա-

րան դարձեալ Օսմանեանք և վանեցան :

Յետ այնորիկ Մահմուտ արքայ առաքեաց 'ի Բեթրպուրի զխալիլ վաշա հանդերձ բազմապատիկ ընծայիւք, յայտ առնելով եթէ իւր կամք են մշտնջենաւոր ունել յայնմ հետէ ընդ Ռուսս զխաղաղութիւն. և կայսրն Նիկողայոս ինքնագիր թղթով ծանոյց արքայի ընդ ձեռն կոմսին Օւլովայ՝ եթէ և իւր 'ի նոյնս են կամք : Դարգարեցին այնուհետև և որ ընդ Յոյնս պատերազմուէք. և Մահմուտ արքայ առաւել ևս մտադիր եղև 'ի քաղցրացուցանել իւրոցն զկարգս և զսովորոյթս Եւրոպեանց :

Յամին 1830 ոչ սակաւ վիշտք եղեն Օսմանեանց կորուստն Ճէզայիրայ՝ որում տիրեցին Գաղղիացիք: Արձակեաց Մահմուտ արքայ զԾովակալն Դահիր վաշա՝ բանադնաց ընդ Գաղղիացիսն ըննել այլ նոքա չանսացին ինչ գեսպանութեանն, և պէսպէս պատճառանօք արձակեցին զնա անդրէն 'ի Կոստանդնուպօլիս: Վշտացաւ արքայ և յերեսաց կուսակալն Եգիպտոսի, զի ոչ հատոյց նա զհարկ միոյ ամի և կիսոյ, և պատճառէր զԾախս պատերազմին որ ընդ Ռուսս:

Ի սկզբան միւսոյ ամին, մինչդեռ Ռուսք պարապեալ էին 'ի նուաճել զԼէհա, դեասանն Գաղղիացւոց Վիլ մինս հաւանեցոյց գաղտ զարբայ դաշն նիզակակցութեան հաստատել ընդ Գաղղիացիս. իբր զև կասկած իմն էր թշնամանալոյ պետութեանցն Եւրոպացւոց ընդ միմեանս. և թուղթ ևս յաղագս այսորիկ մատոյց արբայի: Իբրև ազգ եղև խորհուրդն 'ի լսելիս այլոց պետութեանցն՝ բողոք կալան առ Գաղղիացիս, և նոքա ստիպեցան յետս կոչել զՎիլմինս:

Յայնմ ժամանակի բազմացեալ էին ապստամբութիւնք 'ի Մակեդոնիա, 'ի Պոնիա, յԱլպանիա և 'ի Պաղտատ. և ժողովուրդք անգամ Վոստանդնուպօլսի ստէպ ստէպ հրձգութեամբ հնարեին յայտ իմն առնել զհիւսմութիւն իւրեանց ընդ նորանոր բարեկարգութիւնս արբայի: Յամսեանն օգոստոսի հրդեհ մեծ անկաւ 'ի Պէյօղլու, և այրեաց տասն հազարս տանց: Յետ սակաւուց սաստկացաւ 'ի քաղաքին և ակստն ժանտ, ընդ նմին երևեցաւ միւս ևս ժանտն քուէրա անուանեալ. և 'ի տրոտունջ յոյժ հատանէր ամբոխն: Սմին իրի հրամայեաց Մահմուտ արբայ խրախու-

Թիւն մեծ առնել, և 'ի նմին պահու-
բաշխեաց մեծամեծացն իւրոց և կամակ-
ցաց զնշան սրտոռոյ Նիշանի ի Ֆթիխար
անուանեալ: Ապա և լրագիր հրամայ-
եաց տպագրել 'ի Կոստանդնուպօլիս
'ի տաճիկ և 'ի դաղղիացի բարբառս:

Այլքան զամենայն վիշտս արքայի
ծանրացաւ նմա վտարանջութիւն Մէ-
հէմէտ Ալի փաշայի կուսակալին Ե-
գիպտոսի: Քանզի 'ի խնդրել սորա
զհրաման նկուռն առնելոյ զԱպտուլաս
փաշա զբղեաշին Աքեայի, արքայ հրա-
մայեաց նմա սպասել դալստեան ծո-
վակալին Դահիրայ: Եւ իբրև յամեաց
սա զճանապարհայն 'ի պատճառս
սաստիկութեան քոլէրային յԵգիպտոս,
Մէհէմէտ Ալի ոչ ևս հանդուրժեալ՝
արձակեաց զորդին իւր զԽպրահիմ փա-
շա 'ի վերայ Ապտուլասայ, և նա եր-
թեալ երեսուն հազար արամբք էառ
զԳաղա և զՅոպպէ և եհաս յԱքեա:
Սրտմտեցաւ արքայ ընդ գործն, և հրա-
ման սաստիկ արար առ Մէհէմէտ Ալի
յետս կոչել զգօրս իւր. այլ Խպրահիմ
փաշա յառաջ վարեաց զպաշարունս Ա-
քեայի: Յայնժամ ևս ծանրացասունն
եղև արքայ, և սպստամբս անուա-
նեաց զՄէհէմէտ Ալի և զորդի նորա

Ղլարահիմ. և յամսեանն մարտի յամին
 1832 արձակեաց 'ի վերայ նոցա սպարա-
 պետութեան պաշտամամբ զՀիւսէյին
 փաշա, խոստացեալ ամա զհուսակա-
 ըութիւնն Եգիպտոսի: Իսկ Իպրահիմ
 փաշա յետ վեցամսեայ պաշարման էառ
 զամուրն, և զԱպտուլահ առաքեաց
 պատուով առ հայրն իւր. և ինքն գի-
 մեալ 'ի Դամասկոս՝ եհար 'ի տեղիս
 տեղիս զզօրս Օամանեանց և զՀիւսէյին
 փաշային: Յամսեանն յունիսի էմուռ
 և 'ի Բերիա. ապա խորտակեալ զսպա-
 րապեան Օամանեանց 'ի սպառ՝ կալաւ
 և զԱնտիոք և զամենայն երկիրն Ասոր-
 ւոց, և գիմեալ եհաս մինչև յԻկոնիոն:
 Անգր եհաս ընդդէմ նմին նոր սպարա-
 պեան Օամանեանց Բէշիտ փաշա, և
 բախեալ սաստիութեամբ ընդ Եգիպ-
 տականն՝ խորտակեցաւ, և ինքն սու-
 սերամերկ յարձակեալ 'ի թշնամիս՝ բա-
 զում նախճիրա գործեաց 'ի նոսա,
 այլ ապա ձերբակալ եղև:

Ի հասանել Իպրահիմ փաշային յԱ-
 տանտ դադարեաց առ վայր մի գոռն.
 զի Մէհէմէտ Ալի փաշա սկսաւ բա-
 նագնաց լինել ընդ արքայի յալագոս
 հաշտութեան, և իննգրէր զիշխանու-
 թիւն երկրին Ասորւոց և Ատանոյ: Ի

նմին ժամանակի եհաս 'ի Կոստանդնուպօլիս և զօրավարն Ռուսաց Մուրավիէվ, և խոստանայր 'ի գիմաց Նիկողայոսի կայսեր՝ հաւանեցուցանել զկուսակալն Եգիպտոսի 'ի հնազանդութիւն : Չնոյն սպաս փութայր հարկանել արքայի և դեսպանն Գաղղիացուց Ռուսէն . և արքայ զերկուցունցն ևս ընկալաւ զմիջնորդութիւն, և առաքեաց զԽալիլ փաշա յԵգիպտոս . զոր և բազում մեծարանօք սատուասիրեաց կուսակալն : Կամէր Ռուսէն զի ինքն միայն կացցէ միջնորդ ընդ արքայ և ընդ Մէհմմէտ Ալի փաշա . և զամենայն հնարս հնարեցաւ 'ի կատարումն խորհրդոյն իւրոյ և 'ի խափանն իղականցութեան նաւատորմին Ռուսաց՝ որ եկեալ հասեալ իսկ էին 'ի բերան Վոսփորի . այլ ոչ յաջողեցաւ . նա և այլ ևս նաւք յՕտեսսայէ ժամանեալ՝ հանին զօր բազում յասիակողմն 'ի ստորոտս Ուշայ լէրին և զհիւնքեար Իպէէլէսի հովտաւ հանդէպ Թէրասիա և Պիւլիքտերէ գիւղից :

Մինչ այս և մինչ այն՝ Իպրահիմ փաշա յառաջեաց և կալաւ զԲեօթասհեա, զՄագնեսիա, զՊալքէսրի և զԱյտլն . և 'ի Չմիւռնիա ևս արձակեալ զմի ոմն

'ի զօրագլխաց իւրոց՝ հաւանեցոյց զբընակիչան 'ի հստատակել կուսակալին Եգիպտոսի: Յայնժամ՝ արձակեցաւ առ Իպրահիմ՝ խոհական իշխանն Մուսդաֆա Բէշիտ սէյ էֆէնտի, նա ինքն է այժմու գեապանն 'ի Փարիզ մեծանունն Բէշիտ փաշա, և խօսակից եղեալ ընդ եգիպտացւոյն՝ յաւուրս չորս վճարեաց զգործ հաշտութեանն որով Մէհէմմէտ Ալի փաշա ծանուցաւ կուսակալ իշխան բովանդակ երկրին Ասորոց, ևս և Էմիր իւլհաճ, և զԱտանա շնորհեաց աստ արքայ իբր 'ի կալուածս Իպրահիմայ:

Ընդ նոյն աւուրս եհաս իշխանն Օսլով պատգամուոր կայսերն Ռուսաց և սպարապետ ծովախուճք և երկրախուճք զօրացն եկելոց 'ի նիզակակցութիւն Օսմանեանց, և յայտ արար՝ եթէ ոչ ելցեն Ռուսք յաշխարհէ անտի մինչև անցեալիցեն Եգիպտացիք անգրէն ըստ լերինս Տորոսի. որպէս և արարին իսկ: Եւ յութերորդի աւուր ամեանն յունիսի հաստատեաց Օսլով ընդ մեծի դրան Օսմանեանց զգաշն բարեկամութեան և նիզակակցութեան՝ վասն եօթն ամաց, այն է անուանեալն Գաշնակցութիւն Հիւնքեար Իսթէլէսեայ:

և մի էր 'ի պայմանացն՝ զի Օսմանեանք մի ումէք 'ի թշնամեացն Ռուսաց անցս տացեն ընդ Չանադ գալէսի : Այս դաշնագրութիւն առ ժամանակ ինչ 'ի ծածուկ մնացեալ, ասլա 'ի վեր երևեցաւ, և ոչ սակաւ քրթմնջեցին Գաղղիացւոցն և Անդղիացւոց դեսպանք, այլ ոչ ինչ թշնամութեան արարին դործ : Եւ դարձաւ նաւատորմն Ռուսաց անդրէն 'ի Խրիմ :

Յամին 1834 երկիւղ էր դարձեալ գրգռութեան պատերազմի ընդ արքայ և ընդ Մէհէմէտ Ալի փաշա . և պատճառք ստէպ ստէպ ապստամբութիւն էին պատահեալք 'ի Բերիա և 'ի Պաղեստին և յԱրաբիա, զորս մեծաւ ուժ գնութեամբ և ինքնիշխան զօրութեամբ նուաճէր կուսակալն : Սակայն դեսպանք եւրոպական պետութեանց ընդ մէջ մտեալ դարձեալ խաղաղեցին զիրան . և Մահմուտ արքայ վերստին ուշ կալաւ հրահանգաց զինուորութեան իւրումն աշխարհի : Կարգեաց և գունդ նոր՝ Ասաբիրի բէտիֆէի մանսուրէ անուանեալ, որ են քաղաքացիք կրթեալք 'ի զինուորութիւն առ 'ի պահպանութիւն գաւառին իւրեանց յորժամ պիտոյ լինիցի . և վարժոցս և

կրթարանն ևս զինուորութեան հաս-
տատեաց , յորս հրահանգէին մանկտին
Օսմանեանց . և զոմանս 'ի նոցանէ ա-
ռաքեաց ընտրանաւ 'ի Փարիզ և 'ի
Վէննա , զի քաջ ևս մարզեսցին յա-
րուեստս զինուորական գիտութեան :
Եւ որ մեծն է՝ խորհեցաւ դեսպանս ե-
տեղակալս ունել այնուհետև 'ի մայ-
րաքաղաքս Եւրոպայ . և նախ առաջին
զՄուսղաֆա Բէշիտ փաշա առաքեաց
'ի Փարիզ , և զԱհմէա Ֆէթհի փաշա
'ի Վէննա , և զՄէհէմմէտ Քեամիլ փա-
շա 'ի Պերլին , և այլս 'ի Լոնտրա և 'ի
Բեթրպուրի :

Ի գալ միւսոյ ամին Մուսղաֆա Նէ-
ճիպ փաշա խաղաց գնաց նաւատորմաւ
հանդերձ 'ի Տրապոլիս , որոյ կուսա-
կալն 'ի վաղուց հետէ վտարանջեալ իմն
էր : Եւ զի յայնմ ժամանակի կուսակալ
տեղոյն Սէյիտ Ալի փաշա հակառակու-
թիւն ինչ ունէր ընդ եղբորն իւրում ,
'Նէճիպ փաշա դիւրագոյնս հաւանե-
ցոյց զայրն գալ առ իւր և խօսակից լի-
նել . զի ասէր՝ եթէ զէնս և կազմածս
պատերազմի բերեալ իցէ նմա յարքայէ :
Եւ յետ երկար խօսից այն ինչ ելանէր
գարձեալ Սէյիտ Ալի փաշա 'ի ցամաք ,
արքն 'Նէճիպայ կալան զնա . և 'Նէճիպ

տիրապետեալ քաղաքին Տրապոլոյ՝ առաքեաց զՍէլիա Ալի 'ի կոստանդնուպօլիս : Իսկ արքայ շնորհեաց նմա ըզկեանսն , բայց զինչս նորա գրաւեաց յարքունիս՝ դահեկանս իբր հնգետասան միլիոն : Այսպէս վախճան եղև իշխանութեանցեղի կուսակալացն Գարամանայ որ յերկերիւրոց ամաց հետէ տիրէին 'ի Տրապօլիս :

Ի նմին ժամանակի ապստամբեցին դարձեալ ընակիւք Շքոտրա քաղաքին Առնաւուտաց և հալածեցին զբոլորս իւրեանց . այլ ապա նուաճեցան և նորա 'ի կողմնապետէն Եւրոպայ :

Ի միւսում ամի ելին մեկնեցան Ռուպ 'ի Սիլիստրէ ամրոցէն , զի Օսմանեանք հատուցին նոցա յայնժամ զդահեկանս ութսուն միլիոն , որպէս դաշնագիր էին յառաջագոյն : Յածուցան և աղմուկք ապստամբութեանց ծագեալք 'ի նոյն աւուրս 'ի Պոսնիա , յԱլպանիա և 'ի Բուլղարս :

Յամանանն յուլիսի կարգեաց Մահմուտ արքայ զկենդանագիր պատկերին իւրոյ 'ի զինուորանոցս քաղաքին . և զի հնար էր ամբօխին քրթմնջել յաղազս նորաձևութեանն՝ լրտեսս բազումս յաճախեաց ընդ ամենայն տեղիս , և

զյանցաւորսն պատուհասեաց : Այլ
 դիւրագոյնս խափանեցան ժողովուրդք
 'ի քրթմնջեւոյ՝ զբաղեալք 'ի զնին
 կամբջին մեծի զոր էարկ արքայ 'ի Կոս-
 տանդնուպօլսոյ 'ի Ղալադիւ : Յետ ա-
 ւուրց ինչ յայց ել և ինքնին 'ի զինուո-
 րանոցսն որ 'ի Նիկոմիդիւ . և ապա
 մտեալ 'ի շոգենաւ մի աւսորիական՝
 դարձաւ 'ի Կոստանդնուպօլս : Ի վախ-
 ճան այնր տարուոյ ահագին կոտորած
 գործեաց ժանտախան 'ի Կոստան-
 դնուպօլս և յամենայն սահմանս նորա .
 յորմէ պատեհ առեալ զքօնամիտ ար-
 քային՝ 'ի խորհուրդ կոչեաց զօրինա-
 կանս և զաւագորուարն առ հասարակ .
 և առաջի արարեալ նոցա 'ի կարճոյ
 զանչափ մնաս տարափոխիկ ախտին՝ ե-
 հարց ևս 'ի վերջէ եթէ զի՞ է զի՞ այլա-
 դենք զերծ մնան 'ի պատուհասէ առ-
 տի , և տաճկագէնքս անզերծ 'ի սոյն
 պաշարին : Ասեն օրինականքն . քան-
 զի քրիստոնէից օրէն է զգուշանալ յայս
 պիսեաց , բայց մեզ ոչ : Յայնժամ դեն-
 պետն խոստացաւ հատանել վճիռ առ-
 անձինն , որով յայտ առնիցէ թէ չէ
 ինչ բնաւ հակառակ բանից կուրանին՝
 ինամ ունել արքայի կենաց ժողովրդ-
 դեան իւրոյ , կարգելով 'ի սոյն սակս

արդէլարանս վասն եկաւորացն արտա-
քուստ :

Յամին 1837 յանցանէլ արքայի յա-
ւուր միում ընդ նորակերտ կամուրջն
Ղալադիոյ, ել ընդ առաջ նորա տէր-
վիչ ոմն Սաչլը շէյխ անուանեալ, և
համարձակագոյնս յանդիմանեաց զնո-
րաձևուածիւնս գործեալս'ինմանէ որոյ
վասն և առ ետեղ սպանաւ այրն : Եւ
քանզի անմարթ էր ամենայն ամբոխին
իրաւացի զգործն համարել, հրովար-
տակ ինքնագիր արար անդէն արքայ առ
ամենայն տաճկագէնս, որպէս զի զգու-
շասցին պահպանուածեան օրինաց կու-
րանին . անթերի կատարեսցեն զհրն-
գեակ աղօթս օր ըստ օրէ, մի անհո-
գասցին բնաւ յուսանել զվարդապե-
տուածիւնս հաւատոյ, և որ այլ ևս : Եւ
ասպ կամեցեալ յայց ելանել դաւա-
ռաց ինչ աշխարհին իւրոյ՝ եմուտ'ինաւ
և գնաց 'ի Վարնա, 'ի Շումնա, 'ի Սի-
լիստրէ և 'ի Ռուսձուգ . և ինքնին զըն-
նեալ զգինուորանոցս նոցին և զամբու-
ածիւնս, ուր ուրեք շինուածեանց ինչ
պէտք էին՝ հրամայեաց շինել անխա-
փան, և զհնացեալն նորոգել : Դիւ-
րամատոյց երևեցաւ առ ամենայն հը-
պատակս իւր անխտիր, և մտագիւր

ունկնդիր եղև պիտոյից նոցին և գանգատանաց . և հրովարտակ ևս ավուեաց ընդ ամենայն տեղիսն , յորում յայտ առնէր՝ եթէ իւր կամք էն հաստահիմն առնել զցանկալին խաղաղութիւնն 'ի պետութեան իւրում , և տեսանել 'ի մէջ հպատակաց իւրոց զսէր և զմիաբանութիւն ամենեկն առանց ինչ խտրելոյ զազգ և զհաւատս :

Քառասնորեայ մի ժամանակ հաղիւ թէ ծախեալ արքայի յուղևորութեանն , դարձ արար անդրէն 'ի թաղաւորեալ քաղաքն : Ասասֆ է Գէնտի , խորհրդեան դպիր արքային , յանդգնութեան և կաշառակրծութեան դատաստանաւ պատուհասեալ արքորեցաւ 'ի Արմուս և անդ զըաւեցաւ 'ի կենաց : Յետ սակաւ միոյ աներ նորա փէրթէվ էֆէնտի , առաջին յիշխանս և գլուխ արքունական ատենին , արարեալ յԱգրիանուպօլիս՝ վաղ ընդ փոյթ բարձաւ ևս 'ի կենաց՝ իբրև գործակից և սաշտպան փեսային իւրոյ , և զի հակառակ էր այրն նորաձևութեանցն գործելոց յարքայէ : Եւ փոխանակեաց զիշխանութիւն նորին հաճի Ագիֆ փաշա՝ որ յառաջ բէխ էֆէնտի էր , և 'ի պահանջելոյ դեսպանին Անգղիա

ցւոց փոնստմայեայ ընկեցեալ էր յամէհետէ 'ի սլաշտամանէ անտի . և այն յաղագս անգղիացւոյ ուրումն գանա կոծ և բանտարգել եղելոյ՝ փոխանակ զի յորսորդութեան ուրեք վիրաւորեալ էր նորա ըստ գիպաց զմանուկ մի օսմանցի :

Յայնմ ժամանակի Մէհէմէտ Ալի փաշա յար 'ի սլատերազմունս գոլով ընդ Արաբացիս՝ թէպէտ և կարօտ ևս էր զօրաց և դրամոց, սակայն զհարկն տարևոր առաւելան հանդերձ հատոյց արքայի . բայց միայն խնդրէր զի իշխանութիւն կուսակալութեանն Եգիպտոսի և երկրին Ասորոց ժառանգութիւն մնացէ յազգատոհմին իւրում . և խոստանայր ապագէն առնել զնաւատորմն իւր , և նուազել զթիւս զօրաց իւրոց : Իսկ Մահմետ արքայ յանձին կալաւ շնորհել այնպէս զԵգիպտոսին և եթ զիշխանութիւն , այլ այսու պայմանաւ զի զերկիրն Ասորոց այժմէն իսկ դարձուցէ կուսակալն 'ի ձեռս արքայի : Չայս իբրև զգաց Մէհէմէտ Ալի փաշա , լուս եղև ամենեին , և ոչ ևս ինչ բանք եղէն առ ժամայն :

Ի վերջին աւուրս այնր ամի արկաւ 'ի ծով մեծահանդէս փառօք շոգեհաւ .

մի կառուցեալ ՚ի նաւակայս Կոստանդ-
նուպօլսոյ յամերիկացւոյ ումեմնէ . և
արքայի գովեալ զայրն՝ հրամայեաց
կերտել միւս ևս :

Իսկ ՚ի սկզբան 1838 ամին կարևորա-
գոյն ևս և օգտակարագոյն սահմանե-
ցաւ բարեկարգութիւն՝ միտքան հա-
ւանութեամբ ամենայն աւագանւոյն .
այն իսկ էր հաստատել ՚ի քաղաքի անգ-
արգելանոցս ՚ի զգուշութիւն ըմբռնե-
լոցն ՚ի ժանտախտէն : Գարձեալ և պա-
տուէր ետ արքայ դեսպանաց և հիւ-
պատիցն Եւրոպացւոց մի տալ թողլ թս
ազատութեան ՚ի ձեռս օսմանեան
հպատակաց կամ ստրկաց . քանզի բա-
ղում անկարգութեանց ընէին իրքն
պատճառք : Զհետ ամնոց ինչ հաստա-
տեաց արքայ ատեան ինչ առանձինն
աւագորերոյ, որոց պաշտօն էր խոկալ
և ՚ի գործ արկանել զհնարս բարգաւա-
ճութեան արուեստից և վաճառակա-
նութեան և երկրագործութեան : Եւ
պատուիրեաց ևս ատենին օրէնս և
կարգս սահմանել պատշաճաւորս այնր
ժամու նորանոր բարեկարգութեանց :

Յերեսներորդիւսուրամսեանն մար-
տի Ագիֆ փաշա ընկեցաւ յիշխանու-
թեանէն, և վէզիրն Տաուֆ փաշա՝ ոչ ևս

վէղիր մեծ կոչեցաւ, այլ Պաշ վէբիւ,
այն խնէ քոխարբայ 1 :

Յամենանն յունիսի լու եղև եթէ
Մէհէմէտ Ալի փաշա յայտ արարեալ
է առ հիւպատոս եւրոպական պետու-
թեանց որ Եգիպտոս, զի ոչ ևս հար-
կանէ նա հարկս դրանն մեծի, և զի ինքն
իշխան տէր իցէ նա Եգիպտոսի և Ա-
րաբիոյ և երկրին Ասորոց : Չայրացաւ
ողի արքային Մահմուտայ, և կամեր
անդէն առ ժամայն 'ի մարտ պատե-
րազմի ձեռն արկանել՝ սակայն խա-
փանեցաւ 'ի Թախանձանաց դեսպա-
նացն Գաղղիացոց և Անգղիացոց,
որք և զկուսակալն հաւանեցուցին
մեղմել զխտուութիւն պահանջանացն և
խորհրդոց իւրոց : Եւ արքայի առեալ
'ի մօտոյ 'ի կուսակալէն և զհարկսն յա-
պաղեալս՝ թուեցաւ առ ժամն զիջեալ
'ի ցասմանէ իւրմէ, սակայն առաւել
ևս հետամուտ էր այնուհետև 'ի զօրա-
ժողով լինել ընդ ծով և ընդ ցամաք :

Ի սկզբան անդ 1839 ամին երկիւղ

1 Ապրիլի Մէքիփ արքայ հասարակեաց
դարձեալ զվէղիւրն անուն՝ պարուեալ նովիմբ
նախ և Ստորով քաղա, և ապա վերափին և Ռա-
ոսքի քաղա :

մեծ էր 'ի Կոստանդնուպօլիս' եթէ պատերազմն անշուշտ եղիցի գարնայնի ընդ կուսակալին Եգիպտացւոց . զի և սպարապետն Օսմանեանց Հաֆըզ փաշա կազմ և պատրաստ էր յԱսիա 'ի յարձակել 'ի վերայ Խպրահիմ փաշայի . Թէպէտ և սա չև ևս ունէր հրաման 'ի հօրէն իւրմէ թշնամու թեան ինչ ցուցանել գործ ընդ բանակին արքունի : Ի նմին ժամանակի յաճախու թիւն հրդեհիցն պատահելոց 'ի Կոստանդնուպօլիս կարծեցուցանէր ոմանց՝ եթէ 'ի գլուգու թեանց կուսակալին Եգիպտոսի իցէ, սակայն այլք այլ պատճառս յօգէին : Հրաման ետ արքայ ամրացուցանել զԼկոնիոն և զԱնկիւրիա . և բազում ևս զօրագլուխք և սպայք եկեալ յԱնգղիոյ ընտրութեամբ և ջանիւք Բէշիտ փաշայի որ դեռ ևս ունէր դառնալ 'ի Լոնտոնէ՝ մարդէցին և ևս զնաւամարտիկս Օսմանեանց :

Յայս ամենայն հանդերձանս պատերազմի ոչ ինչ թուլանայր զգօնամիտ արքայն 'ի ջանիցն և 'ի փութոյ բարեկարգութեան աշխարհին : Հաստատեաց 'ի Պէյօղլու թանգարան վերձանութեան , յորում գասնիցին ազգի ազգի լրագիրք և օրագիր յիշատակարանք

դիւսաւոր պետութեանց Եւրոպայ :

Չամիսս երկս , այս ինքն է մինչև ցսկիղքն յունիսի մեծամեծ պատրաստութիւնք էին պատերազմի յԵգիպտոս և 'ի Կոստանդնուպօլիս : Շատ ջանացին դեպանք Եւրոպացւոց խախտան խռովութեանն արկանել , այլ չեղև հնար . և Հաֆըզ փաշա խաղաց դնաց մինչև յԱնթասպ և 'ի Մարաշ . իսկ Իպրահիմ ամրացեալ էր 'ի Բերիս , և թուէր իմն թէ չկամիցի ինքնին 'ի մարտ ընդ արքունի բանակին մտել : Սակայն յանուանել անդ արքայի զՀաֆըզ փաշա կուսակալ Եգիպտոսի , և 'ի հրատարակել առ Եւրոպացիս զպատճառս զօրաժողով լինելոյն իւրոյ 'ի վերայ Մէհէմէտ Ալեայ , և նա ևս հրաման ետ Իպրահիմայ զինուօք զգէնս վանել : Եւ 'ի քսաներորդի չորրորդի առուր ամսեանն յունիսի ճակատեցան հանդէս միմեանց բանակքն երկոքեան :

Չհանգամանս այսր պատերազմի այլազգադոյնս յիրերաց և հակառակս իսկ միմեանց աւանդեն մեզ լրագիրք Եւրոպացւոց . այս ինչ հաւատով է , զի բանակ սպարապետին Օսմանեանց սաստիկ պատերազմաւ բախեալ՝ խորտակեցաւ 'ի վերջէ 'ի զօրաց անտի Իպրա

հիմայ, և վրանն Հաֆըզայ հանդերձ բազում կարասուով բանակին անց 'ի ձեռս յաղթականին :

Մինչև ժամանեալէր դոյժ սարսուռ թեանս այսորիկ 'ի թագաւորեալ քաղաքն, բնակիւք նորին հարկեցան ողբալ զիւրեանց կորուստ : Քանզի Մահմուտ արքայ յամոց հետէ նեղէր 'ի խօթու թենէ իմեքէ զոր ոչ յայտնեաց, ասեն, և մտերմագունիցն անգամ յիւրոց սաշտօնէից և ոչ բժշկացն և բժշկապետաց : Եւ ահա յառաջնում աւուր անդ ամբսեանն յուլիսի մինչդեռ էր յասարանս քեռ իւրոյ որ 'ի կողս անդ Չամլըճաւերին, ընդ այգս այգուն վախճանեցաւ արքայ Մահմուտ, և ձայնողք և հրազէնք միանգամայն զմիջաւորք գուժեցին զմահ նորա :

Ապա մատեան երկոքին փեսայքն արքայի Խալիլ փաշա և Սայիտ փաշա առ գահերէց նորոյ ատենին առ Խոսրով փաշա, և նովաւ հանդերձ երթեալ առ արժանաժառանգ անդրանիկ որդի արքային Մահմուտայ առ սուլտան Ապալիւլ Մէճիտ, և հրաւիրեցին բազմել 'ի գահն հայրենի : Ի լուր աղետիցն մեծապէս վշտացաւ դեռ ահասակ արքայորդին և ողբայր անմխիթար սգով

ղմահ հօրն սիրելոյ • այլ ապա զիջեալ 'ի Թախանձանս Խոսրովայ՝ ել և դնաց հանդերձ ամենայն պալատակա նօք 'ի բուն ապարանն 'ի Կոստան գնուսօլիս՝ անցեալ ընդ գաշտն հայտար փաշայի : Ի նմին պահու առեալ ածին յապարանս ընդ այլ ճանապարհ և ըզմարմին Մահմուտայ արքայի, և եդին 'ի սրահի անդ որ կոչի Արզ օտասը : Անդր երթեալ և նորոյ արքայի՝ ելաց դարձեալ 'ի վերայ հօրն և աղօթեաց • և ապա մտեալ 'ի միւս սրահն յորում է գահն արքունի՝ անց բազմեցաւ 'ի նմա, և ամենայն աւագանին երկիր պագին նմա որպէս արքայի :

Ընդ երեկս աւուրն կատարեցաւ հանգէս յուղարկաւորութեան արքային Մահմուտայ ըստ հրամանի նորոյ արքային : Ոչ էր Թիւ համարոյ բազմութեան մարդկանն խոնելոց 'ի զնին տխրական հանդիսին • և սակայն ոչ միայն շփոթք ինչոչ յուղեցան բնաւ, այլ և արամութիւն և լուութիւն և հանդարտութիւն մեծ տիրեալ էր 'ի վերայ ամենեցուն : Եւ անցանէր Թափօրն մեծ ընդ մէջ երկկարգեան մարդկան • զի աստի արանց բազմութիւն կացեալ էին լուիկք և տխրագէմք, և անտի դասք

կանանց առ հասարակ սքողելոց՝ որ չկարէին արգելուլ զհեծուլթիւնս և զհեկեկանս իւրեանց : Յառաջընթաց լինէին թափօրոյն պաշտօնեայք և ներքին խորհրդականք արքայի. ապա դայր Խոսրով փաշա հանդերձ այլովքն աւագ որերով . և զկնի նոցա դագաղքն արքունի անպաճոյճ ամենեկն և ծածկեալ ծանրագին և եթ շղարշիւք : Ի սնարից դագաղացն եդեալ կայր գլխանոցն արքայի Ֆէս անուանեալ հանդերձ ականակուռ փետրովքն և ճեղանակօք : Եւ սպայք հեծեալք յերիվարս՝ ՚ի վեր և ՚ի վայրնդ փողոցն ընթացեալք գրամս առ ժողովուրդն ճապաղէին : Այսպիսի շքով տարեալ զեմեղեցին զգիտկն արքայի ՚ի Ֆազլը փաշա . ուր և շիրիմ հոյակապ կանգնեաց որդի նորին Ապտիւլ Մէճիտ արքայ բազմագանձ ծախիւք, և աւարտեցաւ շինուածն հերու ՚ի 1840 ամի : Եւ այս վախճան եղև երեսնամեայ թագաւորութեան մեծի արքային Մահմուտայ երկրորդի :

Ընդ կենաց արքայի արժան էր արգեօք հատանել և մեղ զթեղ համառօտախօս պատմութեանս, սակայն պարտանձին վարկանիմ՝ և զարժանաւոր որդւոյ այնպիսւոյ արքայի զպայծառու-

Թիւն ծագմանն երկտող բանիւ դրող մեզ աստանօր • և փոխանակ տրամոնւ թեան ընդ հօրն վախճան՝ սփոփանս ոչ սակաւ մատակարարել ընդ հօրամոյն որդւոյն լաւութիւնս :

Արդ է սուլգան Աստիւլ Մէճիտ արքայ ամաց ութուտասանից, այլ խոհական հանճարովն զառն կատարելոյ յանձին բերեալ ըստ ամենայնի զնկարագիր, և այժմէն խոկ սփոփեալ զհստակս իւր, և ամենայնիւ անդորր խաղաղութեան նոցին և անարտում ուրախութեան է մտադիր : Չտենչանս հօր իւրոյ ՚ի բարեկարգել զաշխարհն իւր օր քան զօր՝ սա նորանոր բարեկարգութեամբքն ՚ի լրումն ածէ • և եթէ տացէ սմա տէր երկայն աւուրս երջանկութեան, որպէս մաղթեն ՚ի մի բերան առ հասարակ ամենայն ազգք որ վայելեն ՚ի խնամս սորա, ՚ի վերքան զամենայն ակնկալութիւն բարգաւաճեացէ օսմանեանս պետութիւն ըստ գիտութեանց և ըստ արուեստից, ըստ վաճառաշահ փարթամութեանց, ըստ քաղաքական բարեկարգութեանց և ըստ ամենայնի որում մարթիցէ յուսալ ՚ի թագաւորէ որ զցայգ և զյերեկ յերջանկութիւն ժողովրդոց իւրոց խոկայ

ցէ, և զօր ամենայն նորանոր և չքնաղ ցոյցս արդարակորով և գթասէր բարոյիցն արդեամբք ցուցանիցէ : Այլ զայսոցիկ զհաւաստի յիշատակս թողումք մտադիւր որոց զինի մեր գալոց են պատմագիրք. մեզ շատ լիցի սահման պատմութեանս կանգնել զօրէնսդրութիւն նորոյ արքայիս, որ վերծանեալ է զԼեյնէրորդի աւուր ամսեանն նոյեմբերի յամին 1839 ՚ի Վիւլհանէ անուանեալ պարտիզի արքունի ապարանիցն որ ՚ի Դօլմագափու, առաջի աշխարհաժողով աւագորերոյն և դեսպանաց Եւրոպացւոց և գլխաւոր աղգապետաց ամենայն ժողովրդոցն Վոստանդնուպօլսոյ : Եւ թէպէտ յայտարարութիւն և եթ էր այն օրինացն կարևորաց որ ունին առնուլ հաստատութիւն, սակայն երդմամբ չափ ընկալաւ աւագանին զառաջարկութիւնն, և արդեամբք իսկ ակն յայտնի տեսանին արգասիք հաստատութեան օրինացս, այսինքն են ձ, ապահովութիւն կենաց, և պատուոյ, և ընչից ամենայն հպատակաց օսմանեան պետութեանն անխտիր. բ, իրաւացի և կանոնաւոր դրութիւն և պահանջումն հարկաց և տրոց. և դ, կանոնաւոր ընտրութիւն զօրա-

կանաց, և չափ ժամանակի ղինուորու-
թեան նոցա : Յայսպիսի հիմանց վերայ
կանգնիլ և բարձրանալ ունի օսմա-
նեանն պետութիւն . և որ փոքր մի
հմուտք իցեն կենցաղական կարգաց ,
և թարթափեալք 'ի վէպս աղբաց աղ-
բաց , դարագլուխ մեծ համարեսցին
արդեօք զօրէնսդրութիւն այսպիսի յօս-
մանեան աշխարհին, և միակ հնար անխա-
փան բարգաւաճանաց պետութեանն :

ՑԱՆԿ

ԵՐՐՈՐԴԻ ՀԱՏՈՐԻՍ

ԻԷ. Ս. Ապպիււււ Համիւ Ա . . .	1
ԻԸ. Ս. Սէւիճ Գ.	40
ԻԹ. Ս. Մասադուճու Դ.	101
Լ. Ս. Մահճասար Բ. Ապլի . . .	121

ՑԱՆԿ ԱՆՈՒԱՆՑ

- Աբասեանք Բ. 327
Ագաթանգեղոս պատրիարդ Յունաց
Գ. 239
Ագր.Փ Մէհէմէտ զօրագլուխ Թնդա-
նօթաճիգ զօրաց Բ. 408
Ագր.Փ փաշա Գ. 121
Ագնիտար. քաղաք 143
Ագճագալէ ամրոց 566
Ագճէ գօճա նիղակակից Օսմանայ 17
Ագշէհիբ. քաղաք 34. 51
Ագշէմէտտին շէխ 159
Ագսէնգուր 33
Ագսերայ. քաղաք 51
Ագքիրման. քաղաք 261 Բ. 521
Ագալլահ պէյխորհրդական Բ. 535. 463
Ագաուլլահ Մէհէմէտ էֆէնտի 100
Ագաուլլահ Ուսուլիլ Մէլիմայ երկրոր-
դի 463
Ագապ պէյ 139
Ագով ամրոց Բ. 92
Աթէնք. քաղաք 64
Աթմաճէ պէյ 220

Աւաճա Մէհէմէտ 548

Աւանպայ 326 . 328

Աւայէտաին Ա . 6 . 71

Աւայէտաին Բ . 12 . 14 . 38 . 51

Աւայէտաին որդի արքային ԱՏմէտայ
296

Աւայէտաին որդի Մուրատայ 145

Աւայէտաին պէյ 448

Աւայէտաին փաշա 20 . 21 . 24

Աւայիւտտէվէթ 265 . 303 . 313

Աւաշէճիր քաղաք 50

Աւէքս Միխայլովիչ Բ . 528

Աւէքս Օուլով 513 . 516

Աւէմէաճ 266

Աւէմտար կամ Պայրադտար , տես
Մուսղաֆա փաշա .

Աւթընճըգ Ապտուլլահ 504

Աւի ամիրապետ Բ . 327 . 376

Աւի գլուխ ապստամբաց Գ . 84

Աւի էղբայր Նասուհ չիւսէյինայ Բ . 95

Աւի պէյ զօրավար Միխալէան 70 . 235

Աւի էֆէնտի Գ . 144

Աւի էֆէնտի քարոզ արքունի մղիթին
Բ . 250

Աւի Ումուր պէյ 112

Աւի պատմագիր 294 . 375 . 391 . 478 . 551

Աւի պէյ բռնակալ Եգիպտոսի Բ .
541

Աւի պէյ նաւապետ 413

Աւի սինեկապետ արքայորդւոյն Սէլի
մայ 439 . 440

Աւի տեղապահ Գէօրրիւլու Մուսղա .

- Փայլի Բ. 213. 282
- Ալի փաշա բղեաշն Եանեայի Բ. 215
Գ. 176. 177. 183
- Ալի փաշա զինակիր Օսմանայ երրորդի
Բ. 447. 527
- Ալի փաշա զորավար Բ. 507
- Ալի փաշա ծովակալ 480
- Ալի փաշա որդի Եւրէնոսի 41. 55. 79.
131. 264. 274. 283. 284
- Ալիս դեռ 292
- Ալպան Արմենիոս 271
- Ալպանիա 485
- Ախիզատէ դենպետ Բ. 43. 44
- Ախիւէր 29
- Ահարոն իշխան Մոլտաւիոյ 533
- Ահմէտ աղա ախոռապետ արքային
Մէհմէտայ 541
- Ահմէտ աղա սենեկապետ արքայի 533
- Ահմէտ աղա փեսայ Քէօփրիւլու Հիւ-
սէինայ 247
- Ս. Ահմէտ Ա. 564 Բ. 348 մահն 441
- Ս. Ահմէտ Բ. Բ. 213
- Ս. Ահմէտ Գ. Բ. 253
- Ս. Ահմէտ մզկիթ 506
- Ահմէտ էֆէնտի ատենադպիր Բ. Գ.
87. 98
- Ահմէտ էֆէնտի քարոզ մզկիթին Ս.
Պայէզիտայ Գ. 199
- Ահմէտ որդի Դօփալ Օսմանայ Բ. 566.
368
- Ահմէտ որդի Պայէզիտայ երկրորդի
266. 285. 297. 299

ԱՏմէտ փաշա կողմնակալ Եւրոպեան և
վէզիր 353. 358. 363. 419. 421. 448. 467.
488. 494. 500

ԱՏմէտ փաշա կուսակալ Գարամանայ
Բ. 467

ԱՏմէտ փաշա սպարապետ Պայէզիտայ
Բ. 355. 356. 405. 410

ԱՏմէտ որդի Ս. Մէհմէտայ Ա. 108

ԱՏմէտ սէյ առենագալիր գարա Մուս-
դաֆայի Բ. 102. 112. 115

ԱՏմէտ սեղապահ Բ. 382

ԱՏմէտ Տէրվիշ Գ. 227

ԱՏմէտ փաշա բզեաշխ Կարնոյ Բ. 298

ԱՏմէտ փաշա մեծ վէզիր 119 Գ. 161

ԱՏմէտ Քէրէյ խան 228

ԱՏմէտ օրէնսպէտ 85

ԱՏմէտայէ մշիխթ Բ. 183

Աղազատէ սեղապահ Բ. 133

Աղէքսանդր Զ. հայրապետ Հռովմայ
256

Աղէքսանդր իշխան վրացի 498

Աղէքսանդր Իփսիլանթի Գ. 178

Աղէքսանդր Միխայլովիչ Կալէցին Բ.
496

ԱՃէմ Ալի Բ. 477

Ամանուլահ սպարապետ Բ. 325

Ամասիա քաղաք Բ. 339

Ամիգ. քաղաք 530

Ամուճագատէ Հիւսէյին փաշա Բ.
224. 227

Ամուէր աղա դասախարակ Ս. Մահմու-
տայ Գ. 117

- Այ խան որդի Ուղուզայ 3
 Այա Սոֆիա մզկիթ 168 Բ. 440
 Այաս աղա զորավար Էնիչէրեաց 333
 Այաս փաշա 390. 400
 Այիշէ կին Մահմէտի 527
 Այիշէ Սուլթան կին Իփշիրայ Բ. 151
 Այնէ պէյ Ա. 43. 79
 Այվազ Մէհմէտ փաշա Բ. 381. 382
 Այվազ փաշա 110
 Այվան սերայ գուռն 165
 Այտէկիւ զորավար 227
 Այտըն գաւառ 14
 Այրարատ լեռն Բ. 23
 Անատոլու հիսարը ամրոց Բ. 151
 Անգրէաս կրիթթի 348. 341
 Անգրէաս Մոլէնիկոյ 128
 Անգրէաս Տորէա 385
 Անգրոնիկոս որդի Յովհաննու կայսեր
 35. 36. 48. 49
 Անի ամրոց 313
 Աննա կայսրուհի Ռուսաց Բ. 395
 Անտրէոսի Դեսպան գաղղիացւոց Գ.
 164
 Անտոն Օթթոպոնի Նաւապետ 208
 Աշրֆ փաշա զատէ 72. 152
 Աշտին օլլու 249. 250
 Ապազա Ալի պէյ Բ. 481
 Ապազա հասան փաշա 626. 631. 637
 Բ. 2. 10. 17. 18. 19. 48. 49. 51.
 162. 164. 165
 Ապազա Սիւլէյման փաշա Բ. 152
 Ապուզէհէպ Գ. 171

Ապուլէտիցիներ [Թրաքի լոմայախոխ փո-
ղերանոցին Գ. 201

Ապտալ աղա դաճաճ Բ. 281. 518. 526

Ապտալգումրալ տերվիչ 11

Ապտի պատմագիր Բ. 204

Ապտի Ռէիս էֆէնտի Բ. 461

Ապտի փաշա կուսակալ Պէլկրատու
Բ. 518 Գ. 43

Ապտի փաշա սպարապետ Մոլտաւիոյ
Բ. 512. 516

Ապտիւլ գասրմ Բ. 375

Ապտիւլլազիզ էֆէնտի Բ. 123

Ապտիւլլազիզ խան Դեսպան Պարսից
Բ. 32

Ապտիւլճալիմ գարա Եազըճը 550

Ապտիւլ չամիտ Ա. Գ. 1

Ապտիւլ չամիտ որդի մահմուտայ ար-
քայի Ա. Բ. 457

Ապտիւլ Մէճիտ արքայ Գ. 262. 265.
267

Ապտիւլպազը խան Բ. 375

Ապտիւլպազի բերթող 459. 556

Ապտիւստէլամ համարակալ 342

Ապտիւլ վահապ Բ. 428

Ապտիւլբերիմ 505

Ապտիւլֆէթթաճ Բ. 128

Ապտիւրրահման Էֆէնտի Գ. 211

Ապտիւրրահման ներքինապետ Բ. 257

Ապտիւրրիզագ 575. 536. 539. 540. 544
Գ. 3. 4. 5. 6

Ապտուզէհէպ քեռայր Ալիպէյիբըւ-
նակալին եգիպտոսի Գ. 2. 3

- Ապտուլահ աղա գաճաճ Գ. 37
 Ապտուլահ էնիչէրի 302
 Ապտուլահ որդի Զիւպէյրի Բ. 24
 Ապտուլահ փաշա կուսակալ Կարնոյ
 Բ. 24
 Ապտուլահ փաշա կուսակալ Պաղտա-
 տու Բ. 448 Գ. 160
 Ապրոյ Չէլէսի Բ. 178
 Աննօ գաղղիացի Բ. 358 . 359
 Ասլան սէյ 450 . 451
 Ասլան քէրէյ Բ. 463
 Ատանա քաղաք 530
 Ատրլըուճա 368. 369
 Ատրպատական աշխարհ Բ. 323 . 330
 Արապ Մէհմէտ 438
 Արապ շահ ասորի 72
 Արիֆ Աճմէտ փաշա Բ. 323 . 329
 Արիֆ սէյ էֆէնտի Գ. 193
 Արսլըթնոթ Դեսսական Անգղիացոց
 Գ. 67 . 68 . 69
 Արտէլան քաղաք Բ. 330
 Աւետիք պատրիարք Բ. 239 . 268
 Աւստրիական Յովհաննէս ծովակալ
 481 . 485
 Ափաֆի Բ. 170 . 197
 Բագրատինն զօրավար Ռուսաց Գ. 146 .
 147
 Բալուէցի տէր Մանուէլ Բ. 472
 Բասէն գաւառ 5
 Բէրիա քաղաք 530
 Բիւզանդիոն 10
 Բիւթանիա 16 . 17

- Բրունդուսիոն քաղաք 239
 Գազանձը Տօղան Բ. 41. 63. 149
 Գաղը զատէ գիտնական Բ. 160
 Գաղը զատէ Գ. 121
 Գաթըրընի օղը Բ. 135. 136. 150
 Գալայը Ահմէտ Բ. 216. 260. 264. 265
 Գալէնոէր օղը առաջնորդ խառնի-
 ճաղանձից 569. 574. 623
 Գահլէճի պաշը Ռուսթէմ աղա 4. 51
 Գահրէման Հասան փաշա Բ. 498
 Գայդէպայ Սուլթան 237. 250. 261
 Գայի խան 21
 Գանաքիրը Մէհմէտ 574
 Գանթէմիր միրզէ իշխան նողայից 606
 Գանիժէ ամրոց Բ. 66. 549
 Գանձակ գաւառ 517. 637
 Գանձակ քաղաք Բ. 323. 330. 356
 Գանձի պապա Գ. 227
 Գանսու զաւրի 300. 322. 323. 334. 379
 Գապագձի Մուսղաֆա Գ. 84. 89. 100.
 104. 105
 Գապա գուլագ Խարահիմ փաշա Բ. 353
 Գապըզ օրէնագէտ 374. 375
 Գասըմ եղբայր Մուրատայ Բ. 30
 Գասըմ իշխան 210
 Գասըմ ծերունի Բ. 146. 159
 Գասըմ որդի Ահմէտայ արքայի Ա. 597.
 Բ. 30
 Գասըմ պէյ որդի Խաֆէնախարայ 119.
 134. 252. 254
 Գասըմ տեղապահ 562. 568
 Գասըմ փաշա 365

- Գառգէմունի գաւառ. 15. 50.
 Գասաս հիմնադիր Քիսայէի Բ. • 24
 Գատը խան Դեսպան պարսից 589
 Գատը փաշա կուսակալ Վիլիկիոյ Գ. 65.
 66. 125
 Գատըրի չէլէպի 374
 Գատըրպէրաի 227
 Գատի սպէր կիմ գազի ասկեր 29
 Գարա Ալի Բ. • 119
 Գարա Ահմէտ փաշա 436. 433
 Գարա աղաճ քաղաք 34
 Գարա գաշ ապստամբ Բ. • 245. 254. 260
 Գարա գաշ Մէհմէմէտ փաշա 606
 Գարա Եռ. սուֆ 98
 Գարաթովա քաղաք 47
 Գարա Խպրահիմ փաշա Բ. • 196
 Գարա Իւմէր 552
 Գարա խան 2
 Գարա խան զորավար Պարսից 319. 320
 Գարակէօզ նաւապետ 480. 482
 Գարակէօզ փաշա 262. 264. 282
 Գարահիսար քաղաք, և ամրոց 217
 Գարաճահիսար 7. 12. 13. 16. 17
 Գարաճատաղ 6
 Գարաճա փաշա 138. 153. 352
 Գարաճէհէննէմ. տես Խպրահիմ Գ. 1
 Գարաճէհէննէմ նաւ 585
 Գարաճէ չէլէպի 119
 Գարա Մահմուտ Բ. • 9
 Գարա Մէհմէմէտ Բ. • 161. 173 Գ. • 184
 Գարա Մուսղաֆա կուսակալ Ամգայ
 Բ. • 188. 297

Գարա Մուսղաֆա փաշա վեղեր 488

Գարա Մուրատ Բ. 188. վեղեր 297. 137

Գարա չաւուշ Բ. 114. 115. 132. 133.
141. 145

Գարա չէլէպի զատէ. Աղեղ էֆէնաի
վեղեր Բ. 132. 135. 140

Գարա չէլէպի զատէ Մահմուտ էֆէն
աի Բ. 63

Գարապաղ քաղաք 323

Գարապուզա Բ. 63

Գարա Սայխ 569. 574

Գարա սուրարի վեղեր գարամանոյ 135

Գարա Բիւսթէմ 31

Գարա Օսման 54

Գարա Օսման օղլու Բ. 125 Գ. 149

Գարա Ֆէրիէ 632

Գարաման գաւառ 50. 350

Գարաման իշխան Էրկրին Կիլիկիոյ 27.
38. 50. 53. 82

Գարաման օղլու Գ. 24

Գարամանի Մէհմէտ 232. 242

Գարէսի գաւառ 15

Գարըշորրան 344

Գարչէղա ղորավար Պարսից Բ. 4

Գափլան փաշա Բ. 114. 180

Գափլան Քէրէյ Բ. 151. 351. 352. 521

Գեննագիոս սպարիարդ 154. 176

Գըղը Ահմէտ Մուսղաֆա փաշա 446

Գըղը արաճ քաղաք 114

Գըղը գօճա 122

Գըղըճ ալի կամ Ուլուճ ծովակալ 484.
485. 491. 499. 518

- Գրլըճ՝ Ասլան 209 • 210
 Գըլպուրուն ամրոց Բ • 538
 Գըլասլ Խան զէհհիր 540
 Գընալը 574
 Գըպլէլի զատէ Ալի պէյ Բ • 238
 Գըրըմ՝ Բէրէյ խան Խըրմու Բ • 494 • 496 •
 Գոսովա քաղաք 41
 Գորգուտ որդի Պայազխայ 266 • 275 •
 282 • 287 • 288 • 296 • 298
 Գույուճի Մուրաա փաշա 573
 Գուշէր Գալէի ամրոց Բ • 72
 Գուսուր համամ 487
 Գուրէշեանք Բ • 24
 Գրիգորիոս պատրիարք Գ • 179
 Գօճա Խըզըր 139
 Գօճա Մահմուտ էֆէնտի 33
 Գօճա պէյ Թիկնապահ Նատըրայ Բ • 424
 Գօճա պէյ մատենագիր 637
 Գօյունլու հիսար ամրոց 139
 Գօյուն տէտէ Բ • 63
 Գօնուուրալի 17
 Դահեար Մէհէմէտ փաշա Բ • 71 • 74
 Դահեար փաշա Գ • 102 • 104 • 105
 Դահերթէն Իշխան Երզնկոյ 65
 Դահիր էֆէնտի համարակալ Գ • 193
 Դահիր ծերունի բռնակալ Գ • 9
 Դահիր շէխ Բ • 541 Գ • 2
 Դահմազ գուլի խան զօրավար Պարսից
 Բ • 335 • 336 • 363 • 373
 Դահմասլ արքայ Պարսից Բ • 171 տես
 Նատըրազ • Բ • 321 • 363 • 496
 Դաղմատիա քաղաք 221 Բ • 225

- Դամասկոս 530
 Դանուբ գետ Բ. 535 Գ. 21
 Դապանը Էասը Մէհէմմէտ փաշա
 Բ. 53. 65
 Դավրէժ քաղաք 517
 Դարբանդ քաղաք Բ. 320
 Դարխան կուսակալ 142
 Դարխանձի Ահմէտ վեզիր Բ. 146
 Դարդան զօրավար 16
 Դաւիթ իշխան Սիւնի Բ. 324
 Դաւիթ կոմսէնոս 193
 Դաւիլ զօրավար 550
 Դաւշանլը քաղաք 33
 Դաւուդձի Մուսղաֆա Բ. 116
 Դեմետր եղբայր Յովհաննու կայսեր
 144. Բ. 330
 Դեմետր Իփսիլանթի Բ. 515
 Դըրնաքձի Հասան զօրավար Էնիչէ-
 րեայ 547
 Դմէվար ամրոց Բ. 303
 Դողան գիւղ. Բ. 183
 Դոսուճ որդի Մէհէմմէտ Ալեայ Գ. 158
 Դորիճանլը Ահմէտ Բ. 147. 254. 464
 Դորլագ Հուսային Քէմալ 99
 Դուկաս բուզանդացի 72. 168
 Դուղան պէյ 57
 Դումանսպայ 328. 332. 333
 Դունճա գետ 278 Բ. 251
 Դոփալ Մէհէմմէտ փաշա 365. 366.
 367. 368
 Դոփալ Օսման փաշա Բ. 355. 357.
 358. 359. 360. 362. 364

- Դոպի գափու Բ. • 153. 162
 Եագուժ գեղեցկագիր Բ. • 390
 Եագուպ իշխան Կերմիանու 33. 43. 182
 Եագուպ պէյ որդի Մուրատայ արքայի
 206
 Եագուպ պէյ որդի Ֆիրուզայ 82
 Եաղըճի զատէ Բէիս Էֆէնտի 595
 Եալաւաճ քաղաք 34
 Եախչի մոլլա դեսպան Պարսից 560
 Եախչի պէյ որդի Թիմուրթաշայ 70. 88.
 561
 Եահեա Էֆէնտի դենպէս 633 Բ. 41.
 43. 48. 80. 97
 Եահեա պէյ քերթուղ 459
 Եաղըգճի զատէ Մէհէմէտ Էմին փա-
 շա Բ. 488. 494. 505
 Եաղուպ հայազգի Բ. • 438
 Եանաքի մագործ Բ. • 351. 354
 Եանգօ, տես հունիատ.
 Եանեա քաղաք 128
 Եանուշ Զոփուէօ թագաւոր Մաճա-
 ուսց 375. 377
 Եաշ քաղաք 2. 396
 Եասընճի զատէ Բ. • 529
 Եարհիսար ամրոց 13. 14
 Եաւուզ Ալի Մալգոչեան 559. 564. 567
 Եգիպտոս աշխարհ 530
 Եըլարղ խան 3
 Եըլտըրըմ Պայէզլետ 33. 39
 Եկեղեաց գաւառ 5
 Եկէն Մէհէմէտ փաշա Բ. • 381. 382
 Եկէն Օսման փաշա Բ. • 208. 209

- Եղիսաբէթ կայսրուհի Ռուսաց Բ. 395
 Եմերիկոս Թէօֆէլի Բ. 191 • 192
 Եմէն քաղաք 473 Բ. 39
 Եմիշի Հասան 551 • 553. 554
 Եմիշի Մուսղաֆա Գ. 207
 Ենիշէհր քաղաք 64 • 302
 Ենիչէրի 22
 Ենրիկոս Ը արքայ Անգլիոյ 348
 Եշիլ Իմարէթ մղկիթ 107
 Եուլար գափաի Բ. 422. 295. 296. 299
 Եուսուֆ աղա Գ. 50. 91
 Եուսուֆ (Գօճա) փաշա Գ. 20. 43.
 45. 48
 Եուսուֆ եղբայր Մուրատայ արքայի
 129
 Եուսուֆ նասի Հրեայ 473
 Եուսուֆ ներքինապետ Բ. 212
 Եուսուֆ որդի Ս. Մէհէմմէտայ Ա. 108.
 581
 Եուսուֆ չաւուշ 580 • 581
 Եուսուֆ փաշա կուսակալ Կարնոյ Գ.
 146 • 147 • 240 • 241
 Եուսուֆ փաշա կուսակալ Քեապէլի
 108. 109 Գ. 43. 45. 48. 60
 Եուսուֆ փաշա կուսակալ Քէֆէի Բ.
 83
 Ետի գուլէ 186. 277
 Երասիս գետ Բ. 323. 336
 Երևան քաղաք 637 Բ. 57. 64. 323. 330.
 356
 Երզնկա քաղաք 5
 Երուսաղէմ քաղաք 325

Եւգինէոս սաւոյացի Բ. 222. 295. 296.

299

Եւգոկիա քաղաք 210

Եօնուսայէյ իշխան Անթապայ 322. 393

Եօնուս փաշա մեծ վէզիր 338

Եօնա հիսար ամրոց 16

Եօրկիւճ փաշա 122. 123. 124

Չաթ քերթոզ 459

Չաղնուս փաշա 156. 159. 165. 172

Չամ Միրզա Բ. 21

Չափուէա Յովհաննէս արքայ Մաճա-
ուաց 402. 449

Չափուոժքի խաղախք Բ. 495. 496

Չէմլին քաղաք 448

Չէյթուհ քաղաք 64

Չէյնէլ որդի Ուզուն հասանայ 215

Չէյնէլ փաշա 304. 380

Չէյնէտաին Գարաճա զիւլքատրեան
237

Չէքէրեա կմ Չաքարիա դատաւոր զօ-
րաց 523

Չիւլալի էֆէնտի Բ. 341. 345

Չիւլֆիդար էֆէնտի Բ. 210

Չիւլֆիդար կուսակալ Պաղտատայ 386

Չլաթինա քաղաք Բ. 512

Չվուսիք ամրոց 203

Չրինի Նիկողայոս 449. 451

Էզէմզատէ Բ. 69

Էլիաս փաշա Բ. 385

Էլճաճ Ահմէտ փաշա Բ. 413. 467

Էլճաճ Մէհմէտ փաշա Բ. 388. 292.

- ԷՆՏՈՒՄ Սատուրդ Էֆէնտի Գ. 193
 ԷՆՏՈՒՄ Մէհէմէտ փաշա Բ. 219. 222.
 349. 384
 ԷՆՖՆԱԹՈՆ զորավար Ռուսայ Բ. 516
 ԷՃԷ պէյ իշխան 27
 ԷՃԻՆԷՔ պէյ 224. 227
 ԷՃԻՐԻՆՆԱՃ 527
 ԷՃԻՐԿԻՆՆԷ կմ Սճիրդունա նախարար
 պարսից 566. Բ. 54. 56. 85. 90
 ԷՃԻՐՂԱՆ իշխան Պէհէհէր քաղաքի 578.
 579
 ԷՃԻՐ ԶԷՆԿԻ Բ. 70. 71
 ԷՃԻՐ ՍԻՆԷՅԻՄԱՆ շահ 68
 ԷՃԻՐ ՓԷԹԹԱՆ զորավար Բ. 54. 57
 ԷՃՈ զորավար Բ. 293
 ԷՅՆԷԿԷՕԼ ամրոց 12. 16
 ԷՅՆԷԿԷՅ 79
 ԷՅՈԼԿ 490 Գ. 40
 ԷՅՐԻ Գաբու 155
 ԷՅՐԻԿԷՕՂ քաղաք 33
 ԷՅՐԷՓ շահ Բ. 325. 329. 335
 ԷՅՐԻՂ ԳԱՆՍՈԼ սուլթան 330. 336
 ԷՅԿԷ զատէ Բ. 281
 ԷՅԿԻՆ Ճաֆեր Մէհէմէտ ամիրայետ
 338
 ԷՅԿԻՆՍԻՆՈԼ 458. 466. 487
 ԷՅՈՒԳՈՒՓ ԱՏՄԷՍ արղա 527 Բ. 455. 461
 ԷՅՈՒԿԷՔԻՐ խալիֆէ Բ. 376
 ԷՅՈՒ Սայիտ Բ. 110. 154
 ԷՅՈՒՂ քաղաք 421. 528
 ԷՅՍԱՍ Էֆէնտի Բ. 9
 ԷՅՍԱՍՈՒՂԱՆ 613

- Էսկիսարայ 180
 Էանա սուլդան 488. Գ. 21
 Էանա սուլդան այլ Գ. 20
 Էսասա էֆէնտի 568. Գ. 191. 199. 200.
 204. 223
 Էսսէյտ Հասան փաշա Բ. 407
 Էսսէյտ Մէհէմէտ փաշա Բ. 369. 378.
 423
 Էպրի շէհր քաղաք 7
 Էվրէնոս իշխան 27. 30. 32
 Էտէսլ Ալի 9
 Էտրէնէ Գափուսու 176. 467. 523
 Էտրէնուս ամրոց 18
 Էրզոզու 6. 7. 21
 Էրէշ ամրոց 496
 Էրտէլ կի՞ Թրանսիլվանիա 130. 530
 Էւրէնոս 43. 83. 88
 Էքմէքճիզատէ Ահմէտ 548. 582. 594
 Էքմէքճի Յարութիւն Գ. 91
 Էօթթինկէն Աղլիկանկ Բ. 8. 226. 233
 Էօմէր խալիֆէ 376
 Էօմէր րէիս էֆէնտի 46
 Էօքլուզ կի՞ Տամաս Մէհէմէտ փաշա
 557. 583
 Թագեէտաին աստեղագէտ 494
 Թագսիմ ջրաբաշխ Բ. 363
 Թալէամէնթօ գէտ 231
 Թալման Գեսպան գերմանացուց Բ.
 308. 378
 Թաճէտտին վէզիր 118
 Թարխան սուլդան մայր Մէհէմէտայ
 արքայի Բ. 141

Թե՛նեառս կղզի 236

Թե՛սաղոնիկէ 102

Թե՛ողորս դուստր Կոստանդնի 26

Թե՛ողոր իշխան Սլահաց Գ. 178

Թե՛քքէ գաւառ 15

Թե՛քքէլի Մէհէմէա փաշա 387. Գ. 200

Թիմուրդաշ կողմնասէտ 39. 43. 52.

63. 70. 75. 81

Թիսա գետ 222

Թիւրեաքի Հասան 552

Թիւրէ քաղաք 50

Թիւրք Ահմէա 558. Բ. 301

Թիւրք նախահայր աղչին Թուրքաց 1

Թողմադ խան Դեսպան Պարսից 495. 497

Թոթ զորավար Բ. 495. 516. Գ. 2

Թոթլէպէն զորավար Ռուսաց Բ. 497

Թոթլթոյ Դեսպան Ռուսաց Բ. 272. 275

Թոթլթամըշ խան 227

Թոմաս Մուսկիցքի Բ. 472

Թոմորի զորավար Մաճառաց 369

Թուկուլթ Դեսպան գերմանացոց Բ.

522. 523. 529

Թուղի էֆէնտի 611

Թունուզ քաղաք 486. 530

Թուրքաստան 11

Թուրայ ամրոց 448

Թուփալ Օսման առաջնորդ ասլտամ-

բաց 574

Թրակիա 27. 52

Թրեպէնսքի Դեսպան Լէհաց Բ. 46

Թրհալա քաղաք 64

Թիթնիցա գետ 44

- Ժօպէս գաղղկացի Գ. • 244
 Խղապելեա քոյր Թագաւորին Լէհաց
 402
 Խղէթ Ալի փաշա Դեսպան 445
 Խղէթ Մէհմէտ փաշա Գ. • 225. 240.
 241. 243
 Խղասի կամ Չլաթիցա գետ 134
 Խթալէնիքի Դեսպան Ռուսաց Գ. • 67
 68
 Խլաս Միրզա 417. 418. 419
 Խլնա պէյ 118
 Խլնա փաշա Սոլադ օղլու Բ. • 37. 38
 Խլպասան ամրոց 206
 Խլպէկի զորավար 27. 30. 31
 Խկիթ պէյ զորավար 47
 Խկոնիոն, որ է Ղոնեա 40
 Խմամ գուլի խան 502
 Խմամ զատէ գտաաւոր զօրաց Բ. • 147
 Խմամ Սիւլէյման չէլէպի 85
 Խյիրօի սեքիզ Մէմէտ չէլէպի 332
 Խնայէթ Քէրէյ խան Խրիմու 65. 66
 Խնաա կամ Խննաա խազախք Բ. • 495.
 496
 Խն էօնիւ ամրոց 161
 Խննովկենախա հայրապետ 256
 Խպիչ Գ. • 84
 Խպնիւլ Արէպի Բ. • 430
 Խպն Շէօհնէ պատմօրան Պարսից 72
 Խպն Շիւուա Մէհմէտ Բ. • 428
 Խպրայիլ ամրոց քաղաք Բ. • 520 521
 Խպրահիմ արքայ Բ. • 89

Իսլրահիմ աղա այլ Բ. 243

Իսլրահիմ աղա Գարաճէհէնէմ Գ.
210. 214

Իսլրահիմ աղա գործակալ Բ. 602

Իսլրահիմ աղա Մարզիչ նորընտիր զօ-
րաց Բ. 535. 544. 557. 582. Գ. 192. 203

Իսլրահիմ աղա Սէրէն պաշի Բ. 243

Իսլրահիմ առաջնորդ Արաբացուց Գ.
56

Իսլրահիմ ատենագիր Բ. 266

Իսլրահիմ եղբայր Ս. Մուրատայ Բ. 30

Իսլրահիմ էֆէնտի աւագորեսար Բ. 517

Իսլրահիմ էֆէնտի համարակալ Բ. 63

Իսլրահիմ էֆէնտի Պասմաճի Բ. 333

Իսլրահիմ խան Գեսսպան Պարսից Բ. 90

Իսլրահիմ խրուած ոմն Բ. 422

Իսլրահիմ կուսակալ Գարամանայ 148

Իսլրահիմ Միւրէֆէրիգաթ Բ. 295

Իսլրահիմ Ա. որդի Ահմէտայ արքայի
Բ. 30

Իսլրահիմ որդի Թիմուրդաշայ 119

Իսլրահիմ որդի Խալիլա Ճէնտէրէլէան
271

Իսլրահիմ պէյ որդի Ալի փաշային 87.
129. 148

Իսլրահիմ փաշա կուսակալ Պուտինայ
Բ. 192. 233

Իսլրահիմ փաշա համարակալ Բ. 306.
310. 526. 333. 347. վէզիր . 526

Իսլրահիմ փաշա որդի Մէհմէմէա Ա-
լէայ Բ. 189. Գ. 158. 187. 188. 229.
230. 231. 245. 251. 252. 264

Իպրահիմ փաշա սենեկապետ արքայի
362. 364. 365. 366. 367. 373. 383. 386.
309. 388. 393. 433. 488. 514. 537. 538.
541. 544. 545. 547. 551

Իպրահիմ փաշա սպարապետ 105. 110.
129

Իպրահիմ քեահեա ատենադպիր Բ .
455

Իպրահիմ քեահեա տեղապահ Գ .
50. 91

Իսա որդի Պայէզիտայ 70. 80. 81

Իսա պէյ 180

Իսի պատմագիր Բ . 417. 423. 424. 426

Իսիգորոս ծիրանաւոր 154. 162. 164

Իսիէլ լոմայափոխ Հրեայ Բ . 528. 529

Իսկէնտերիէ կամ Աբօտրա քաղաք 221

Իսհա գորդի Իպրահիմ պէյի 204. 205.
209

Իսհագ վէզիր 132. 147

Իսհագ փաշա 247. 260

Իսմայէլ միրզա որդի Դահմասայ 424 .
496

Իսմայէլ պէյ իշխան Սինոպայ 191

Իսմայէլ պէյ ըէիս էֆէնտի Բ . 375 .
Գ . 37

Իսմայէլ ըէիս էֆէնտի Բ . 523

Իսմայէլ փաշա վէզիր Գ . 75. 104. 177

Իսմայիլ քաղաք Բ . 521 Գ . 45

Իսփիր զատե Բ . 341. 345

Իսքէնտէր իշխան Ալպանիոյ 143. 189.

Իսքէնտէր Միխալեան զօրավար 235

Իսքէնտէր պէյ 206. 207.

Իսթէնտէր տեղապահ արքային Սէլի-
մայ 408

Իսթէնտէր փաշա 271. 272. 314. 389. 448

Իսթէնտիար 81. 118

Իվազ փաշա 113. 118. 119. 129

Իւան Գ. արքայ Ռուսաց 269

Իւան Մուսուղով Դեսպան Ռուսաց 361

Իւան Վասիլեւիչ արքայ Ռուսաց 472

Իւզպէք սպարապետ 262. 264

Իւզտէմիր Օսման փաշա 498. 499. 500.
502. 515

Իւմէր ամիրտպետ 527

Իւմէր էֆէնտի ուսուցիչ արքային Օս-
մանայ 602

Իւմէր պէյ որդի Դարխանայ 214. 231

Իւսթիւնի Պէլլրատ 414

Իւսկիւտարի Մահմուտ էֆէնտի 611. 612

Իւսթիւս քաղաք 48

Իւվէյիս փաշա 439

Իվիեր կուսակալ Բերիոյ Բ. 149. 150.
151. 152. 153

Իփսալա ամրոց 121

Լազար համ Լաս Թաղաւոր Սերվաց
32. 45

Լազար որդի Պրանքովիչ 187

Լաթիֆ պէյ 381

Լալա չիւսէյին 463

Լալա Մէհէմէտ փաշա 533. 536. 567.
569. 571

Լալա Մուսդաֆա փաշա 433. 434.

435. 444. 445. 446. 473. 475. 476.

478. 479. 480. 488. 497. 498. 499. 501

- Լալա Շահին 30 . 31 . 32
 Լալէլ Մուսղաֆա Գ . 7
 Լամիի.բերթող 459
 Լամբասք քաղաք 112
 Լանժրուն զորավար Ռուսաց Գ . 146
 Լոնցի զորավար Ռուսաց Բ . 380
 Լուբի գեսարան Մաճառաց 375
 Լավալէթ մագիստրոս Մեւրնացեաց
 445
 Լարենտա քաղաք 205
 Լարի պատմարան պարսից 72
 Լարիսսա քաղաք 64
 Լատոն զորավար Գերմանացեաց Բ .
 302 . Գ . 34 . 42
 Լեւէնդի Գեսարան Լեհաց Բ . 233
 Լեւրոս կղզի 37 . 198
 Լևոն Ժ . քահանայապետ 348
 Լիբէ քաղաք 7
 Լիբէլ Մուսղաֆա փաշա 625
 Լէանարի աշտարակ 461 . 495 . Բ . 316
 Լէնկթիմուր կամ Թիմուր Լէնկ տիւր
 զերակալ 65 . 66 . 70 . 73 . 75 . 77 . 78 .
 85 . 86
 Լեոբուտ կայսր Գերմանացեաց Բ . 193
 Լիբանան 335 Բ . 23
 Լիւիփա ամրոց Բ . 220
 Լիւլէճի Ահմէտ Գ . 229 .
 Լոզնի զորավար Մաճառաց 421
 Լորեսան Անտոն 204 . 222 . 271
 Լորեսան Պետրոս ծովակալ վէնետ
 կեցեաց 96
 Լորիստան գաւառ 517 . Բ . 350

- Լորտ Պայրն Անգղիացի Գ. 186
 Լուդովիկոս Բ. արքայ Մաճառաց 370
 Լուդֆի փաշա 400. 488
 Լուկոշ ամրոց Բ. 220
 Խալէթ էֆենտի տես Հալէթ.
 Խալէթ որդի Զէյտայ Մականուա
 նեանն էյուսպ կամ էյուսլի էնու-
 ըի 180
 Խալիլ աղա զորավար էնիզերեաց 523
 Խալիլ առաջնորդ ապստամբաց 351. 352
 Խալիլ էֆենտի Բ. 397. Դեսպան . 445
 Խալիլ խորհրդական Մէհէմէտ պէյի
 415
 Խալիլ փաշա կեսարացի 533. 584. 585.
 595. 600. 601. 605. 630
 Խալիլ փաշա որդի Խպրահիմայ 147.
 152. 159. 177
 Խալիլ փաշա տեղապահ Եպարբոսին
 Մուսղաֆայ 482
 Խալիլ փաշա փեսայ արքային Մահմու-
 տայ Գ. 245. 265
 Խալիլէթի տէրւիշք Գ. 264
 Խատիմ Սիւլէյման փաշա կուսակալ
 Եգիպտոսի 221. 222. 230. 400. 488
 Խատիմ Սիւլէյման փաշա կուսակալ
 Սէմէնարէի 266. 398
 Խամբօ մայր Ալի փաշայի Գ. 170
 Խային Ահմէտ փաշա 488
 Խայրէպայ խորհրդակից Ղազարեայ
 327. 331. 332. 333. 335
 Խայրէատին խօճա 185
 Խայրէատին փաշա . 38 . 380. 391. 392.
 393. 397. 398. 408. 416

Խայրի էֆէնտի խորհրդական Բ. 536

Խաչակիր զօրք 61

Խառ Մուրատ փաշա 213. 2

Խասէքի Խալիլ աղա Գ. 82. 83

Խատիճէ սուլթան Բ. 187. 264.

Խատիմ Ալի փաշա 275. 284

Խարէզմ 52. 5

Խըղըր աղա զօրավար Էնիչէրեայ 521

Խըղըր շահ իշխան Սարուխանայ 82

Խըրման Տանախ 93

Խիալի քերթող 459

Խիտավերտի փաշա Բ. 250

Խլաթ քաղաք 419

Խոթուն ամրոց Բ. 498

Խոյ քաղաք Բ. 330

Խոսրով Մէհէմէտ փաշա Գ. 166. 187.
240

Խոսրով պէյ կուսակալ 368. 369. 375.
382. 395. 488

Խոսրով փաշա կուսակալ գարամանայ
320

Խոսրով փաշա կուսակալ Վանայ 496

Խոսրով փաշա պոննայի Բ. 19. 20. 22.
25. 29. 30

Խոսրով փաշա վէզիր Գ. 265. 266

Խոսրով փաշա վէզիր կուսակալ Ամդա
373. 416

Խորասան քաղաք 6

Խուրշիդ Ահմէտ փաշա Գ. 163. 178.
182. 183

Խուրէմ սուլթան 416. 418

Խուրթէմնապատ քաղաք Բ. 330

Խրիմ Գ. 12. 15

Խօճա Խպրահիմ Բ. 282

Խօճա փաշա Բ. 100

Խօշգատեմ 237

Կալիցեն զորավար Ռուսաց. տես Ա
ղեքսանդր միխայել Բ. 497. 505. 507

Կախեթ Բ. 320

Կամախ ամրոց 63. 313

Կամենից Բ. 187

Կանդակուղենոս Գ. 181

Կապխատրեան Յովհաննէս 184

Կատարինէ Բ. դշևոյ Ռուսաց Բ. 277.
479. 496. 523. Գ. 14. 17. 44

Կարթագինէ Գ. 217

Կարին քաղաք 429. 530

Կարոլոս Ե. կայսր Գերմանացւոց 348.
384

Կարոլոս Զ. կայսր Գերմանացւոց Բ.
313. 380

Կարոլոս Ը. արքայ Գաղղիոյ 256. 257.
393

Կարոլոս ԺԲ. արքայ Շուեոաց Բ.
270. 271. 272. 279. 281. 283

Կարս քաղաք Բ. 411. 499. 530

Կերմիան գաւառ 15

Կէլիպօլու քաղաք 27. 51. 110

Կէնճ Ալի փաշա Բ. 374. 385

Կէաիկ Ահմէտ փաշա 209. 210. 220.
221. 238. 239. 250. 252. 258. 359. 272

Կէաիկ Նասուհ զորավար 249

Կէօղէվէ քաղաք Բ. 526

Կէօք խան 3. 4

- Կիրիկիա • տես Գարաման 15. 29. 51. 375
 Կիրմինօ զորավար Գաղղիացուց Գ. 249
 Կիպրոս կղզի 530
 Կիւղէլճէ Գասրմ֊ փաշա 362
 Կիւղէլճէ հիւսար 56
 Կիւղէլճէ կամ Չէլէպի Ալի փաշա ծու-
 վակալ 601
 Կիւմիւշ զատէ Բ. 42
 Կիւմիւշքիւմպէթ 18
 Կիւն խան 3
 Կիւնա ամրոց 383
 Կիւնտիւզալի 7. 16
 Կիւնտօղլի 6
 Կիւրեղ մեարապօլտ Գ. 180
 Կիւրեղ պատրիարք Յունաց Բ. 66
 Կիւրճի Ահմէա էֆէնտի Գ. 204
 Կիւրճի Եռսուէֆ փաշա Բ. 280. Գ.
 23. 30
 Կիւրճի Իսմայէլ փաշա Բ. 369
 Կիւրճի Մէհէմէտ փաշա Բ. 145. 146
 166. 626. 628. 630
 Կիւրճի Նէպի Բ. 135. 136
 Կիւրճի Ռիզվան Բ. 37
 Կոլոտ Յակօբ պատրիարք Բ. 324.
 184
 Կոպլա բժիշկ Բ. 482
 Կոստանդիանոս մեծն 172
 Կոստանդին Գ. Թագաւոր Վրաց 329
 Կոստանդին իլխան եղբայր Յովհաննու-
 141
 Կոստանդին կանտակուզէնոս 26. 27. 144.
 163. 166

Կոստանդնուպօլիս . առումն քաղաքիս

169. 277. Բ. 150

Կորիցիս 231

Կորիկերս կամ Քորֆու կամ Քէօր-

Ֆէզ կղզի 174

Կորնթոս Բ. 287

Կորոն ամրոց 385

Կուտովիչ զօրավար Ռուսաց Բ. 524.

Գ. 145

Կուտինա քաղաք Դ. 33. 306

Կուր գետ Բ. 222

Կուանթ 162

Կրան քաղաք 385. 413

Կրաց քաղաք 384

Կրետէ Բ. 179. 530

Կրէյ զօրավար Ռուսաց Գ. 240

Կրիմանի ծովակալ վէնետիկեցոց 270.

271

Կրմանշահան քաղաք Բ. 330

Հաթիֆի պատմաբան Պարսից 72

Հալգալը գիւղ 466

Հալգալը տէրէ 443

Հալգիւլվա ամրոց Բ. 244. 392. 485

Հալէթ էֆէնտի Գ. 152. 153. 154. 169.

173

Հալիմ Քերէյ խան խրիմու Բ. 463

Հաճի Աղբի վաշա Գ. 259. 26X. 595

Հաճի Ալի վաշա Բ. 216

Հաճի Ալի զօրավար էնիչերեաց Բ. 109.

207. 208. Գ. 108

Հաճի Ալի ճարտար Բ. 207

Հաճի խորահիմ էֆէնտի Բ. 50. 91. 207.

Հաճի Իվազ որդի Թինուրդաշա Գ. 51.

112

Հաճի Կիրայ կամ Հաճի Քերէյ որդի
Ճելալպէրտիայ 227

Հաճի Մուսղաֆա փաշա Բ. 323

Հաճի Պէկլթաշ 411. 22

Հաճի Պերհամ Բ. 118

Հաճի տատ Աւարէլ աղա Գ. 50

Համատան քաղաք Բ. 330

Համզա Համիտ փաշա Բ. 477. 485. 488

Համզա միրզա 499

Համզա սէյ եղբայր Պայէղիտայ 5 .

111. 121. 122. 197. 199

Համզա սէյ ծովակալ 180

Համզա փաշա կուստկալ Այտընայ Բ.

268 . 290

Համէր սպամադիր 198 . Բ. 124

Համիտ կամ Հէմիտ 34 . 42

Համիտ էֆէնտի 432

Հայաթիզատէ Մէհէմէտ Էմին էֆէն

տի Բ. 415

Հայտէր որդի Գահմադայ 496

Հայտէր փաշա 426 . 495

Հաշիմ զատէ Միւրթէզա աղա Բ. 102

Հասանլի 16

Հասան աղա դլուխ Գաւաճանայ Բ.

549. 582

Հասան աղա փոխանորդ զորագլխին

Էնիչէրեայ Բ. 535

Հասան դատաւոր Բ. 156

Հասան Էնիչէրի 165

Հասան զորավար Էնիչէրեայ 79. 84. 89

- Հասան խաբերայ Բ. 402. 403
 Հասան ճովակալ Բ. 32. 539. Գ. 8. 9.
 34
 Հասան կուսակալ Եգիպտոսի Բ. 212
 Հասան Մէրի 333
 Հասան որդի Ալեայ Բ. 327
 Հասան որդի Մուրատայ 145
 Հասան որդի Խայրէտովնայ 444
 Հասան չաւուշ 460
 Հասան Պաղաղձի 535
 Հասան պէկղատէ պատմաբիր և բէխ
 էֆէնտի 164. 555. 558. 562
 Հասան փաշա կողմնապետ Ասիոյ 368.
 421
 Հասան փաշա կողմնապետ Եւրոպեան
 281. 309
 Հասան փաշա կուսակալ Ատանոյ Բ.
 517
 Հասան փաշա ներքինի 546
 Հասան փաշա որդի Խայրէտովնայ 444.
 481. 488
 Հասան փաշա որդի Սոգոլլու Մէհմեդ
 մէտայ 209. 481. 488
 Հասան փաշա սպարապետ Բ. 209
 Հասան փաշա. տես Փիրարի.
 Հասան փաշա փոխանորդ Ճէլալեա
 տինայ Գ. 192. 208. 209
 Հասանճան 334
 Հարէմի տերէ 443
 Հաֆըզ Ալի փաշա Գ. 165
 Հաֆըզ փաշա կուսակալ 567. Բ. 3. 4.
 5. 7. 12. 13. 15. 16. 17. 24. 26. 28

- Հաժըղ փաշա տեղապահ Գ. 263. 264
 Հաժսաբաղաբ Բ. 439
 Հեղինէ կին Լաղարայ 187
 Հերակլ արքայ Վրաց Գ. 116
 Հէասիտ Հասան պէյ ծովակալ Գ. 8.
 9. 11. 19
 Հեղարփարէ. տես Աճմէտ փաշա .
 Հէճաղ դաւառ Բ. 39
 Հէճաճ՝ բռնակալ Բ. 24
 Հէմոնմ՝ փաշա 204
 Հէմիտ դաւառ 15
 Հէյպէթուլահ Բ. 463
 Հէրպէրթ Դեասպան Գերմանացուց Գ. 22. 23
 Հէրսէբ Աճմէտփաշա 262. 264. 275. 285.
 317. 488
 Հէքիմզասէ Ալի փաշա Բ. 355. 381.
 384. 404. 407. 413. 446. 463
 Հիլլուրիհճաւղէն զորավար Գերմանաց.
 ւոց Բ. 222
 Հիմար օղլու Բ. 103
 Հիւսամ զասէ դէնպետ Բ. 155
 Հիւսամ կամ Հիւսէյին փաշա 327
 Հիւսամէատին փաշա Բ. 515
 Հիւսէյին աղա զորավար ենիչէրեաց Բ.
 299
 Հիւսէյին աղա տեղապահ Բ. 119
 Հիւսէյին Էֆէնտի ուսուցիչ արքայի.
 տես Ճինճի դօճա Բ. 95. 102
 Հիւսէյին խալիֆա 554
 Հիւսէյին շէխ 193
 Հիւսէին որդի Ալեայ Բ. 32. 7

- Հիւսէյին չաւուշ Բ. 129
 Հիւսէյին պէյ իշխան Համիտու 124
 Հիւսէյին պէյ իշխան Ճանիկու ամրոցին
 76
 Հիւսէյին պէյ Պետ փողերանոցին Գ.
 151
 Հիւսէյին, տես Նասուհ փաշազատէ .
 Հիւսէյին փաշա կուսակալ խիւտա
 վենտիկեսար գաւառին Բ. 111. Գ. 63.
 206. 213. 217. 225. 240
 Հիւսէյին փաշա Մէծ օմորթօ Բ. 229. 236
 Հիքա Գրիգոր Բ. 227. 360
 Հունիատ Յովհաննէս սպարապետ
 Մաճառաց 133. 134. 138. 139. 142.
 143. 179. 185
 Հուգինսոն զորապետ Անգլիացւոց Գ.
 60
 Հռոդոս կղզի 356
 Հռովմ քաղաք 351
 Ղազալի զորավար 327. 332. 333. 335
 Ղազար վարդապետ Ալնեցի 292
 Ղազէր լոմայափոխ Բ. 478
 Ղազի Փաղը իշխան 27
 Ղազի Քէրէյ խան խրիմնու 546. 553
 Ղազնէֆէր 541
 Ղալիս էֆէնտի Գ. 163
 Ղալիս փաշա Գ. 45
 Ղուկաս Նոտարաս 154. 171. 174
 Ղուպարի էֆէնտի 614
 Ղուրդուր 559
 Ճանրմ խօճա 378. Բ. 286. 292. 297.
 304. 351

- Ճանիկ 54. 550
 Ճանիպեկ Գերէյ խան խրինու 695 Բ. 11
 Ճանպերտի Ղազար 285. 308. 574. 575.
 576
 Ճանպուլատ 574. 575. 576
 Ճասէր ամրոց Գ. 168
 Ճատու Եռասուֆ Բ. 200
 Ճատու Օսման 537
 Ճաֆեր աղա զորավար ենիչերեայ 452.
 471
 Ճաֆեր ամիրապետ Բ. 374
 Ճաֆեր իշխան 452
 Ճաֆեր չէլչայի 313. 314
 Ճաֆեր սէյ 351
 Ճաֆեր փաշա ծովակալ Բ. 515
 Ճաֆեր փաշա կուսակալ 481. 488. 517.
 522
 Ճեզայիր քաղաք 530
 Ճեզայիրը Հասան փաշա Գ. 8. 9. 11.
 19. 34. 37. 44. Բ. 519. 516
 Ճեզար Ահմէտ փաշա Գ. 9. 56
 Ճէլալ սէյ 257
 Ճէլալ փաշա ծերունի Գ. 184
 Ճէլալէտտին Մէհմէմէա աղա Գ. 192.
 206. 216
 Ճէլալի աղանդաւոր 340
 Ճէլալպերտի 227
 Ճէլ վերի ալք ինչ Տերվիչայ Բ. 160
 Ճէլիլ քերթոյ 459
 Ճէմ Ալի 349
 Ճէմ որդի Մէհմէմէայ 248. 249. 250.
 253. 254. 255. 256

306

Ճէմէիա 574

Ճէնապի պատմարան Պարսից Բ. 212

Ճէնտերէլի Մէվլանա գարա խալիլ 22.

32

Ճէվէէր Սուլթան գուսար Բ. Սէլիմաց

488

Ճէվրէս քաղաք Բ. 59

Ճէրրահ Մէհէմէտ փաշա 514. 533. 546

Ճիզմի առաջնորդ ստամբակ հեծերա

զօրուն Բ. 419

Ճիհանկիր եղբայր սուլթան Մուսղա

Ֆայի 427

Ճիհանկիր որդի Սէլիմաց 488

Ճին Ալի առաջնորդ խոովարարաց Բ.

837

Ճինկիզ խան 5. 329

Ճինճի խօճա 120. 128. Բ. 103. 104. 108

Ճիտակ քաղաք 530

Ճիւնէյա 87. 102. 111. 112. 113. 114.

120. 121

Ճիւպպ Ալի 140

Ճղալէ զատէ Սինան փաշա 495. 515.

533. 535. 536. 537. 540. 541. 542. 547

Մասան օղու. տես Փախրէտաին 599

Մադսուտ խան Դեսսպան Պարսից Բ.

66. 91

Մադսուտ Քէրէյ խան խրիմու Բ. 480.

528

Մաղեփփա աթաման խաղախաց 271

Մալախովքի կոմս Լեհաց Բ. 226

Մալլոպիչ կամ Մալլօզ Պալի օղու 221.

268

Մալիկների Դեպոան Վենետիկեցւոց

231. 232. 268

Մալղարա քաղաք 536

Մահան գաւառ 5

Մահմէտ օրէնսդիր տաճկաց Բ. 467

Մահմիէյքէր. տես Քիւսէմ՝ Սուլթան

Բ. 1

Մահմուտ աղաղօրավարենիչէրեաց 521

Ս. Մահմուտ Ա. Բ. 348. 444. 445. 448

Ս. Մահմուտ Բ. Ատլի Գ. 117. 121

Մահմուտ եղբայր Մուրատայ 29

Մահմուտ եղբօրորդի Ս. Ահմէտայ

Բ. 346

Մահմուտ էֆէնտի տեսուչ մարտիտ

ցացն վոսվորի Գ. 4. 81. 83

Մահմուտ խան Թաթարաց 69

Մահմուտ ծերունի 610. 611. Բ. 17

Մահմուտ որմիացի Բ. 80

Մահմուտ կուսակալ Անկիւրիոյ 253

Մահմուտ որդի Ս. Մէհմէտայ Ա.

108. 129

Մահմուտ չէլէպի որդի Խորահիմ փա

շայ 119. 134

Մահմուտ չէլէպի գեղեցկագիր Բ. 82

Մահմուտ Պոսթանճի սպաշի 617

Մահմուտ փաշա կուսակալ Շքորոյ

Գ. 91

Մահմուտ փաշա վէզիր 186. 199. 203.

212. 216. 218. 219

Մահմուտ փաշա տեղակալ 217. 218.

219

Մանդուբ ամրոց 226

Մանթակ կին Անգղիացույ դեսպա-
նին Բ. 310

Մանուէլ որդի կայսերն Յովհաննու 35.
37. 52. 87. 91. 102. 103. 109. 115

Մանսուր շէխ Գ. 17

Մապէյնճի Ահմէտ պէյ Գ. 51. 87

Մառլովիլ Դեսպան Գաղղիացուց Բ. 62

Մատաթիաս Բորվին արքայ Մաճա-
ռաց 202. 203

Մարաղա քաղաք Բ. 330

Մարաշ քաղաք 530

Մարիամ Թերեզա կայսրուհի Գերմա-
նացուց Բ. 394. 395. 312

Մարկոս Պոծարիս զորավար Յունաց
Գ. 186

Մարշալ զորավար Մաճառաց 369

Մարքովիշիան Ռուսաց Գ. 146. 214

Մաւրդըորտաթ զորավար Վլաճաց Գ.
181. 183

Մաւրդըորտաթ Յոյն 224. 225. 228.
235. 236. 311

Մաւրօ Եանի Գ. 4. 20. 41

Մաւրօ Միխաէլ Գ. 181

Մաքսիմիլիանոս Թագաւոր Մաճառաց
446. 447

Մեթոն քաղաք Բ. 292

Մեւիտինէ քաղաք 318. 444

Մեղքի քաղաք Բ. 330

Մենավինոս գեղուացի 290

Մենինսքի Բ. 173

Մետեմ զորավար Ռուսաց Բ. 497

Մերտին քաղաք Բ. 7

- Մէզիա սէյ 132
 Մէլէք Ահմէտ փաշա 137
 Մէլէք Մէհմէտ փաշա Գ. 48
 Մէհմէտ ալի միրզա որդի շահին Պարսից Գ. 160. 182
 Մէհմէտ Ալի փաշա Գ. 76. 77. 127. 156. 158. 159. 251. 254. 260. 262
 Մէհմէտ Ամիրասլետ ժ. Բ. Էպուռ ճաֆէր 337
 Ս. Մէհմէտ Ա. Չէլէսլի 79
 Ս. Մէհմէտ միլիթ Բ. 440
 Ս. Մէհմէտ Բ. Փաթիհ 128. 146
 Ս. Մէհմէտ 489
 Մէհմէտ գուլի խան Դեսպան սլարսից Բ. 81
 Ս. Մէհմէտ Գ. որդի Իպրահիմայ Ա. Բ. 127
 Ս. Մէհմէտ որդի Մուրատայ Գ. 443. 445
 Մէհմէտ Դահիր էֆէնտի Գ. 193
 Մէհմէտ էմին փաշա. անս Եաղըբ՝ ճի զատէ.
 Մէհմէտ էֆէնտի Բ. 318
 Մէհմէտ էֆէնտի գենսլետ Բ. 246
 Մէհմէտ էֆէնտի ուսուցիչ արքային Մէհմէտայ 157. 158. 318
 Մէհմէտ խան Դեսպան Պարսից Բ. 334
 Մէհմէտ համարակալ Բ. 301
 Մէհմէտ որդի Ահմէտայ Ա. 569. 597. 603
 Մէհմէտ որդի Ահմէտայ Գ. Բ. 315
 Մէհմէտ որդի Իպրահիմայ 77.

Մէհհամէտ որդի Պայէզիսայ 70. 71. 77.
79. 80. 81. 82. 83. 88

Մէհհամէտ որդի Պէքիրայ Բ. 5. 7.

Մէհհամէտ որդի Սաստէտախնայ 590

Մէհհամէտ որդի Ս. Մուրատայ 144. 145

Մէհհամէտ չէլէսի դատաւոր Ղալա
Թիոյ Բ. 113

Մէհհամէտ չէլէսի Եիւրմի սէքիզ ա
նուանեալ Բ. 307. 316. 332

Մէհհամէտ սէյ վէզիր 318. 327

Մէհհամէտ Սայիտ փաշա Բ. 447. 448. 449

Մէհհամէտ Սէլիմ փաշա Գ. 188. 193.
214. 217. 240

Մէհհամէտ սուլթան Թուն Թիմուրայ 68

Մէհհամէտ Ռէշիտ փաշա զորավար Գ. 189

Մէհհամէտ փաշա կուսակալ Մուսու
լայ Բ. 429

Մէհհամէտ փաշա կուսակալ Տփիսայ
498. 520

Մէհհամէտ փաշա մեծ վէզիր Բ. 42

Մէհհամէտ փաշա վէզիր այլ 183

Մէհհամէտ Քէրէյ Էլբայր խանին Խրի
մու 500. 553. 592

Մէհհամի 343. Բ. 70

Մէմէք զատէ դատաւոր Բ. 120. 147

Մէմիշ Գ. 84. 91

Մէմլուք կամ Քէօլէմէն իշխանք Ա.
բարացուց Գ. 157

Մէնթէշ 15

Մէնկլի Քէրէյ խան 226. 227. 228. 240

Մէնչէքով զորավար Ռուսայ Գ. 240.
241

- Մէսիհ փառա 239. 240. 241. 271. 275
 Մէսուտ էֆէնտի Բ. 158
 Մէվգուլֆաթախի Գարա Ապրուլահ .
 Բ. 147
 Մէվլանա Համիտ 466
 Մէվլանա Փէրվիզ 466
 Մէվլէվի տէրվիշք Բ. 160
 Մէտինէ քաղաք 324 . 474
 Մէրէ Հիւսէյն 554. 555. 556. 625. 629.
 630. 631. 633. 634. 635. 636
 Մէրիճ դեա 376
 Մէրսին քաղաք Բ. 7
 Մէքքէ քաղաք 321. 474 . 530
 Մէքքէզատէ 530
 Մընու զորավար ուրացող գաղղիացի
 Գ. 59. 69
 Միթրովիչ ամրոց 354
 Միւրշ իշխան Սերվաց Բ. 512. 531
 Միւրշ Բոսիլովիչ 39
 Միւրուատովիչ զորավար Ռուսաց Բ.
 524
 Միխալ օղու 83 . 306
 Միխայէլ իշխան Վլահաց 533
 Միննէթ պէյ իշխան Թաթարաց 69 .
 70
 Միոլիս նաւապետ Յունաց Բ. 528. 531
 Միսթով զորավար Ռուսաց Գ. 32
 Միտլունկիա ամրոց Բ. 533
 Մեր Մահմուտ Բ. 319. 521. 324
 Մեր Վէյիզ Բ. 318
 Մերզա Ալէ 309
 Մերզա Էպուպէքիր 68

Միրզա Խամայէլ 84

Միրզա Խալիլ 68

Միրզա Միրանշահ 68

Միրզա Մէհէմէտ 74

Միրզա Շահրուխ 68

Միքայէլ արքայ Լէհայ Բ. 185

Միքայէլ Իշխան վլաճայ 535. 536

Միքայէլ Կանտակուզէնոս 492

Միքայէլ մեծ գուքս Ռուսայ Բ. 577.

Միքայէլ չէլէպի Տիւզեան Գ. 38 Բ.

473

Միքայէլ Սուլցյո Իշխան վլաճայ Բ.

515. 522

Միքէլտոն զօրավար Ռուսայ Գ. 102

Միււալիէ ամիրապետ 540

Միււէզլինզատէ Ալի փաշա 475. 481

597

Միւխ Աճմէտ Բ. 103. 104

Միւլադգապ գատաւոր Եւրոպեան զօ-

րայ Բ. 120

Միւլէյ Հասան Բ. 269

Միւլէյ Հասան միւս 392

Միւհսինզատէ Ապտուլահ Գ. 231

Միւհսին զատէ Մէհէմէտ փաշա 484.

485 Գ. 2. 6. 7

Միւսթէճապ պէյ 39

Միւսէլի չաուուշ 574. 580

Միւսլիհէտտին Բ. 98. 115. 117. 121

Միւրթէզա գուլի խան Բ. 316. 317. 318

Միւրթէզա կուտակալ Օղուի 29. 30. 58

Միւրթէզա փաշա Բ. 29. 64. 165

Միսիթար զօրավար Բ. 324

- Մողա աղա Բ. 120
 Մողա Խորիս գլուխ պատմագրաց 318.
 319. 320
 Մողա Լուգֆի 336
 Մողա Մէհէմէտ կիւրանի 159
 Մողաւիա Գ. 441
 Մողտովանձի Ալի փաշա Բ. 505 վէ-
 ղիր 507. 508. 510. 515 Գ. 2
 Մոհաջ 368. 377
 Մողան գաւառ Բ. 323
 Մոնղակ կին դեսպանին Անգղիացոց
 Բ. 310
 Մոնթէքուքքովի սպարապետ Գեր-
 մանացոց Բ. 171
 Մուա Բ. 196
 Մուռովի սպարապետ Վենետկեցոց
 Գ. 121
 Մուլաքովաքի կոմս կամ նուիրակ Լէ-
 հաց Գ. 221
 Մուխտար որդի Ալի փաշայի Գ. 177
 Մուշիք սպարապետ Ռուսաց Բ. 371.
 377. 380. 385. 386
 Մուսա խալիֆէ Բ. 31
 Մուսա ծովակալ Բ. 31
 Մուսա չէլէպի որդի Պայէզիտայ 68.
 69. 70. 80. 83. 87. 88. 89. 90. 93
 Ս. Մուսդաֆա Ա. 599. Երկրորդ ան-
 դամ 624
 Ս. Մուսդաֆա Բ. Բ. 218
 Ս. Մուսդաֆա Գ. զալի Բ. 452. 459
 Ս. Մուսդաֆա Գ. Բ. 455 Գ. 95. 101
 Մուսդաֆա Եղբայր Մուրատայ 117

Մուսղաֆա զինակիր Բ. 48

Մուսղաֆա զօրական Գ. 214

Մուսղաֆա էֆենտի ատենադավր
մեծ Բ. 375. 351

Մուսղաֆա էֆենտի Դենպետ 557.
Բ. 342

Մուսղաֆա կուսակալ Պուսինայ 493

Մուսղաֆա համարակալ Բ. 24. 32

Մուսղաֆա ներքինապետ 599 Բ. 20

Մուսղաֆա նէճիպ փաշա Գ. 229. 255

Մուսղաֆա նուիրակապետ արքունի
Բ. 117. 118

Մուսղաֆա որդի Աճմետայ Բ. 315

Մուսղաֆա որդի Բ. Սէլմայ 488

Մուսղաֆա որդի Գարամանայ 94. 95

Մուսղաֆա որդի Մէհէմէտայ Ա. 108.
207. 215. 220. 221

Մուսղաֆա որդի Մէհէմէտայ Գ. 183

Մուսղաֆա որդի Ս. Սիւլէյմանայ Ա.
379. 425. 433

Մուսղաֆա որդի Պայէզիտայ 68. 70.
102. 110. 111. 114

Մուսղաֆա պէհլէն էֆենտի բժշը
կապետ արքայի Գ. 193. 197

Մուսղաֆա պէյ 272

Մուսղաֆա ընթա էֆենտի Բ. 301

Մուսղաֆա փաշա Ալէմտար կամ
Պայրադտար Գ. 65. 67. 69. 105. 110.
112. 113. 116. 117. 118. 123. 125. 127

Մուսղաֆա փաշա կուսակալ Վարուց
Բ. 321. 547. 349

Մուսղաֆա փաշա վէզիր 296. 362

- Մուսղաֆա փաշա տեղապահ 480
 Մուսլու Բ . 349
 Մուսուլ քաղաք 530
 Մուրավիէվ զօրավար Ռուսայ Գ . 252
 Մուրատ ծովակալ Բ . 7. 14. 152. 154
 Մուրատ որդի Սէլիմայ 487
 Մուրատ Ա զազն խիւտավէնտկեար 28
 Մուրատ Բ . Էպիւլիսայրաթ 109
 Մուրատ Գ . 489
 Մուրատ Դ . 561. 637. Բ . 1
 Մուրատ մեծ վէզիր գուլուճի 574. 575.
 576. 577. 578. 580. 581. 583. 584. 585.
 586
 Մուրատ որդի Ահմէտայ 341
 Մուրատ որդի Մէհմէտայ Ա . 100. 108
 Մուրատ պէյ Արաբցի Գ . 56 . 57
 Մուրատ պէյ փոխանորդ Էմիրկիւնէ
 նախարարին Բ . 56
 Մուրատ պէյ որդի արքային դանսու
 զաւրեայ 381
 Մուրատ ըէիս 475
 Մուրատ փաշա կուսակալ Բերիոյ Բ .
 6 . 14
 Մուրատ Քէրէյ խան Խրիմու Բ . 192
 Մուրատճա Գ . 50
 Մուրուզ Տիմիթրաշքօ Բ . 137
 Յակոբ վարդապետ Բուզայեան 192
 Յիսուսեանք 596
 Յովհաննէս կայսր 48. 49. 52. 64
 Յովհաննէս Նաւոն Թարդման Բ . 295
 Յովհաննէս պատրիարդ Կոստանդնու
 պօլսոյ Բ . 267

Յովսէփ Բ. կայսր Գերմանացւոց Գ.

15. 42

Յունաստան աշխարհ 27. 28. 51

Յուստինեան Յովհաննէս Գեղուացի

160. 162. 175

Նագրիպիււ Հերաֆ գլուխ Էմիրաց 292.

540. 634. Բ. 254. 459

Նազիֆ Մուսղաֆա աղա Բ. 414. 417

Նազիֆի Էֆէնաի Գ. 37

Նախջուան քաղաք Բ. 330. 356

Նայիլի Ապտուլահ փաշա Բ. 447

Նայիմա 542. 607. 622. Բ. 103. 334

Նայիբի զորավար Գերմանացւոց Բ.

384. 387

Նասուհ աղա զորավար 613

Նասուհ փաշազատէ Հիւսէյն Բ. 93.

94. 95

Նասուհ փաշա կուսակալ Ամգայ 586.

587. 592. 593. 613. 617

Նասրէտաին խոճա 34. 85. 86

Նասրէտաին Մէհմէմէտ Բ. 411

Նասրը Ալի կիմ Նասրըշահ Բ. 335. 355.

365. 366. 373. 374. 401. 405. 406. 408.

409. 411. 413. 415. 417. 418. 425

Նաւպահտու 270. 271

Նափուէոն ՊոնափաուՅէ Գ. 54. 56.

57. 61

Նաքսուս կղզի 473

Նեղոս գետ 336

Նեմիրով Բ. 521

Նեւերս Դուքս 59. 60. 62

Նեփուլեիկ Դեսպան Ռուսաց Բ. 421

- Կէապօլիա քաղաք 392. Բ. 141. 287
 Կէզըր աղա Սօլադ Բ. 229
 ԿէճէՖ գուլն Դեապան Պարսից 602
 ԿէճէՖ քաղաք Բ. 415
 Կէճլիկ էֆէնտի Գ. 217. 255
 Կէճմէտտին 329
 Կէմիաս րաբունի Բ. 182
 Կէյլն Աճմէտ աղա Գ. 3
 Կէշրի 4. 72. 102. 133
 Կէֆիկ երգիծաբան քերթող Բ. 51. 52
 Կիազի Աճմէտ գիտնական 85
 Կիկիթա զօրավար Յունաց Գ. 186
 Կիկիա քաղաք 16. 17. 24. 25
 Կիկողայոս գուքս 199. 200
 Կիկողայոս Եուրիշի 383
 Կիկողայոս կայսր Ռուսաց Գ. 248
 Կիկոպօլիա քաղաք 41. 57
 Կիկոսիա քաղաք 475
 Կիկտէ քաղաք 51
 Կիւքաղաք 133 Բ. 210
 Կիւանճի Մէհէմմէտ փաշա 157 Բ. 306.
 307
 Կիւանճի Օսման էֆէնտի Բ. 529
 Կիցցա ամրոց 408
 Կիւման աղա Բ. 419
 Կիւման էֆէնտի 419
 Կողայ թաթարք 62 Բ. II
 Կոտարաս Ղուկաս 169. 171. 173. 174
 Կուզէթ էֆէնտի առեհագակիր Գ. 5
 Կուհ էֆէնտի Բ. 362
 Կուհաւէնտ քաղաք Բ. 330
 Կուրի էֆէնտի պատմագիր Բ. 76

Նուրի Օսմանիէ 218

Շախուլքի Դեսպան Ռուսաց Բ. 471

Շահաբա Գ. սուլա անուն Բ. 293

Շահ Ապպաս կի՛ Շահաբա 516. 517.
560. 565. 566. 594. 600

Շահ գուլի Գարապըլըգ օղլու 282. 429
Բ. 3. 5. 6. 7. 13. 15. 16. 21

Շահ գուլի սուլթան կուսակալ Երևա
նայ 469. 470. 471

Շահ Դահմասպ 419. 420. 424. 429. 439.
440

Շահ էքպէր 348

Շահ Խամայէլ արքայ պարօնց 348

Շահ Խամայէլ Սէֆեան 276. 277. 285.
301. 303. 305. 308. 309. 318. 361

Շահ չիւանյին Բ. 319

Շահ Նիւվաղ Բ. 10. 11

Շահվերտի զօրավար 550. 553

Շահին Քէրէյ Բ. 10. 12. 13. 16. 30

Շահրուխ Միրզա Բ. 426

Շահրուխ որդի Լէնէ Թիմուրայ 95

Շամսիի քաղաք 503. Բ. 320

Շամիդատէ Բ. 17

Շապճի մուսի Գ. 91

Շապուրան քաղաք 53

Շատիպայ 531

Շաֆերով ատենադպիր Բ. 378

Շէխ Մանսուր Գ. 17. 32

Շէհապէտտին փաշա 133

Շէհ զատէլէր ճամիսի 415

Շէհինշահ որդի Բ. Պայէղիտայ արքայի

- Շէհիտ օսման էֆէնտի Բ. 500
 Շէհիււար օղու 341
 Շէհրէզուր քաղաք 530
 Շէմէտտին Մէհէմէտ Պուխարի 56
 Շէմէտտին Սիւասի Բ. 16
 Շէմսի զօրավար 424
 Շէմսի փաշա 469. 470
 Շէյթան գուլու 284
 Շէպէշ ամրոց Բ. 200
 Շէտէր շէխ արաբացի 458
 Շէրէմէթ պէյ 206
 Շէրէմէթեւ Բ. 277
 Շէրէֆերտին սլամաբան պարսից 72
 Շէրիֆ Մէհէմէտ էպիւլ Պէրէքեաթ
 357
 Շէրիֆ փաշա կուսակալ Երևանայ 560.
 565
 Շէրիֆին Դեսպան 446. 545
 Շիլթպերկէր Գերմանացի 61. 72
 Շիրուան 517. 530 Բ. 323. 330
 Շլիք կոմս Գերմանացի Բ. 226
 Շուաղէօլ Կուֆիէ Դեսպան Գաղղիա
 ցւոց Գ. 21. 22
 Շումլա կամ Շումնա 41. Բ. 528
 Ոգիսես զօրավար Յունաց Գ. 183
 Ուզուն Հասան 192. 205. 210. 214. 215.
 216. 217. 379
 Ուլամէ կուսակալ 386
 Ուլամէ փաշա Բդեաշխ Պոսնիոյ 412
 Ուլուճ Արև Նաւապետ. տես դրլըճ
 ալի 480. 481. 482. 483
 Ուլուպատ գետ 112

Ուղուպատ քաղաք 80

Ուլֆէլս Դեպան Գերմանացւոց Բ. 393. 394

Ուղուղ խան 2. 3

Ուղուրլու Մէհէմէտ 215

Ուլլոք ամրոց 354

Ունկէրն զօրավար Ռուսաց Բ. 544

Ուրբանոս Ե. Քահանայապետ 35

Ուրուճ սրգի թխմուրդաշայ 112

Ուքրայնցով Դեպան Ռուսաց Բ. 234

Ուքրանիա Բ. 10

Չանագ դալէսի ամրոց 200

Չանագ խան 4

Չալլ պէյ ծովակալ 96

Չալլգ Ահմէտ Բ. 247. 257. 258. 260

Չալլճի դատէ 611

Չալաղրան Դաշտ 305

Չամուրլու Դաշտ 89

Չարչամկա դէտ 51

Չափան օղլու ճէլլէտտին վաշագ 125

Չէթէճի Եկէն հասան Բ. 497

Չէլէպի աղա Մուսդաֆա վաշա Բ.

14. 49. 120

Չէլէպի դատէ Բ. 322. 335

Չէլէպի էֆէնաի Բ. 588 Գ. 91

Չէլէպի թոտորաքի Գ. 91

Չէլէպի Մէհէմէտ 611

Չէլէպի սուլթան Մէհէմէտ 68

Չէղաթա խան 2

Չէռնի Եօուկի Գ. 148. 163. 166

Չէմէնլիք կամ Չիւմնի ամրոց 27

Չէրիկօ քաղաք 48

- Չէրնին Դեսպան Գերմանացւոց 596.
 Բ. 105
 Չէրքէս գաղտնիք 472
 Չէրքէս Մէհէմէտ Բ. 9. 10. 12
 Չէքմէճէ 443
 Չըլտըք 49
 Չիրմէն գաւառ 218
 Չորրու աւան 218
 Չորրուու Ալի փաշա Բ. 229. 266. 267.
 268. 270. 272
 Չուգուրովա Դաշտ 281
 Չորում քաղաք 278
 Պագը փաշա 601
 Պագը Բերթոզ 523. 543
 Պալապան սէյ 34. 266
 Պալպան լեռն 605
 Պալ էէմէզ Օսման 314
 Պալէոլոգ Յովհաննէս կայսր 35. 49. 52.
 141. 144
 Պալըգ պազարի Դուռն 158
 Պալթա օղու ուրացօղ Բուլղար 156
 Պալթաճի Մէհէմէտ Բ. 266. 274. 276.
 278
 Պալի սէյ իշխան Պէլլրատու 354. 368
 Պալի փաշա բդեաշխ Պուտինայ 412
 Պախթ Բէրէյ Գ. 4. 5
 Պահատըր Բէրէյ խան Խրիմու Բ. 92
 Պահիր Մուսդաֆա փաշա վէզիր Բ. 477
 Պաղտատ 530. 637. Բ. 2. 12. 73. 76. 361
 Պայէզիա Ա. Երլտըրմ 43. 44. 47. Բ. 52
 Պայէզիա Բ. Վէլի 246. 359
 Պայէզիա Եղբայր Մուրատայ Գ. Բ. 30

- Պայեզիտ որդի ԱՏմէտայ Ա. 597
 Պայեզիտ որդի ԱՏմէտայ Գ. Բ. 315
 Պայեզիտ որդի Մհհէմմէտայ 215
 Պայեզիտ որդի Սիւլէյմանայ Ա. 434.
 436. 437. 438
 Պայեզիտ փաշա 94. 101. 104. 109. 110
 Պայտանկուր ժիրզա Բ. 52
 Պայրամ աղա Բ. 239
 Պայրամ տեղակալ Բ. 26. 48. 50. 60. 64.
 65. 69. 71. 83
 Պայրամ փոխանորդ զորավարին Էնիչէ-
 րեաց 635
 Պասրա քաղաք 530. 637. Բ. 407
 Պատուա քաղաք 482
 Պարիճ՝ ամրոց 354
 Պաւէն զորավար Ռուսաց Բ. 517
 Պաքու քաղաք Բ. 320. 321
 Պելուճիտան Բ. 373
 Պեզպուռտաքի պատգամաւոր Ռուսաց
 Գ. 48
 Պեզոպոնէս 142. Բ. 86. 295. 411
 Պետրոս Ալեքսանտրովիչ Բուսիանցով
 զորավար Ռուսաց Բ. 496
 Պետրոս իշխան Մոլտաւիոյ 184
 Պետրոս լորետան ծովակալ վենետ-
 կեցոց 96
 Պետրոս մեծն Թադաւոր Բուսաց Բ.
 262. 277. 320
 Պերգամա քաղաք 25
 Պէլիաւ զորավար Գաղղիացոց Գ. 60
 Պէլիբատ քաղաք 354. Բ. 209. 306. 308
 Պէկզաշ զորավար Էնիչէրեաց 115. 117.
 137. 140. 141. 145

Պէկղաշ խան կուսակալ Պաղտատայ Բ.

76. 77

Պէկղաշ Հաճի շէխ 22

Պէկչէհիր քաղաք 34. 55

Պէհայի էֆէնտի Բ. 138. 140

Պէհաաբը շահ 399

Պէհէանի քաղաք 63

Պէհիջ էֆէնտի Գ. 105. 106

Պէհճէթ Մուսղաֆա էֆէնտի Գ. 150

Պէհրամ տեղապահ 592

Պէհրամ փաշա 368. 473

Պէնաէր քաղաք Բ. 500

Պէնաէրալի Ալի փաշա Գ. 179

Պէնօէ Գեապան Լէհաց 404

Պէշիր աղա ատենագալի Բ. 137

Պէշիր ներքինապետ Բ. 351. 354. 403.

435. 437

Պէպէր Մէհէմէտ փաշա Բ. 79

Պէսդամի Ալի 302

Պէտախշանի Մէհէմէտ 325

Պէտրէտոնն աղանդապետ 101

Պէրպէր Մէհէմէտ փաշա Բ. 7

Պէքիր զօրավար Բ. 3. 4. 5. 6. 7

Պէքիր կուսակալ Պաղտատու Գ. 84. 91

Պէքրի Մուսղաֆա Բ. 536

Պէօրքլիւճէ Մուսղաֆա 99

ՊԵՐԳԼԸ Մէհէմէտ փաշա 318. 319. Բ.

214. 215

Պըչագճի օղլու 632. 633

Պիլէճիկ ամրոց 8. 13. 14. 16

Պի շիւբ Աճմէտ որդի Մուրատայ 145

Պի Էրհանէտոն իշխան Սերասոնոյ 54

- Պողոսան իշխան Մոլտաւիոյ 32. 268
 Պոնվալ կոմս Գաղղիացի Բ. 300. 421
 Պոսթան զատէ գեմպետ դատաւոր 523.
 525. Բ. 8
 Պոսնիա 530. Բ. 83
 Պուլավաին քաղաք Բ. 465
 Պուլճաքով Դեսպան Ռուսաց Գ. 12.
 17. 22. 23. 28. 29
 Պուխարի էմիր Սուլթան 116. 129
 Պուկ գետ Բ 495
 Պուղտան երկիր Մոլտաւաց 32
 Պուսպէք Դեսպան Փերտլինանոսի 430
 Պուտին քաղաք 492
 Պուրճադ նաւապետ 270
 Պուրոն գասրմ Դեսպան սլարսից 600.
 Բ. 197
 Պուքրէշ քաղաք 535
 Պրակատին Մարկոս Անտոնիոս 476. 477.
 479
 Պրանքովիչ Գէորգ 130. 132. 178. 179. 187
 Պրիւս զօրավար Ռուսաց Բ. 517
 Պրոկոպիոս վոյնիցինով Բ. 226
 Պրոնեաւ Դեսպան գերմանացւոց Բ.
 491. 494
 Պրուսա քաղաք 74
 Պօղադ Բէսէն. տես Ռումէլի հիսարը.
 Պօլալ Մէհէմէտ փաշա 527
 Պօյնու եարէլի Մէհէմէտ փաշա Բ. 158
 Ռասապ ամրոց 526
 Ռատուլ թագաւոր Վլաչաց 198
 Ռարէշ իշխան Մոլտաւիոյ 396
 Ռարօջի իշխան Թրանսիլվանիոյ Բ. 162

Ռեֆնին զորավար Ռուսաց Բ. 518. Գ.

14. 45

Ռէնսոն Գեսպան Գաղղիացւոց 407

Ռիմնիք աւան Գ. 441

Ռոմոտանովքի զորավար Ռուսաց Բ. 189

Ռուծեվիչ զորավար Ռուսաց 577

Ռուծժունի ասպետ վէնեակեցի նուր
րակ Բ. 226. 308

Ռուսէլի հիսարը 150

Ռուսէն Գեսպան Գաղղիացւոց 587. 588

Սաատէթ Քէրէյ խան Խրիմու Բ. 242

Սադա Մէհէմէտ Բ. 37

Սադարիէ գետ 292

Սադուրճի Մէհէմէտ փաշա 534. 545.

546. 547

Սաղը տէրէ հովիտ 111

Սաթմար ամրոց 448

Սալհ որդի Ալի փաշայի Բ. 108. 112

Սալհ Տէրվիչ 500. 565

Սալհ պէյ Բ. 424

Սալհ ըէիզ 444

Սալհ փաշա վէզիր Բ. 112

Սալուր խան 4

Սահաթճի հասան փաշա 561

Սահիպ Քէրէյ խան 382. 396

Սամղարեանք 98

Սամուլեղով զորավար Ռուսաց 4. 13

Սամսուն քաղաք 54

Սամսունճի զորավար Բ. 141

Սայիտ փաշա Գ. 246

Սանթ Անճէլօ ամրոց 445

Սանթէլօ ամրոց 444

- Մանուկահ էֆէնտի 555. 557
 Մալը շէր Գ. 258
 Մալը Խալիլ 569
 Մապադայ Սէւի Հրեայ Բ. 181. 182
 Մապահ Քէրէյ խան Գ. 30
 Մատէտախն պատմագիր 72. 344. 494.
 537. 539. 540. 542. 551
 Մատրդ խան Գ. 11
 Մարա մայր Հասանայ 193
 Մարա մայր Մէհէմէտայ 193
 Մարը Ահմէտ փաշա Բ. 298. 299. 301
 Մարը Հիւսէին Բ. 132
 Մարայ մէյտանը Հրապարակ 172
 Մարուխան գաւառ 15
 Մարուճէ փաշա 43. 90
 Մաւա գետ 203. Բ. 299
 Մաւճի կամ Մարըպալի 7
 Մաւճի պէյ 37
 Մափրիչ Յովհաննէս Բ. 472
 Մաֆի էֆէնտի 560
 Մաֆի Միրզա Բ. 406. 422
 Մաֆիէ դշտայ Մայր Գ. Ս. Մէհմէմ
 մէտայ արքայի 543. 564. 447. 491
 Մէբաստիա քաղաք ամրոց 530
 Մէբաստիանոս կրիթթի Դեսպան վե-
 նետիւցւոց 238
 Մեպաստիանի Դեսպան գաղղիացւոց
 Գ. 66. 73
 Մէքէնարոֆ զօրավար գերմանացւոց
 Բ. 380
 Մէտտէթ Քէրէյ որդի խանին խրիմու-
 27. 92. 99

- Սէլամէթ Քէրէյ 553. Բ. 298. 290. 496
 Սէլմ Ա. Եաւուղ 294. 487
 Սէլմ Բ. Տալմ 460
 Սէլմ Գ. Գ. 40. 114. 119. 480. 521.
 525. 527
 Սէլմ որդի Բ. Պայէղիտայ 262. 266.
 280. 281. 282. 283. 286. 287
 Սէլմ որդի Գ. Մուսղաֆայի Բ. 473
 Սէլմ որդի Սիւլէյմանայ Ա. 410. 425.
 436. 439. 440. 444
 Սէլմ Քէրէյ խան Խրիմու Բ. 180. 189.
 190. Գ. 101
 Սէլմիէ մզկիթ 471
 Սէլճուգ խաթուն 249
 Սէլճուգ որդի տաղաղայ 4
 Սէմէնարէ 466. 530
 Սէմիզ Ալի փաշա 441. 446. 488
 Սէյիտ Ալի փաշա կուտակալ Տրապիզ-
 սոյ Գ. 78. 103
 Սէյիտ Ապուռլլահ փաշա Բ. 423. 430
 Սէյիտ Մէհմէտ էնգէնտի Գ. 83
 Սէյիտ Մէհմէտ Իմամզատէ Բ. 343.
 344
 Սէյիտ շէրիֆ Մէքքէի Բ. 40
 Սէյիտ տիւրրաճ Բ. 6
 Սէյախէնթի քաղաք 34
 Սէնգուրթէկէն 6
 Սէտտիւլ սահր ամրոյ 200. Բ. 167
 Սէրենվար բերդ Բ. 170
 Սէրէղ քաղաք 37
 Սէրրաճ զատէ Աճմէտ սէյ 575
 Սէօկիւթ աւան 7

- Սէօհիււթ քաղաք 3
 Սէֆի դուռն խան Բ. 336
 Սըրմաքէշ Պաղտասար Բ. 473
 Սըֆաթի Բ. 285
 Սթրոկոնոսով Դեսպանն Ռուսաց Գ. 180.
 181
 Սիդիանունդ Ա. թագաւոր Լէհաց 57.
 58. 120
 Սիդիանունդ որդի Չափուէայ արքա
 յին Մաճառաց 57. 58. 109. 120. 402
 Սիդոն քաղաք 530
 Սիթ վաթորդ դաշտ 573
 Սիւնհար էսսէյա Մէհէմէտ փաշա
 521. Գ. 38
 Սիւնհար Իպրահիմ փաշա 518. Բ. 320.
 321. 326. 330. 337
 Սիւխտորէ 41. 51
 Սիւլվիի քաղաք 443
 Սիկէթ վար ամրոց 460
 Սիմաւ քաղաք 33. 450
 Սիմաւնա օլլու Պէտրէտաին 99
 Սիմէոն արքայ վրաց 518
 Սիյալիւշ փաշա 523. 533. Բ. 158. 207
 Սինա լեառն Բ. 23
 Սինան արքունի սլաշոնէայ 298
 Սինան դօճա Սիմար 414. 432
 Սինան շէխ 94
 Սինան պէյ սենեկապետ Ճէմայ 257
 Սինան փաշա սպարապետ 264. 271. 273.
 317. 321. 475. 486. Բ. 465. 488. 500.
 501. 518. 525. 526
 Սինեաւին զօրավար Ռուսաց Գ. 78

- Մինէ գաւառ 330
 Մինէ քաղաք Բ. 411
 Մինճար 320
 Մինոպ քաղաք 50. 54
 Միսիւր կամ Միսերիա 1
 Միսէկ քաղաք 526
 Միսթով քաղաք Գ. 48
 Միսթովի Ալի փաշա Բ. 445
 Միսման կամ Սուսման իշխան Բուլղա-
 րաց 33. 41
 Միփասիզասէ ծերունի ոմն Բ. 41. 42
 Միվրի հիսար քաղաք 135
 Միտի ղաղի կամ սէյտի ղաղի քաղաք 7
 Միրօփուլօ Յոյն բժիշկ Բ. 496
 Միւլէյման Ա. գանունի. 348. 465
 Միւլէյման աղա Ապստամբ Բ. 409
 Միւլէյման աղա զօրավար Էնիչէրեայ
 Բ. 247. 524
 Միւլէյման Արաբացի Բ. 428
 Միւլէյման Բ. Բ. 91. 206
 Միւլէյման Էղբայր Մուրատայ Գ. Բ. 30
 Միւլէյման Թուն Պայաղետայ Բ. 280
 Միւլէյման խալիֆէ 381
 Միւլէյման ներքինապետ Բ. 142. 143.
 145. 146
 Միւլէյման Շահ 5
 Միւլէյման որդի Ահմէտայ Ա. 597. Բ.
 20. 58
 Միւլէյման որդի Ահմէտայ Գ. Բ. 315
 Միւլէյման որդի Իսրահիմայ արքայի Բ.
 146
 Միւլէյման որդի Պայէղետայ 70. 74. 75.
 80. 83. 84. 85

Միւլէյման որդի Սէլիմայ 487

Միւլէյման վրացի գերբ Բ. 435

Միւլէյման փաշա կուռակալ Պաղտա-
տայ 404

Միւլէյման փաշա որդի Օրխանայ 27. 28

Միւլէյման փաշա վէզիր 200. 250. Բ. 155.
157. 199

Միւլէյման փաշա վէզիր մեծ 416

Միւլէյման փէնահ խորհրդական Բ. 535

Միւլէյմանիւյէ մզկիթ 432

Միւնիք գաւառ. տես գարապալ 617.
Բ. 523

Միւնպիւլլիւ ներքինապետ Բ. 106

Միւպէի պատմագիր Բ. 345. 381. 395.
402

Միւվէյիա քաղաք 398

Մեւրմէլի Ալի փաշա Բ. 216

Միւփիւրկէճի Ապտուլահ Գ. 38

Մմրղանդ քաղաք 4

Մոգուլու Դաւիլ Մէհէմմէտ 421. 428.
447. 448. 452. 461. 467. 471. 480. 483.
484. 488. 489. 493. 494. 497

Մոգուլու Մուրաֆա եղբորորդի
Մէհէմմէտայ 447

Մոլագղատէ մատենագիր 375. 519

Մոզմոն իշխան վրաց Բ. 481

Մովսէթ գաւառ Բ. 320

Մոլուգ չէյմէ դուռ Գ. 94

Մոպէսքի Յովհաննէս Բ. 186. 188. 194.
195

Մորանցո Դեսպան վէնեականաց Բ.
154

- Սօֆի պայազիտ Դահեակ Մէհէմէտ,
տայ 79
- Սօֆիա քաղաք 34
- Սօֆու Մէհէմէտ ծերունի Բ. 116.
117. 118. 128. 132
- Սուլթանզատէ Մէհէմէտ փաշա Բ.
93. 95. 102. 107. 111
- Սուլթան էօնիւ գաւառ 71
- Սուլթանիյէ ամրոց Գ. 71
- Սուլու տերպէնդ 134
- Սուշէհիր քաղաք 428
- Սուչովա քաղաք 396
- Սուպհի էֆէնտէ պատմագիր. տես
Սիւպհի 357. 381. 383. 386. 395. 402.
406. Բ. 345. 357
- Սուվորով զօրավար Ռուսաց Գ. 3. 443
- Սուտա ամրոց Բ. 158
- Սուտաղ քաղաք Բ. 174. 180
- Սուրնազէն Մուսղաֆա տեղասպահ Բ.
158
- Սպարթա քաղաք 34
- Ստեփանոս արքայ Մորտաւիոյ 228
- Ստեփանոս որդի Լաղարայ լծագաւո-
րին Սերվաց 48. 242
- Ստեփանոս Պաթոր կուսակալ էրտէ-
լայ 235
- Սփինալունկա քաղաք Բ. 180
- Սփիրիտով ծովակալ Ռուսաց Բ. 512. 514
- Սփորք զօրավար գերմանացւոց Բ. 172
- Սքանավի Յոյն Գ. 201
- Սքանտար բռնակալ 143
- Սքուէրչաֆիքոյ գենուացի սմն 224

- Աբոտրա քաղաք 233
 Սօլադ Մէհէմէտ Բ. 158
 Վալթէո զօրավար գերմանացւոց Բ. 173
 Վալտէ խան Գ. 72
 Վալտէ Ճամիսի մղկիթ Գ. 37
 Վալիս սպարապետ գերմանացւոց 883.
 Բ. 380
 Վախթանկ Ե. արքայ վրաց Բ. 318. 320
 Վան քաղաք 530
 Վանգուլի Բ. 333
 Վանի էֆէնտի Բ. 180. 183
 Վառնա քաղաք 137
 Վասրֆ էֆէնտի պատմագիր Բ. 447.
 449. 467. 470. 474. 475. 485. 500. 501.
 504. 508. 510. 514. 529. 532. 533. 534.
 535. 536
 Վասիլ Գ. [Թագաւոր Ռուսաց 300. 348
 Վարատին ամրոց 367
 Վարատին քաղաք 449. Բ. 302
 Վարսագ զօրավար 209
 Վենետիկ քաղաք 35. 36
 Վերմոնտ կոմս գերմանացի 310. 311
 Վէլիզատէ էֆէնտի Գ. 63
 Վէլիէտտին էֆէնտի Գ. 88. Բ. 318. 483
 Վէլի որդի Ալի փաշայ Գ. 177.
 Վէլի քարոզ արքունի Բ. 154
 Վէլի քերթող Բ. 154
 Վէհպի քերթող Բ. 317
 Վէյմար զօրավար Ռուսաց Բ. 497
 Վէյման զօրավար Ռուսաց Բ. 524. Գ.
 61
 Վէնիէո սեպուհ 481

- Վէնիէն. Դեսպան վէնետկեցւոց 99
 Վիղէ. քաղաք 263
 Վիթկէնշթէրն կոմս Ռուսաց Գ. 240
 Վիլլիէ արլիլ Ատամ մագիստրոս մեծ
 360
 Վիննէօվ Դեսպան գաղղիացւոց Բ. 381
 Վիէկրաս ամրոց 415
 Վիտին քաղաք Բ. 210
 Վիրմուհա իշխան Բ. 308. 310. 311
 Վիւսթանիէ կղզի 328
 Վլատիմիրէշքօիշխան Մորտաւիոյ Գ. 219
 Վլատ արագուլ իշխան Վլաչաց 129.
 132. 195. 196. 198
 Վլատիսլաւ արքայ Մաճառաց 134. 136
 Վլատիսլաւ արքայ լէչաց Բ. 46
 Վոլիա գետ 472
 Վոյնիք կամ Վոյնաք 33
 Վոսփորն նեղուց 603
 Վորոնցով կոմս Ռուսաց Գ. 241
 Վրաստան Յ 454
 Տալբասկան Մուսղաֆա փաշա Բ. 229.
 238. 239. 241
 Տաղ խան 3. 4
 Տաղար տէլիսի Բ. 37
 Տաղտան գաւառ 530
 Տաղտանը Ալի փաշա Բ. 510. 533. 543
 Տամատ Ալի փաշա Բ. 283. 286. 289.
 292. 300. 301. 302
 Տամատ Իսրահիմ փաշա Բ. 306. 312.
 315. 316
 Տամատ Հասան փաշա Բ. 229. 261. 263.
 264

Տամատի Ահմէտ 629

Տայի Մէհմէտ կուսակալ Տրապիզոն
Բ. 103

Տաշքով Դեապան Ռուսաց Բ. 314

Տարապ սէյ բերդական դարահիսա-
րայ 217

Տաւուտ աղա Գ. 203. 207

Տաւուտ փաշա 213. 230. 233. 260. 270.
274. 488

Տաւուտ փաշա դաշտ Բ. 275. 417

Տաւուտ փաշա վէզիր 620. 621. 622.
624. 627

Տարեհոտն քաղաք 239

Տէլի Ապտուլահ փաշա Գ. 185

Տէլի Իլահի Բ. 37

Տէլի Հիւսէյին Բ. 133

Տէլի Պիրատէր քերթող 459

Տէլլագ Մուսդաֆա 256

Տէնիզ խան 3

Տէպպաղ Մէհմէտ փաշա 607

Տէվէթ Քէրէյ խան Խրիմու 278. 505.
511. Բ. 240. 242. 244. Գ. 9. 10

Տէտէ Սուլթան աշակերտ սէօրքլիւճէի
Գ. 92

Տէր Աւետիք Բ. 324

Տէր Կոմիտաս Բ. 267

Տէր Մանուէլ Բալուէցի Բ. 472

Տէրէլի Խալիլ առաջնորդ ապստամբ
Հեծեւազօրուն Բ. 37

Տէրէնչէնի իշխան Մաճառաց 267. 268

Տէրէնտէ քաղաք 63

Տէրվիշ աղա պոստանճի սպաշի Բ. 72.
570. 571

Տէրվիչ Էֆէնտի Դեապան Բ. 445
 Տէրվիչ Մէհէմէտ փաշա Բ. 146
 Տէրվիչ փաշա կուսակալ Վիտինու Գ.

129

Տէփէտէլէնլի Ալի փաշա Գ. 125
 Տիգրիս գետ Բ. 72
 Տիլավէր փաշա 600. 606. Բ. 37
 Տիմեթոքա քաղաք 278
 Տիշէնի Հիւսէյին փաշա Բ. 18
 Տիպիչ զօրավար Ռուսայ Գ. 245
 Տիվիթտար Մէհէմէտ Էմին փաշա Բ.

430

Տիվրիկէ քաղաք 63
 Տիւզեան Միքայէլ չէլէպի Գ. 38
 Տիւզեան Յովհաննէս չէլէպի Գ. 91
 Տիւզմէ Մուսղաֆա 101
 Տիւճ պոսղանճի պաշի Բ. 58
 Տիւյիւնճիւլէր քէյի 84
 Տիւրբի զատէ Բ. 482
 Տիւրբի Էֆէնտի Բ. 316
 Տնեսդեր գետ 268. Գ. 21. 46
 Տոկորուքի զօրավար Ռուսայ Բ. 513.
 525. 526. 544

Տոն գետ 472

Տուոթինքօ իշխան խազախայ Բ. 184.

189

Տուգաքին օղու 488
 Տումպովիցա գետ 279
 Տունտար որդի Սիւլէյմանայ 6. 16
 Տուրղուտ ծովակալ 444
 Տուրղուտալի Գ. 121
 Տուրմուշ պէյ Բ. 21

Տուրսուն Ֆաղբէ Դեմպետ որդի Խոնէս
այլեայ 151

Տուքիորթ ծովակալ Անդրեանց Գ.
70. 75

Տրագուլ Վլատ. տես Վլատ տրագուլ
Տրայանոս կայսր Բ. 465

Տրապիզոն 530

Տրապոլիս քաղաք 486. 530

Տրաւա գետ 367

Տրափ պէյ բերդակալ Գարահիսարայ
Գ. 129

Տրաքօ Թարգման արքունի Բ. 505

Տփիսիս քաղաք Բ. 320. 330. 356

Րապ գետ. 171

Րագգայի Արիֆ Ահմէտ փաշա Բ. 321

Րակուղա քաղաք 32. 147

Րահմի քերթող Բ. 419

Րադիս Մէհմէտ փաշա Բ. 375. 388.
396. 406. 426. 452. 453. 455. 456. 460.
461. 462. 463. 464. 467. 471. 474. 476.
477. 529

Րաճի պէյ Բ. 469

Րամի Մէհմէտ փաշա 241. 242. 250.
251. 268. Բ. 225. 228

Րամիզ Էֆէնտի Գ. 119

Րամիզ փաշա ծովակալ Գ. 134. 136. 144.
165

Րաշիտ Էֆէնտի Բ. 317. 334

Րէճէս տեղապահ Բ. 200. 201. 202. 206

Րէճէս փաշա ծովակալ Բ. 11. 16. 27. 30

Րէճէս փաշա կուսակալ վիսինու Բ.

Բէշիտ էֆէնտի պատմագիր Բ. 301. 302.

334

Բէշիտ փաշա Գ. 189. 251. 253. 260

Բէուֆ Մէհէմէտ փաշա Գ. 168. 261

Բէսմի Ահմէտ էֆէնտի պատմագիր Բ.

493. 502. 532

Բէվանի.քերթող 429

Բիհան աղա Բ. 151

Բիւպղի Բ. 82

Բիտանիյէ աւան 327

Բիւսթէմ կուսակալ Պարսից 310

Բիւսթէմ սպարապետ Պարսից Բ. 64

Բիւսթէմ փաշա 406. 416. 424. 426 432.

433. 440. 488

Բում Մէհէմէտ փաշա 206 209

Բումեանցով զօրավար Ռուսաց Բ.

385. 395. 523. 534. 543. 544. Գ. 3. 6.

15. 29. 31

Բումէլի դաւառ 530

Յէկէլին Գեսպան Փեդերիկոսի ար.

քային Բրուսաց Բ. 523. 529

Յիրաւ դաշա 600

Փագրոնա Խալիլ առնաւուտ Բ. 338.

339. 348. 349. 351. 353. 384

Փազուան օղու Բդեաշև Ախիսու Գ.

53. 67

Փալամիտ լեան Բ. 287

Փալֆի զօրավար Գերմանացոց Բ. 300

Փանայոթթի թարգման Բ. 177. 178. 228

Փանին կոմս Ռուսաց Բ. 579

Փաշմագճիզատէ Ալի էֆէնտի Բ. 246.

263

338

Փաշմադճի զատէ Ապտուլլահ էֆէնտի
Բ. 356

Փառան լեռան Բ. 23

Փասարովիչ աւան Բ. 308

Փասթա զորագլուխ վէնեռիեցւոց Բ.
289

Փասքեւիչ զորավար Ռուսաց Գ. 243.
245

Փեզարօ ծովակալ Բ. 577

Փերենի զորավար մաճառաց 369

Փերտինանտոս թագաւոր Սաճառաց
384. 395. 402. 552

Փէթրաքի Յոյն Գ. 20. 21

Փէհլիվան խալիլ Բ. 352. 353

Փէհլիվան փաշա կուսակալ Գ. 165. 177

Փէհլիլէր Դեսպան Գերմանացւոց Բ.
421

Փէշթ. քաղաք 567

Փէչքաղաք 451

Փէչէվի կաթ փեշույի խորահիմ էֆէնտի
375. 529. 607

Փէրթէվ էֆէնտի ատենագուլըր Գ. 219.
234. 259

Փէրթէվ փաշա վեզիր 448. 467. 481. 482.
488

Փէփէկի Հասան էֆէնտի Գ. 87

Փէփէյի Սարի փաշա 524

Փիալէ փաշա ծովագետ 443. 467. 468

Փիալէ մտերիմն Գորդուսայ 298

Փիալէ քեահէա Բ. 83

Փիղանի ծովակալ 272. 466. 473. 475

Փիլիպպէ քաղաք 30. 376. 385

- Քաղխմաքի իշխան Մորտաւիոյ Բ. 505
 Քաղխնդեղաս պատմագիր Բուզան
 դայի 72. 141
 Քաղիկեդոն քաղաք Բ. 121
 Քամենաքի զօրավար Ռուսայ Գ. 3. 42
 Քանայէ պայլ Վէնեակէցւոց 401
 Քանարիս նաւապետ Յունաց Բ. 531
 Քասթէլան Դեսպան Գաղղիացւոց Բ.
 421
 Քարթլի գաւառ Բ. 320
 Քարլովիչ ամրոց 354
 Քարլովիչ աւան Բ. 225
 Քացիանէն զօրավար Մաճառաց 295
 Քաւնից կոմս Գերմանացւոց Բ. 494
 Քեաթիլ չէլէպի Հաճիխալիֆէ 483.
 334. Բ. 90. 132. 107
 Քեաղատխանէ 443
 Քէլէճի Օսման փաշա Բ. 544
 Քէմալ էֆէնտի Բ. 322
 Քէմալ նաւապետ 270
 Քէմալ փաշա զատէ 336. 345
 Քէմանքէշ Ալի փաշա 636. Բ. 2. 5. 7.
 8. 9
 Քէնասն փաշա Բ. 80. 158
 Քէչէճի օղու Բ. 154
 Քէսրիէլի Ահմէտ փաշա Բ. 410. 418. 426
 Քէտուս գետ 292
 Քէրա կիսն հրեայ 549
 Քէրաէն քաղաք Բ. 417.
 Քէրքիւք քաղաք Բ. 407
 Քէօթրիւմ Պայէղիտ 50. 52
 Քէօսէ Մէհմէմէտ 54. Բ. 45

- Փիր Ահմէտ 220
 Փիր Ահմէտ փաշա 210
 Փիրի զատէ Բ. 415
 Փիրի էֆէնտի Բ. 407
 Փիրի Մէհմէտ փաշա 294. 305. 317.
 336. 339. 354. 362. 380
 Փիրի պէյ կուսակալ Ատանայ 373
 Փլարով զօրավար Ռուսաց Գ. 146
 Փլէմեաննիքով զօրավար Ռուսաց Բ. 517
 Փլէշէվ Դեսպան Ռուսաց 209
 Փոթեմբին սպարապետ Ռուսաց 4. 13.
 26. 29. 31. 34. 42. 45
 Փոթոցքի Դեսպան Լէհաց Բ. 500. 504
 Փոնեաթովքի մեծ կոմս Լէհաց Բ. 271. 272. 278. 279
 Փովկիս 63
 Փոնսոմայի Դեսպան Անգղիոյ Բ. 594
 Փոտոլիա ամրոց Բ. 187
 Փորեազ Օսման 554. 557
 Փուլիս կղզի 468
 Փրանզաս բուզանդացի 72
 Փրանզաս պատմագիր 114. 174
 Փրանկիսկոս Ա. թագաւոր Գաղղիոյ 348.
 408
 Փրեգերիկոս Բ. արքայ Բրուսիոյ Բ. 471
 Փրեվեզա բազաթ 397
 Փրուզովքի կոմս և Դեսպան Ռուսաց Բ. 494
 Փրութ դետ Բ. 277. 540. Գ. 7
 Քաղնիւր արքայ Լէհաց Բ. 184

- Քէօսէ Միխալ 9. 13
 Քէօսէ Մուսա փաշա Բ. 80. 91. 100
 Քէօսէ քեահէա կուսակալ Ռուսճու-
 դայ Գ. 146
 Քէօր Մահմուտ Բ. 39
 Քէօփրիւլիւ Ահմէտ փաշա Բ. 181. 184.
 381
 Քէօփրիւլիւ Ապտուլլահ փաշա սպա-
 րապետ Բ. 323
 Քէօփրիւլիւ Մէհմէտ փաշա Բ. 145.
 159. 160. 167. 168
 Քէօփրիւլիւ Մուսղաֆա Բ. 203. 210.
 211. 212
 Քէօփրիւլիւ Նիւման փաշա Բ. 213-274
 Քէօփրիւ Հիսար 16
 Քէֆէ քաղաք 226. 530
 Քիլի քաղաք 521
 Քիլիս Իւլպահէր Բ. 167. Գ. 71
 Քինիս կոմս Դմէվարայ 235
 Քիոս կամ Սադըղ կղզի 51. 181
 Քուլփենից ամրոց 354
 Քիւչիւք Ալի Բ. 254
 Քիւչիւք Ահմէտ որդի Ս. Մուրատայ
 Բ. 529
 Քիւչիւք Ահմէտ փաշա 145
 Քիւչիւք Իպրահիմ էֆէնտի Համարա-
 կալ Բ. 529
 Քիւչիւք Ջիւսէյին փաշա Գ. 51. 53. 54
 Քիւչիւք Մէհմէտ Բ. 200
 Քիւսէմ սուլթան կամ Մահմէդէքեր
 մեյր Ս. Իպրահիմայ Բ. 1. 89. 108. 134.
 141

Քիւրոպայ իշխան Եգիպտացւոց 328.
329. 331

Քիւրտ Ալօ փաշա Գ. 53. 54

Քիւրտ ազա որդի Ճիւնէյտայ 43. 122

Քիւրտ Իւղէն Բժիշկ 105

Քիւրտ Մէհէմէտ Բ. 153. 159

Քիւրտ պէյ զորավար 319

Քիւրտիստան Բ. 154

Քլէպէր զորավար գաղղիացոց Գ. 57.
58. 59. 60

Քլիւզ ամրոց 81

Քոլոննա Դուքս 481

Քոլոքոթրոնի զորավար Վլաճաց Գ.
181. 183. 186

Քոլփենից ամրոց 354

Քոպուքք զորավար Ռուսաց Գ. 43

Քոսովիչ իշխան առնաւուտաց 207

Քորսմով աւան Բ. 518

Քութուզով զորավար Ռուսաց Գ. 451

Քուրիւնի զորավար 477

Քրոզքա աւան Բ. 383

Օգոստոս Գ. Թագաւոր Լեհաց Բ. 479

Օզու ամրոց. Բ. 500. Գ. 21. 46

Օթրանտ քաղաք 239

Օպէն Տիւպէյէ Դեսպան Գաղղիացւոց
Գ. 62

Օպով իշխան պատգամաւոր Ռուսաց
Բ. 221

Օպրեզբով Դեսպան Ռուսաց Բ. 483.
484. 486. 487. 490. 523. 528. 535. 536.
537. 538. 540. 541

Օււլով Գրիգոր Դեսպան Ռուսաց Բ.
528. 532

- Օսման աղա փոխանորդ վեզիրի Բ. 278
 Օսման Դրոշակիր Հաֆըզ փաշային Բ. 14
 Օսման եղերացի 419
 Օսման էֆենտի առենադպիր Բ. 64
 Օսման էֆենտի Համարակալ Բ. 523 .
 531. 532. 533. 534. 535
 Օսման էֆենտի քարոզ Բ. 207
 Օսման Խալիֆե յաջորդ Մահմետի Բ.
 376
 Օսման Մողա Բ. 488
 Օսման Ա. Ղազի 8. 21
 Օսման Բ. 569. 597. 600. 623
 Օսման Գ. Բ. 444
 Օսման որդի Բ Սէլիմայ 488
 Օսման որդի Իւզտէմիրայ 473
 Օսման Չէլէպի 132. 133
 Օսման պէյ զորավար Բ. 200
 Օսման փաշա ծովակալ Բ. 262
 Օսման փաշա սպարապետ Բ. 543
 Օսման օղու աւազակապետ Բ. 449
 Օսմանճըզ աւան 54. 292
 Օտունճի Սիւլէյման Գ. 84
 Օրխան Ղազի որդի Օսմանայ 17 . 18 .
 20. 50. 169
 Օրխան Չէլէպի որդի Մուրատայ Բ.
 145
 Օրպան 151
 Փաղիմէ սուլթան Դուստր Սէլիմայ .
 488
 Փաղըլ Ղազի 27
 Փալէի աւան Բ. 276
 Փախրէտաին 574. Բ. 45. 53

244

Պամակոսթա քաղաք 4. 76

Ֆեթհ Ալի խան Բ. 414

Ֆեթիհ Բերեյ խան Խրիմու 546

Ֆեթիհե մզկիթ 176

Ֆեյզե էֆենտի ծովակալ Գ. 70

Ֆեյզե Սիւլէյման Բ. 505

Ֆեյզուլլահ էֆենտի Բ. 228. 237. 241. 254

Ֆենարի զատէ Միւհիւթտին Հէլէպե
374

Ֆեռտոր Օսլուվ զորավար Ռուսաց Բ.
522

Ֆերիոլ Դեսպան Գաղեացոց Բ. 234.
235. 236

Ֆերիտուն ատենադպիր 452. 492

Ֆերհաս աղա Գ. 493

Ֆերհաս փաշա 340. 353. 448. 488. 502.
516. 517. 531. 533. 534

Ֆերհենկ Շուուրի Բ. 334

Ֆերուխաատ պէյ 380

Ֆերտէվ Հիւսէյն էֆենտի Բ. 318

Ֆիւզատէ Ապտիւրահիմ Գառաւոր
Սէյաիէհր քաղաքի 578

Ֆիլանի.քերթող 371

Ֆիրարի Հասան աղա Բ. 239. 247. 250

Ֆիրուզ պէյ 70. 118

Ֆիրուզ քաղաք 47

Ֆիրտէվեի Հիւսէյն էֆենտի. Բ. 318

Ֆիւզուվ.քերթող 459

Ֆիքրի.քերթող 459

Ֆուանփակոս Մուռզնի տպարապետ
վենեակեցոց Բ. 198

Ֆուքրօ Դեսպան վենեակեցոց 97

